

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

C. T. ODHNERS

LÄROBOK

I

FÄDERNESLANDETS HISTORIA.

UNDER FÖRFATTARENS LEDNING BEARBETAD

FÖR

FOLKSKOLAN.

ILLUSTRERAD UPPLAGA.

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG.

Allmänna Sektionen

Hist.

Sv.

Allm.

Felice Nystrom
h för Algot

and.

lv. 45
795

Algot Nystrom

C. T. ODHNER

LÄROBOK

I

FÄDERNESLANDETS HISTORIA.

UNDER FÖRFATTARENS LEDNING, BEARBETAD

FÖR

FOLKSKOLAN.

ILLUSTRERAD UPPLAGA.

STOCKHOLM, 1875.

P. A. NORSTEDT & SÖNER

KONÖL. BOKTRYCKARE.

Förord.

Då förf. på uppmaning från flere håll härmed offentliggör ett försök att för folkskolan bearbeta hans större historiska läroböcker, så gör han det i fullt medvetande af de stora svårigheter, som äro förenade med *hvarje* sådant försök, och af de brister, som vidlåda *detta*. Men då det gäller en så högviktig sak som folkskolans bästa, har han låtit alla betänkligheter fara, öfvertygad, att hvarje redbart försök alltid kommer till något gagn. Planen för denna lärobok har varit att utgallra allt det för folkskolan öfverflödiga material af fakta och data, som belastar de flesta historiska läroböcker af detta slag, och derigenom vinna utrymme för något fylligare skildringar af de stora personligheter och tilldragelser, hvilka böra outplånligt fästa sig i barnets minne. Vill man förskaffa barnet någon behållning för lifvet af den historiska undervisningen i folkskolan, så måste man gifva det historiska berättelser och bilder, ty endast sådana blifva dess verkliga egendom genom att fästa sig i både minnet och sinnet. Väl finnas dylika skildringar att tillgå i »Läsebok för Folkskolan», men dessa äro mera afsedda att läsas än att läras; jämte denna läsebok behöfves en lärobok, som af nämnda skildringar upptager hvad som kan och bör *läras*, tillägger hvad som felas samt ordnar det hela i en sammanhängande framställning. För att underlätta bruket af läseboken vid sidan af läroboken, äro hänvisningar till den förra bifogade i noterna.

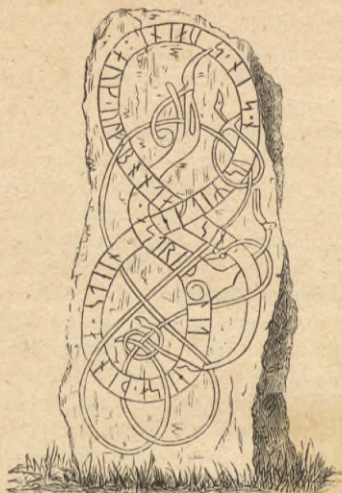
En och annan lärare torde anse, att denna lärobok innehåller för litet af historiska uppgifter, årtal och namn. Härom kunna meningarna vara delade. Är en dylik an-

märkning befogad, kan det felande lätt tilläggas i en följande upplaga; hufvudsaken är dock i hvarje fall, att planen är riktig, och att de stora hufvuddragen af vår historia blifvit klart och åskådligt framställda. Härmed sammanhänger den korthet, hvarmed Forntiden och Medeltiden blifvit behandlade: då Nyare Tiden är den ojämförligt vigtigaste och lärorikaste delen af vår historia, så bör vägen dit ej göras för lång och mödosam. Och på det ej den nordiska gudasagan med sina många namn och sitt främmande innehåll må genast i början lägga en stötesten i vägen för barnets framsteg, har hon blifvit tillagd såsom bihang. Bland bihangen förekommer äfven en liten uppsats om Sveriges fornlemningar, på det att redan i folkskolan uppmärksamheten må fästas på detta vigtiga fosterländska ämne.

Hvad de med finare stil tryckta s. k. återblickarne beträffar, så äro de afsedda för de mera försigkomna bland lärjungarne.

Förord till den illustrerade upplagan.

Det förtroende, hvarmed denna lärobok blifvit af folkskolan omfattad, har ingifvit författaren och förläggarne den tanken att söka genom illustrationer gifva större lif och åskådlighet åt framställningen och derigenom göra boken ännu lämpligare för dess ändamål. Priset å den illustrerade upplagan är satt så lågt, att hon bör kunna äfven af de mindre bemedlade anskaffas. Emellertid kommer boken fortfarande att tillbandahållas äfven utan illustrationer; och då texten i båda upplagorna är densamma, kunna de vid sidan af hvarandra begagnås.

Runsten.

Forntiden eller Hedniska Tiden.

Från äldsta tider till omkring 1060.

Sveriges äldste bebyggare. *) Det fanns en tid, då vårt fädernesland Sverige var betäckt af stora skogar och till största delen obebodt. Här och der i skogarne och vid sjöarne bodde människor af ett för oss obekant folkslag, hvilka lefde af jagt och fiske samt nyttjade redskap och vapen af **sten**. Vid gräfningar i jorden påträffas ofta yxor, knifvar, pilspetsar och andra saker af sten;

*) Se Läsebok för Folkskolan s. 229: *Sveriges äldste bebyggare*, samt bihanget 1: *Om Sveriges fornlemningar*.

dessas hafva tillhört Sveriges förste bebyggare. — Med tiden blefvo dessa menniskor undanträngda af ett annat folkslag, som invandrade i landet. De nya invånarna hade bättre vapen och redskap, hvilka tillverkades af tennblandad koppar (**brons**); derigenom voro de i stånd att upprödja de stora skogarne samt bygga hus och bruka jorden. — Men äfven bronsfolket måste slutligen vika för nya invandrare, som voro starkare och tapprare samt utrustade med vapen och redskap af **järn**. Dessa invandrare voro våra egna förfäder. Af dem kommo först **Götarne** till Norden; de invandrade från söder och bosatte sig i Danmark och södra Sverige, som efter dem kallas *Götaland*. Något senare kommo **Svearne**; de bosatte sig först norr om Mälaren i det landskap, som sedan kallades *Upland*; derefter utbredde de sig öfver hela *Svealand* och småningom äfven till *Norrland*.

Götar och Svear idkade både boskapsskötsel och åkerbruk; de förstodo sig på att bygga hus och timra skepp, egde präktiga smycken och välsmidna vapen samt kände vissa skrifttecken, som kallades *runor* och inristades på sten eller i trä. De voro ännu hedningar och dyrkade flere gudar, af hvilka de förnämste voro **Oden, Tor och Frej** *). Det praktfullaste afgudatemplet i Norden var det i *Gamla Upsala*; det glimmade af guld och var prydt med gudarnes bilder. Gudstjensten bestod egentligen i offer och gick så till, att offerdjuren slagtades, hvarefter gudabilder och väggar beströkos med djurens blod och köttet användes till gemensamma gästabud.

Våra förfäder voro af ett krigiskt sinnelag samt älskade faror och äfventyr. Styrka, tapperhet och mod voro de egenskaper, som skattades högst, och att stupa i striden ansågs för den största heder; den tappre kom — så trodde de — efter döden till gudarnes böning och förde der ett lycksaligt lif med sina vänner. De gamla Nordborna voro storsinta, trofasta och gästfria, men de voro tillika hårda och hämdgiriga. De hade den grymma seden

*) Se bihanget 2: *Den fornordiska gudasagan*.

att förskjuta och utsätta nyfödda barn, som ej voro friska och starka; och när en man föll i striden, var det för hans släkt och vänner en pligt att utkräfvat *blodshämnd* för dråpet. I krig foro de fram utan skonsamhet, och krigsfångarne blefvo vanligen trälrar.

Sveriges äldsta konunga-ätter. Våra förfäder voro mycket själfkrådiga och ville ej gerna lyda andras befallningar. De frie männen styrde sig själfva på sina *ting*, och konungarne voro i början endast anförare i krig. I äldsta tider funnos flere småkonungar i landet, men den förnämste var konungen i *Upsala*. Der regerade först en berömd konunga-ätt, som kallades **Ynglinga-ätten**; denna hade sitt namn af *Yngve*, som enligt sagan var Svearnes förste konung. På hans tid rådde fred och välmåga i landet, men under hans efterträdare uppkom strid och tvedrägt, och de fleste af Ynglingarne dogo en våldsam död.

Grafhögarne vid Gamla Upsala.

Den siste konungen af Ynglinga-ätten var **Ingjald**, en ond och svekfull man, hvarför han också kallades *Illråde*.

Då han skulle dricka arföl efter sin fader, bød han till sig småkonungarne i landet och anställde ett präktigt gästbud. Under natten, när gästerna voro druckna, lät han sätta eld på gästbuds-salen, innebrände sex småkonungar och underlade sig deras riken. Ännu sex konungar skall Ingjald Illråde genom svek och våld hafva bragt om lifvet; men slutligen blef han öfverfallen af sonen till en af dessa konungar, och för att ej falla i sin fiendes våld, innebrände han sig på sin gård jämte allt sitt folk.

Ingjalds besegrare, *Ivar*, herskade derpå öfver hela Norden och underlade sig många andra länder, hvarför han kallades *Ivar Vidfamne*. — Dennes efterträdare, *Harald Hildetand*, var en stor krigshjelte. Då han blef gammal, blind och svag, ville en af hans underkonungar, *Sigurd Ring*, ej längre lyda honom, och därför utmanade han Sigurd till en afgörande kamp på **Brávalla hed** *). Här uppstod en väldig strid, i hvilken Nordens ypperste kämpar deltog och många vapenbragder utfördes. Slutligen började Sigurd få öfverhand, och då den gamle Harald förnam detta, lät han köra sin stridsvagn midt in i fiendehären, tog ett svärd i hvardera handen samt högg och stack åt alla sidor, till dess hans hufvud krossades af ett klubbslag. Nu lät Sigurd gifva tecken att afbryta striden, och fred ingicks. Haralds lik blef under stora ärebetygelser brändt på ett stort bål, och benen lades i en urna, som jämte hans stridshäst och vapen insattes i en väldig grafhög. Så plögade på den tiden förnämlige män begravas.

Vikinga-tågen. Våra förfäder voro ej blott tappre krigare, utan äfven djerfve sjömän; och deras krig fördes mest till sjös. Hvarje sommar drogo de på sina skepp ut till främmande land och vände på hösten åter med rikt byte. Sådana sjökrigare kallades *Vikingar* och deras krigståg **Vikinga-tåg**. Dessa vikingar utsträckte med tiden sina härfärder till vidt aflägsna länder och haf; de hemsökte Tysklands, Frankrikes och Englands kuster med svärd och

*) Se Läsebok för Folkskolan s. 243; *Brávalla slag*.

brand och utbredde skräck, hvar de drogo fram. Många vikingar qvarstannade i främmande land, besatte sig der och grundade mäktiga riken.

Vikingskepp.

De berömdaste af Nordens vikinga-konungar voro Ragnar Lodbrok och hans söner. Femton år gammal dödade Ragnar en ettersprutande orm, och då han dervid begagnade ludna byxor, kokta i beck, fick han tillnamnet Lodbrok. Efter många fejder och äfventyr företog Ragnar på sin ålderdom ett krigståg, som skulle i djerfhet öfverträffa alla hans föregående bragder; han ville nämligen med endast två skepp och ringa manskap eröfra hela *England*. Han led dock skeppsbrott på Englands kust, angreps af konung *Ella* med stor öfvermakt och blef, sedan alla hans män fallit, innesluten mellan sköldar och så tagen till fånga. Nu lät den engelske konungen kasta honom i en ormgröp, och der utstod han utan att klaga de grymmaste qval. I döds-

stunden tänkte han på sina söner: »grymta skulle grisarne», sade han, »om de visste hvad galten lider». När Ragnars söneringo underrättelse om faderns död, blefvo de mycket förbittrade och slutade ej förr, än de fått konung Ella i sitt våld och på ett grymt sätt beröfvat honom lifvet. — Af Ragnars söner var *Björn Järnsida* den namnkunnigaste; han blef så kallad, emedan man trodde, att intet svärd bet på honom.

Nordens apostel Ansgar. Den man, som först predikade kristna läran i Norden och därför blifvit kallad *Nordens apostel*, var den fromme **Ansgar** (Ansgarius) ¹⁾. Han var född i norra Frankrike och hade redan såsom barn vändt sin hog från världens fåfänglighet till Guds ord och allvarliga tankar. Han gjorde till sin lefnads mål att följa apostlarnes föredöme, utbreda Kristi lära samt lida och dö för densamma. Först predikade han kristendomen i sydligaste delen af Danmark; och då sändebud från Svearne begärde kristne lärare, åtog sig Ansgar det farliga uppdraget att besöka det aflägsna, vilda hednalandet. Hans resa till Sverige var förenad med de största faror. Plundrad af vikingar och utblottad på allt, anlände han omsider till Svearnes förnämsta handelsstad, *Birka*, vid Mälaren. Här blef han väl emottagen och förkunnade den kristna läran i ett och ett halft år. Ansgar lyckades under denna tid omvända många, och den första kristna kyrka här i landet blef nu uppförd. Omkring tjugo år senare besökte Ansgar ännu en gång Sverige, och under hela sin lefnad verkade han nitiskt för Svenskarnes omvändelse. — Genom kristendomens inverkan förmildrades småningom Nordmännens vilda sinnen.

Slaget vid Svolder. En af de namnkunnigaste bland Sveriges konungar under Forntiden var **Olof Skötkonung**, som erhöill sitt tillnamn deraf, att han ännu bars i moderns sköte, då han hyllades till Sveriges konung. Han var den förste konung i Sverige, som antog kristendomen och lät

¹⁾ Se Läsebok för s. 252: *Ansgarius*.

döpa sig; och från den tiden utbreddes kristna läran efter hand, i synnerhet i Götaland genom den helige *Sigfrid*. — Vid samma tid regerade i Norge *Olof Trygvesson*, som var en berömd krigshelte. Emot honom bildades ett förbund emellan Olof Skötkonung, konung *Sven* i Danmark och två norske höfdingar. De förbundne samlade sina stridskrafter och passade på att angripa konung Olof, då han med sin flotta seglade förbi ön *Svalder**). Der uppstod ett väldigt sjöslag, som blef vida berömdt i Norden. Olof Trygvesson värjde sig med lysande tapperhet från sitt ståtliga skepp, *Ormen länge*, som med sin gyllene förstäf och sina väldiga sidor höjde sig öfver alla de andra fartygen. Slutligen började de norska leden att glesna, och fienden stormade från alla sidor in på Ormen länge; då skeppet var fullt 1000. af fiender, störtade sig Olof Trygvesson i hafvet och syntes aldrig mer. Detta tilldrog sig vid år 1000.

Olof Skötkonung och lagman Torgny. På sin ålderdom kom Olof Skötkonung åter i strid med Norge, men detta misshagade Svenskarne, som önskade lefva i fred med sina grannar Norrmännen, och de beslöto därför att gifva konungen sin vilja till känna på det stora vintertinget vid Upsala. Här samlades bönderna beväpnade under bar himmel; i midten satt konungen på sin tron, omgifven af sina hofmän, och rundt omkring stod allmogen i täta skaror. Först uppmanades Olof att förlika sig med Norges konung, men han ville ej höra talas derom. Då reste sig den gamle vördnadsvärde lagman *Torgny*, den visaste man i landet, och började tala å böndernas vägnar**. I kraftfulla ordalag förebrådde han konungen hans stolthet och egensinne och förklarade, att bönderna ej voro sinnade att längre tåla slikt af honom, utan ville han ej foga sig efter deras önskan, så skulle de öfverfalla och dräpa honom, såsom deras förfäder plägat göra med sjelffrådige konungar. »Säg nu strax, hvilketdera du väljer!» så slöt Torgny sitt

*) Belägen vid Tysklands norra kust.

**) Se Läseboken s. 249: *Om Torgny lagman*.

tal, och menigheten gaf med vapenbrak och stort gny sitt bifall till kända. Nu gaf konungen vika och lofvade göra såsom bönderna ville samt måste efter långt dröjsmål slutligen ingå förlikning med konungen i Norge.

Olof Skötkonungs båda söner voro de sista ättlingarne af den urgamla konunga-stammen, hvilken med dem utdog omkring år 1060.

Återblick på Forntiden.

Rikets omfång. (Se kartan!) Vid Forntidens slut var Norden delad i tre skilda riken: **Sverige, Norge och Danmark.** De folk, som bodde i dessa tre riken, nämligen Svenskar, Norrmän och Danskar, utgjorde ett enda folkslag med samma språk och seder. Gränserna mellan rikena voro ej desamma som nu, ty Skåne, Halland och Bleking hörde till **Danmark**, Jämtland och Bohuslän kommo under **Norge**. Af Norrland var ännu blott södra delen uppodlad.

Rikets styrelse. Öfver Sveriges rike herskade vid Forntidens slut blott en enda **konung**. Han tillsatte i landskapen **jarlar**, som uppburo skatterna och uppbådade allmogen till krig, men för öfrigt handhade folket sjelft vården om sina angelägenheter. I hvarje landskap valde bönderna en **lagman**, hvilken skulle bevaka deras rätt samt tolka och skipa lagen vid tingen. Hvarje landskap egde sitt särskilda landsting och sin särskilda **lag**; men lagarne voro ej ännu upptecknade i skrift, utan förvarades i minnet.

Under Forntiden funnos blott två **folk-klasser**, nämligen fria och trälar. De förnämste bland de fria männen, näst konungar och jarlar, voro odal-bönderna eller de, som sjelfve egde den jord, de bebodde. På tinget egde odalbönderna afgörande rösten, och i hemmet hade de en vidsträckt makt och myndighet. Vanligen hade dock äfven husmodern mycket att säga i huset.

Lefnadssätt. I Forntiden gick den fria mannen alltid beväpnad, och man satte stort värde på rikt smyckade vapen och praktfulla kläder. Deremot voro födo-ämnena enkla; hästkött och fläsk var den mat, som Nordbon helst förtärde, och mjöd var hans älsklingsdryck.

De viktigaste näringsgrenarne under Forntiden voro jagt, fiske och boskapsskötsel. Men våra förfäder idkade äfven åkerbruk och drefvo derjämte handel och köpenskap med främmande länder. Städer funnos ej många; de förnämsta voro Upsala, Birka och Sigtuna, alla belägna vid eller nära Mälaren. (Se Läseboken sid. 240.)

Våra förfäder bodde dels i större hya-lag, dels på enstaka spridda gårdar. En gård bestod vanligen af flere sammanhängande smärre trähus, af hvilka det förnämsta innehöll ett större rum eller en sal i form af en aflång fyrkant. Detta rum sträckte sig uppåt ända till takåsen, ljuset inkom genom gluggar i väggen och taket; midt på golfvet, som bestod af stampad jord, flammade brasan på eldstaden, och röken sökte sig väg genom öppningen i taket. Utefter väggarna stodo bänkar och bord, der männen slogo sig ned, sedan de upphängt vapnen bakom sig. Midt på ena långsidan var högsätet, der husfadern, omgifven af sina män, hade sin plats, och utefter den andra långsidan sutto gästerna.

Fornnordisk gästsäl.

Medeltiden

eller Katolska tiden.

Från omkring 1060 till 1521.

Stenkilska ätten samt Sverkerska och Erikska
ätterna.

1060—1250.

Striden emellan Svear och Götar. Då den gamla konunga-ätten utdött, valde Svenskarne en ansedd man vid 1060. namn **Stenkil** till konung; han och hans ättlingar (**Stenkilska ätten**) herskade sedermera omkring 70 år. Under denna tid oroades landet af en långvarig strid emellan Svear och Götar, ty dessa båda folkstammar kunde ej komma öfver ens om en och samme konung, och dessutom hade Götarne låtit omvända sig till kristendomen, medan Svearne ännu fortforo att vara hedningar. Småningom blef dock kristna läran äfven i Svealand utbredd genom nitiske lärare, som drogo omkring i landet, predikade och döpte; derefter blefvo Svear och Götar snart åter vänner och sammansmälte efter hand till ett enda enigt folk.

Katolska läror och inrättningar. Den troslära, som förkunnades för våra förfäder, var ej den rena kristendomen, utan den **katolska läran**, hvilken var uppblandad med många menniskopåfund. Så lärdes bland annat, att *påfven i Rom* vore Kristi ståthållare på jorden och hela kristenhetens öfverherre, hvarför alla ödmjukade sig inför honom och kallade honom »den helige fadern», samt betalade till honom en årlig skattepenning. Biskopar och prester sträfvade efter verldslig makt, de förvärfvade stora rikedomar och fingo skattefrihet för sina gods och gårdar

(*andliga frälset*) samt åtnjöto en tiondedel af all jordens afkastning (*tionden*). Det stadgades af påfven, att presterne ej fingo gifta sig; äfven ansågs det mycket förtjenstfullt att öfvergifva umgänget med andra människor och innesluta sig i *kloster*, för att så mycket bättre kunna egna sig åt bön och gudliga betraktelser, och de som förde ett sådant lif, kallades *munkar* och *nunnor*. Flere sällskap af utländska munkar kommo till Sverige och anlade här de första klostren. Dessa munkar gjorde i början mycket gagn och undervisade folket ej blott i religionens läror, utan äfven i åkerbruk, handaslöjder och andra nyttiga yrken.

Biskop i full skrud.

Munk.

Erik den helige. Sverkerska och Erikska ätterna kallas de konunga-ätter, som efterträdde den Stenkilska; de regerade i Sverige 120 år (1130—1250). Först valdes **Sverker** till konung, och från honom härstammade den Sverkerska ätten; men sedermera valde Svearne till konung **Erik den helige**, stamfader för den Erikska ätten. Konung Erik den helige var en ifrig kristen, byggde kyrkor och förordnade kristne lärare. I sitt lefverne var han mycket from och gudfruktig; så brukade han efter tidens sed spåka sin lekamen genom att fasta och bära tagelskjorta närmast kroppen samt var trägen i bön och andaktsöfningar. Såsom regent var han rättvis, mild och välgörande. Han var äfven en tapper hjelte och beslöt att utbreda den kristna läran bland hedningarne. Han begaf sig därför med en krigshär öfver hafvet till det hedniska **Finland**, och då Finnarne ej med godo ville låta döpa sig, bekämpade han dem i öppen strid och tvang dem att blifva kristne. Den fromme konungen fälde tårar, då han såg de slagne fienderne och tänkte på, huru många själar här gått förlorade för den sanna tron *).

Återkommen till Sverige föll konung Erik snart offer för ett lömskt öfverfall. Han satt en dag och afhörde gudstjensten i *Upsala* kyrka, då det kom bud, att en fiendtlig här var i antågande. Först sedan gudstjensten var slutad, gick konungen med en ringa hop sina fiender till mötes, men föll efter ett tappert försvar i deras händer och halshöggs. Enligt folkets tro var han en helig man eller ett *helgon* och dyrkades under hela den katolska tiden såsom *Sveriges skyddshelgon*.

Efter Erik den heliges död innehades Sveriges tron någon tid skiftevis af den Sverkerska och den Erikska ätten, och under denna tid rådde mycken oro i landet. De fleste af konungarne voro svage, och därför kom makten i händerna på de store herrarne. Den förnämligaste herre-ätten på den tiden var **Folkunga-ätten**, och af denna ätt var ingen märkligare än **Birger Månsson**, som blef rikets

*) Se Läseboken s. 255: *Erik den helige och biskop Henrik*.

jarl eller högste ämbetsman. Liksom Erik den helige företog äfven Birger jarl ett stort krigståg till *Finland*. Han inträngde i det inre af landet, slog de vilde hedningarne och tvang dem att låta döpa sig. Från denna tid var det svenska väldet i Finland stadgadt.

Folkunga-ätten.

1250 – 1389.

Birger jarl. Sedan den siste konungen af Erik-^{1250.} ska ätten utan barn aflidit, blef Birger jarls äldste son,

Valdemar, utvald till Sveriges konung *). Valdemar var dock ännu ett barn, och Birger fortfor derför att styra landet såsom förmyndare. Han förde regeringen med kraft och var den störste regent, som Sverige dittills egt. Fred och ordning återställdes i landet; de fredliga yrkena, såsom handel och bergshandtering, började med större flit drifvas, städerna gynnades och bland dem i synnerhet *Stockholm*, som af Birger befastes med murar och torn och blef den förnämsta orten i landet. (Se Läseboken s. 258.)

Mest berömd blef Birger jarl för de **nya lagar**, som han stiftade **). Syster erhöi rätt att *ärftva hälften* mot broder, och vidare stadgades stränga straff för den, som ofredade

Birger jarl.

Folkunga-ätten.

Birger jarl.

1. Valdemar.	2. Magnus Ladulås.
3. Birger.	Erik. Valdemar.
4. Magnus Eriksson.	En dotter.

5. Erik (12). 6. Håkan. 7. Albrekt af Mecklenburg.

**) Se Läseboken s. 257: Om Birger jarls lagstiftning.

någon i hans hem eller på kyrko- och tings-färd, eller tog sig hustru med våld, såsom dittills ofta skett. Detta var lagarne om *hemfrid*, *kyrkofrid*, *tingsfrid* och *qvinnofrid*.
 1266. Genom allt detta gjorde sig Birger jarl älskad af svenska folket, och därför sörjdes han, när han dog, af gammal och ung, och kvinnorna, hvilkas rätt och frid han skyddat, bådo för hans själ.

Magnus Ladulås. Konung Valdemar, som nu själf öfvertog styrelsen, var lättsinnig och oduglig och förlorade derigenom all aktning hos folket. Han blef dock snart afsatt af sin kraftfulle broder **Magnus**, som i hans ställe blef Sveriges konung. Magnus styrde sitt rike med samma klokhed och kraft som fadern och höll de oroliga herrarne i styr. Så förböd han *våldgästning* eller den oseden, att herrarne, när de färdades i landet, med våld och utan betalning togo af bönderna, hvad de behöfde. Denna konungens ömhet om allmogens välfärd förskaffade honom det vackra tillnamnet *Ladulås*, emedan han likasom satt lås för bondens lada.

Den viktigaste af Magnus Ladulås' inrättningar var *ross-tjensten* *). På denna tid fördes krigen mest till häst, och ryttarne voro från hufvud till fot betäckte af en järnrustning; en här af fotfolk förmådde ej motstå ett dylikt rytteri, som sprängde fram med lansarne framför sig. För att skaffa sig ett sådant rytteri, stadgade Magnus Ladulås, att hvar och en, som tjenade konungen till häst eller gjorde *ross-tjenst*, skulle åtnjuta *frälse*, det vill säga *skatte-frihet*, för sig och sina gods. De, som åtog sig *russtjenst*, bildade småningom ett särskildt stånd, nämligen det sedermera så mäktiga *frälse*-ståndet eller *adeln*. De ypperste och tappreste ädlingar blefvo *riidare*; endast dessaingo heta herrar samt bära gyllene kedja och sporre, och de utnämndes af konungen genom högtidlig dubbning, då de

*) *Russ-tjenst* är detsamma som häst-tjenst, ty *ross* betyder häst.

svuro att alltid uppföra sig såsom kristne och riddersmän anstår.

Riddare till häst.

Torgils Knutsson. Då Magnus Ladulås dog, efterlemnade han tre minderåriga söner, nämligen **Birger**, som 1290 blef konung, samt hertigarne *Erik* och *Valdemar*. Så länge konungen var omyndig, förde **Torgils Knutsson** rikets styrelse med stor heder och framgång. Torgils företog ett krigståg till *Finland*, hvilket var det tredje och sista af de svenska tågen till detta land. Från denna tid var hela Finland kristnadt och förenadt med Sverige.

Konung Birger och hans bröder. Då konung Birger sjelf öfvertagit rikets styrelse, lät han förleda sig af sina bröder att fångsla och afträta den trogne och redlige Torgils Knutsson. Denna gerning blef ej länge ostraf-

fad, ty samma år öfverfölls konungen af sina bröder och tvangs att till dem afstå stora delar af riket. — Från den stunden hatade Birger sina bröder och beslöt att hämnas. Han böd dem i all vänlighet till sig på Nyköpings slott, mottog dem på det hjertligaste och undfagnade dem med ett präktigt gästabad. Midt i natten, sedan hertigarne gått till hvila, inträngde konungens folk med vapen och bloss i deras sofrum, grep dem och slog dem i bojor, hvar efter de inspärrades i slottstornet. Här fingo de slutligen omkomma af hunger. Detta skamliga dåd, som plägar kallas **Nyköpings gästabad**, väckte en allmän förbittring i landet; öfver allt reste sig folket mot Birger, och han nödgades slutligen fly ur riket. 1319. Derpå sammankommo ombud från alla Sveriges landskap på *Mora ting* *), afsatte Birger och valde till Sveriges konung den tre-årige **Magnus Eriksson**, som var den omkomne hertig Eriks ende son. Samma år ärfde den spåde konungen **Norges** krona efter sin morfar, och från den tiden voro Sverige och Norge omkring 50 år förenade under samme konung.

Magnus Eriksson, som i början stod under förmynderskap af rikets förnämste herrar, regerade i nära 50 år. Han var en godsint och välvillig furste, men egde ej den kraft, som fordrades för att regera i så oroliga tider. 1350. — Under Magnus Erikssons regering hemsöktes vårt fädernesland af en förskräcklig farsot, som kallades **Digerdöden**. Sjukdomen anses hafva bortryckt åtminstone en tredjedel af invånarne, och i enskilda bygder utdog nästan hela befolkningen, gårdar och åkrar blefvo öde, och långt derefter återfann man gamla bortglömda, mossbevuxna kyrkor djupt inne i skogarne.

På den tiden lefde en af Sveriges märkvärdigaste kvinnor, den **heliga Birgitta** **). Hon var mycket from och gudfruktig och trodde sig hafva syner och uppenbarelser från himmelen; hennes förnämsta verk var klostret i *Vad-*

*) *Mora ting*, der Sveriges konung i forna tider valdes, hölls på en äng, belägen ett stycke från Upsala.

**) Se Läseboken s. 260: *Den heliga Birgitta*.

stena, som blef det berömdaste i Norden. Hon vallfärdade till Rom och Jerusalem, dog i Rom, 70 år gammal, och blef efter sin död af påfven förklarad för *helgon*.

Mot slutet af sin långvariga regering blef Magnus Eriksson oense med rikets herrar, och hans bådasöner blefvo efter hvarandra af herrarne upphöjde på tronen. På detta sätt uppstod mycken strid och tve- drägt i landet. Slutligen blef

Folkunga-ätten *afsatt*, och Magnus Erikssons systerson, entysk furste vid namn **Albrekt** af

Mecklenburg, valdes till svensk konung. Detta

var högst olyckligt för fäderneslandet, ty nu blefvo Tyskarne herrar i landet, och dessa främlingar förtryckte och ut- armade folket. Slutligen gjorde de svenske herrarne upp- ror, förklarade Albrekt *afsatt* och hyllade såsom Sveriges regentinna drottning **Margareta**, som förut regerade öfver Danmark och Norge. Nordenstre folk förenade nu sina vapen, slogo Tyskarne vid **Falköping**, och drefvo dem ur landet. 1389.

Den heliga Birgitta.

Kalmar-unionen.

1389—1521.

Drottning Margareta. Nu var Margareta regentinna öfver de tre länderna *Sverige, Norge* och *Danmark*, och

hon beslöt att äfven för framtiden söka förena dem till ett enda stort och mäktigt rike. Hon förmådde dem att välja en och

Drottning Margareta.

hon beslöt att äfven för framtiden söka förena dem till ett enda stort och mäktigt rike. Hon förmådde dem att välja en och samme person till konung, nämligen den unge **Erik af Pomern**, som var hennes frände; derpå sammankallade hon 1397 ett herremöte i *Kalmar*, och här fattades det beslut, att de tre rikena skulle evinneligen vara förenade under samme konung. Denna förening, som man kallat **Kalmar-unionen**, blef ej fullkomligt upplöst förr än 1521.

Så länge den kloka och kraft-

fulla Margareta lefde, gick allt lyckligt och väl, men sedan den svage konung *Erik* sjelf öfvertagit styrelsen, började en tid af olyckor och tvedrägt. Konungen, som nästan aldrig besökte Sverige, tillsatte i detta land utländske fogdar, hvilka förtryckte och plågade allmogen. Den värste bland dessa var fogden öfver Dalarne *Jösse Eriksson*, om hvilken det berättas, att han tagit ifrån bönderna deras dragare och derpå spänt dem sjelfva för plogen, samt upphängt fem bönder i rök. Dessa omenskligheter uppväckte bland Dalkarlarne en stark förbittring.

Engelbrekt. På den tiden lefde i Dalarne en ansedd bergsman vid namn **Engelbrekt**; han var liten till

växten, men hugstor till sinnet, hjeltemodig, rådig och värtalig, och ett redligt svenskt hjerta klappade i hans bröst. Till honom vände sig Dalkarlarne i sin nöd; han åtog sig deras sak, begaf sig två gånger till konung Erik i Danmark och framsförde allmogens klagomål, men Jösse Eriksson fick ändock behålla sin tjänst. Då beslöto Dalkarlarne att sjelfve skaffa sig rätt, grepo till vapen och valde Engelbrekt till sin höfvidsman, 1434. De tågade söderut, förjagade konungens fogdar och knektar samt bragte allmogen till resning, hvar de drogo fram. Inom fyra månader hade Engelbrekt genomtågat och befriat hela landet; derefter sammankommo ombud för de fyra stånden, adel, prester, borgare och bönder, till allmän riksdag och valde Engelbrekt till rikshöfvidsman.

Engelbrekt.

Men den ädle Engelbrekt fick ej länge gagna sitt fädernesland. Han hade bland herrarne flere fiender och afundsmän, som traktade efter hans förderf. När han en gång färdades i båt öfver sjön Hjälmarens och tillbragte natten på en liten holme, passade en af hans ovänner på, öfverföll honom svekfullt och dödade honom med en yxa. Bön- 1436.
derna upptogo den älskade höfdingens lik och buro det under tårar till grafven *).

5 **Karl Knutsson.** Någon tid efter Engelbrekts död blef Sverige åter förenadt med Danmark, i det herrarne inkallade den nyvalde danske konungen **Kristoffer**, som derpå herskade öfver de tre rikena till sin död 1448. Nu förestod åter ett nytt konunga-val, och Svenskarne samlades

*) Se Läseboken s. 262: *Engelbrekt Engelbrektsson.*

derför till en riksdag i *Stockholm*. Der infann sig bland andre Sveriges rikaste och mäktigaste ädling, **Karl Knutsson**, med ett följe af 800 riddare och svenner; han till-
 1448. vaun sig folkets gunst genom sitt vänliga sätt och ridderliga väsen, och erhöi derför vid valet de flesta rösterna.

Karl Knutssons regering var uppfylld af oro och strider; två gånger blef han fördrifven af de afundsjuke herrarne, hvilka i stället inkallade Danmarks konung, **Kristiern den 1:ste**, och två gånger blef han åter upphöjd på tronen. Han fick i rikt mått erfara lyckans ostadighet, ty än var han en mäktig konung, än åter en arm landsflykting och en gång så fattig, att han ej kunde betala en obetydlig skuld. Då han slutligen blifvit konung för *tredje* gången, fick han behålla kronan intill sin död.

Sten Sture den äldre. Efter Karl Knutssons död valde ständerna till riksföreståndare den kloke och tappre riddaren **Sten Sture den äldre**. Då utrustade konung Kristiern i Danmark en stark krigshär, för att återvinna Sveriges krona, och började belägra Stockholm från en höjd norr om staden, som kallades *Brunkeberg*. Emellertid hade Sten Sture samlat en väldig bondehär och angrep oförskräckt de krigsvane Danskarne. Två gånger stormade Svenskarne Brunkeberg och planterade sin fana på höjden, två gånger måste de åter vika; men när de gjorde sitt tredje anfall, gäfv sig Danskarne på flykten, konungen sjelf blef sårad, och det danska hufvudbanéret föll i Svenskarnes händer,
 1471. omgifvet af 500 danske ädlingars lik. — Den ärofulla **segern på Brunkeberg** betryggade för en längre tid Sveriges frihet och fred.

Sten Sture förestod regeringen med mycken berömmelse och lyckades genom sin klokhet upprätthålla lugn och endragt i landet. Han åtnjöt folkets oinskränkta förtroende, ty han värdade sig om dess rätt och umgicks förtroligt med bönderna, rådgjorde med dem på tingen och besökte dem i deras hem. Han befrämjade äfven bildning
 1477. och upplysning; under hans styrelse fick Sverige sin första *högskola*, (universitet) i *Upsala*, och *boktryckeri-konsten*, som nyligen blifvit uppfunnen i Tyskland, infördes äfven i Sve-

rige. — På sin ålderdom blef Sten Sture åter angripen af Danskarne och måste underkasta sig Danmarks konung **Hans**; men denne blef snart fördrifven och Sten Sture för *andra* gången riksföreståndare.

Svante Sture och Sten Sture den yngre. Då Sten Sture dog, valdes till hans efterträdare den tappre **Svante Sture**. Hans regering var uppfylld af ständiga krig med Danmark. Först då hans son, den ädle **Sten Sture den yngre**, efterträdt sin fader såsom riksföreståndare, erhöll landet någon tids lugn. Men detta varade ej länge, ty i Danmark uppsteg vid samma tid *Kristiern den 2:dre* på tronen, och denne konung var mycket fiendtlig mot Sverige samt beslöt att qväsa det styfsinta svenska folket. Han begaf sig därför med en betydlig krigsmakt sjövägen till Stockholm och började belägra denna stad. Men snart kom Sten Sture till stadens undsättning, slog Danskarne vid *Brännkyrka* samt tvang dem att åter inskeppa sig på flottan och hemsegla.

Kristiern hade dock ingalunda blifvit afskräckt genom det lidna nederlaget, utan beredde sig till ett nytt krig mot Sverige. Efter fullbordade rustningar inbröto Danskarne i Vestergötland och möttes af Sten Sture och Svenskarne vid staden *Bogesund* (nu Ulricehamn). Genast vid slagets början blef herr Sten illa sårad och måste föras ur striden samt afled icke långt derefter. Svenskarne, nedslagne och utan anförare, höllo icke stånd, utan drogo sig tillbaka allt längre åt norr, och slutligen var det endast Stockholm, som gjorde motstånd. Der fördes befälet af Sten Stures enka, den modiga *Kristina Gyllenstjerna*, och hon försvarade sig länge med framgång mot Danskarne. Slutligen lät hon förmå sig genom danske konungens löften och försäkringar att öfverlemna Stockholm i hans våld.

Stockholms blodbad. Nu hyllades *Kristiern den 2:dre* såsom Sveriges konung och kröntes i Stockholm. Under dessa högtidligheter, till hvilka konungen inbjudit de förnämsta bland rikets invånare, visade han sig nådig mot alla, men i sitt sinne tänkte han blott på svek och beslöt

att straffa Svenskarne för deras trotsighet. En dag i november 1520 uppkallade han till slottet de förnämste svenske herrar och män samt lät på grund af falska anklagelser fängsla dem och följande dag döma dem till döden. Allt var på förhand ordnad för afrättningen: på stortorget var stupstocken upprest, och dit fördes slagtoffren emellan knektarnes led. Först halsböggos tvänne biskopar, derpå en mängd rådsherrar och andre stormän och slutligen flere bland stadens styresmän och borgare, tillsammans 82 personer. Denna hemska tilldragelse har fått namn af **Stockholms blodbad**, och den grymme konungen har allt ifrån den tiden blifvit kallad *Kristiern Tyrann*.

Nu ansåg sig konungen hafva afskräckt Svenskarne från alla vidare upprorsförsök. Men hans grymhet verkade raka motsatsen till hvad han åsyftat, ty svenska folket reste sig mot sin förtryckare, och Gud uppväckte åter en ädel hjelte till dess räddning. Denne man var **Gustaf Eriks-son Vasa**.

Återblick på Medeltiden.

Rikets omfång. (Se kartan!) Under Medeltiden blef landet allt mer uppodladt och befolkadt. Genom Finlands eröfring och Norrlands uppodling ökades rikets område betydligt. Ön Gotland blef i slutet af Medeltiden skild från Sverige och förenad med Danmark. Skåne, Halland och Blekinge voro under Magnus Eriks-sons regering omkring 30 år förenade med Sverige, men kommo derpå åter under Danmark. — Sveriges förnämsta städer voro nu mer Stockholm och Visby. Stockholm var tillika landets starkaste fästning och blef med tiden hufvudstad, Visby var länge den förnämsta handelsstaden i hela Norden.

Rikets styrelse. Under Medeltiden var Sverige ett valrike; konungen valdes på Mora ting i Upland af ombud från alla landskapen, och derpå red han sin eriks-gata genom riket, för att mot- taga hyllning i landets olika delar. — Under Magnus Eriks-sons regering erhöll Sverige en **allmän lag**, gemensam för alla landskap, men först 1442 under Kristoffers regering fick denna lag kunglig stad-

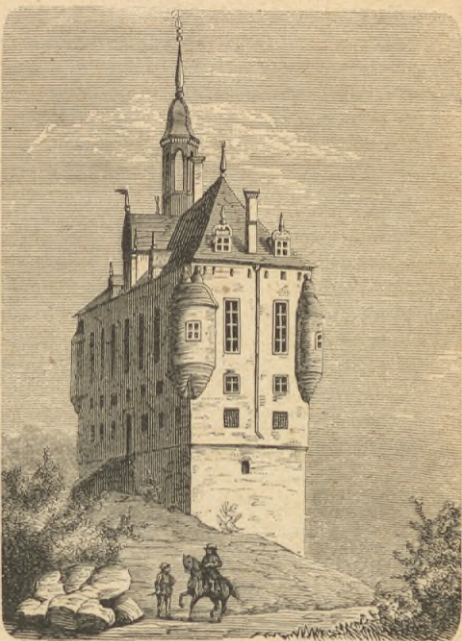
fästelse och kallas därför konung Kristoffers allmänna landslag. Dessutom fanns en särskild lag för städerna, kallad stadslag.

I forntiden funnos endast två folk-klasser: de fria och trälarna; under Medeltiden upphäfdes trälldomen, men de fria förgrenade sig småningom i **fyra särskilda stånd**.

Det adliga ståndet uppkom på det sätt, att de förnämligare släkterna med tiden afskilde sig från det öfriga folket; de åtog sig rusttjänst,ingo skatte-frihet eller frälse och bildade slutligen ett särskildt stånd, som kallades frälseståndet eller **adeln**. De adlige herrarne blefvo rika och mäktiga; de befäste också sina gårdar, förde enskild fejd med hvarandra och frågade ej mycket efter lag och rätt.

Det andliga ståndet eller **presteståndet** uppkom med kristendomens införande och förvärfvade snart både rikedom och makt. Presterna voro på den tiden de ende, som egde någon bildning, ochingo därför stort inflytande. Men ju mer de förkofrade sig i rikedom och verldslig makt, dess mer öfverlemnade de sig åt ett verldsligt lefverne, försoffades af lätja och vällefnad och miste derigenom sitt anseende bland folket.

Till de adlige och andlige herrarne vände sig konungen, då han behöfde råd och biträde i rikets styrelse. De, som han företrädesvis plögade rådfråga, kallades hans rådgifvare eller

Befäst adelsgård (Vik i Upland).

råd, och de förnämste bland dem voro: jarlen, så länge en sådan fanns, samt drotsen, marsken och kansleren. Från Magnus Ladulås' tid kallades stundom utom rådet äfven andre herrar och män till allmänna rådplågningar, hvilka då benämndes herredagar.

Borgare-ståndet hade svårt att komma sig upp, ty våra städer voro till större delen fattiga och obetydliga, och de rika tyska köpstäderna, i synnerhet Lybeck, hade slagit under sig det mesta af Sveriges handel och näringar.

Det fjärde ståndet eller **allmogen** började med tiden att förtryckas af adeln och var nära att mista både sin jord och sin frihet. Men under alla tidens skiften hade de svenske bönderna bevarat fädrens djerfva mod och frihetskärlek samt deras färdighet i vapnens bruk; de reste sig därför under Engelbrekts ledning emot inhemskt och utländskt förtryck och räddade genom sin tapperhet både sin egen och fäderneslandets frihet. Nu kommo de åter till heder och inflytande och blefvo jämte borgarne kallade till allmänna rådplågningar. På det sättet uppkom från Engelbrekts tid **den allmänna riksdagen**, sammansatt af de fyra ståndens ombud eller rikets ständer.

Religionen. Den katolska lärans villfarelser och missbruk blefvo med tiden allt värre. Det värsta af dessa missbruk var aflats-handeln, som bestod deruti, att påfven för penningar meddelade försäkran om syndernas förlåtelse. Gudstjensten hölls för det mesta på latin, så att folket ej förstod något deraf. Det var ej tillåtet för andra än presterna att läsa bibeln; bland folket rådde en djup okunnighet, ja, det fanns till och med rådsherrar, som hvarken kunde läsa eller skriva.

Lefnadssättet fortfor att vara enkelt och tarfligt, utom vid högtidliga tillfällen, då man älskade prakt i klädedrägt samt öfverdåd i mat och dryck. Endast de förnämste herrar och de rikaste köpmän egde stenhus, men de fleste gårdar å land och i stad voro timrade af trä och täckta med torf; fönstren voro små, och glastrutor mycket ovanliga. Tapeterna voro flyttbara och användes ej dagligen; i stället för stolar begagnades väggfasta bänkar med dynor; äfven de förnämna åto på trä eller tenn; knif, gaffel och sked måste gästerna sjelfva medtaga till gästbud. Vägarne voro dåliga, man färdades därför vanligen till häst, och äkdon (karmar) voro sällsynta.

Nyare Tiden
eller **Lutherska Tiden.**
Från 1521 till närvarande tid.

Reformationstiden.

Gustaf den 1:ste och hans söner.
1521—1611.

Gustaf den 1:ste. 1521—1560.

Gustaf den 1:stes ungdom. Gustaf Eriksson
Vasa var född i Upland och tillhörde en förnäm adlig släkt,

som redan förut skänkt Sverige flere utmärkte män. Såsom yngling kom Gustaf till Sten Sture den yngres hof; han deltog med ära i striden mot konung Kristiern, och i slaget vid Brännkyrka förde han den svenska fanan. Kort derpå blef han af den trolöse Kristiern förrädiskt gripen och bortförd till Danmark. Under sin fångenskap hörde han Danskarne tala om det tillämnade stora krigståget mot Sverige och intogs af en oemotståndlig längtan att få återkomma och kämpa för det älskade fäderneslandet. Förklädd till oxdrifvare lyckades han fly från Danmark och återkom på våren 1520 till Sverige. Här fann han Danskarne redan i besittning af större delen af landet. På hemliga vägar smög han sig från det ena stället till det andra och kom slutligen till en af sin faders gårdar i Södermanland.

Gustafs äfventyr i Dalarne *). En dag i november månad 1520 träffade Gustaf en af sin faders tjenare, som gråtande underrättade honom om Stockholms blodbad och omtalade, att hans fader, svåger och fränder blifvit afrottade, hans moder och systrar fängslade. Gripen af fasa begaf han sig på flykt; för att ej upptäckas, klädde han sig i dalkarlsdräkt och tog vägen till Dalarne. Liksom fordom Engelnbrekt och Sturarne, ville han förmå Dalkarlarne att gripa till vapen för fäderneslandets räddning, men på de flesta ställen möttes han af räddhåga och liknöjdhet. Hans belägenhet blef allt farligare, ty konung Kristiern hade utlofvat en stor belöning åt den, som öfverlemnade Gustaf i hans våld. Danske spejare lurade på honom öfver allt, och ofta räddades han liksom genom underverk ur deras händer. Så hände sig en gång, då Gustaf kommit till bonden *Sven Elfsson* i *Isala*, att danske spejare inträdde i stugan för att söka honom. Hustrun bakade bröd, och Gustaf stod framför ugnen. När Danskarne frågade efter flyktingen, tog hustrun brödspaden, gaf Gustaf ett slag öfver ryggen och sade: »Hvi står du här och gapar? Har du aldrig sett folk förr? Packa dig strax ut i ladan och

*) Se Läsoboken s. 268: *Gustaf Vasa och Dalkarlarne*.

tröska!» Gustaf skyndade ut, och Danskarne misstänkte ej, att denne kunde vara herr Gustaf. Sven förde honom nu, inbäddad i ett hölass, längre uppåt landet. Några danska soldater, som mötte lasset, fattade misstankar och stucko sina spjut derigenom, dock utan att farligt skada flykten.

Efter mångfaldiga äfventyr uppträdde Gustaf omsider vid jultiden på *Mora* kyrkovall och talade till folket. I värtaliga, kraftiga ordalag beskref han Kristierns grymhet och landets nöd, erinrade Dalkarlarne om deras fäders bedrifter och uppmanade dem att frälsa Sverige från träl-domen. Men bönderna kände ej främlingen och önskade att besinna sig på saken. Misströstande beslöt Gustaf då att öfvergifva fosterlandet och begaf sig på väg genom skogarne till Norge. Men snart började Dalkarlarne att ångra sig och afsände två skidlöpare att återkalla Gustaf. Desse upphunno honom nära norska gränsen och återförde honom till Mora, der Dalkarlarne valde honom till sin höfvidsman, i januari 1521. De väpnade sig mangrant och tågade snart under Gustafs anförande mot söder. 1521.

Befrielsekriget. Vid *Dalelven* mötte Dalkarlarne en dansk här; utan att länge töfva satte de öfver till andra stranden och angrepo Danskarne, hvilka dels flydde, dels jagades i vattnet och drunknade. Nu kunde Gustaf med 15,000 man inrycka i Vestmanland, och i närheten af *Vesterås* blef den danska hären fullkomligt slagen. Efter denna framgång förklarade sig större delen af Svealand för Gustaf, och snart stod han med sin här framför *Stockholms* murar. Men då staden var väl befäst och undsattes af Danskarne från sjösidan, drog belägringen ut på tiden. Till Sveriges lycka blef dess värste fiende konung Kristiern snart urständsat att skada det, ty hans egna undersåtar började uppror mot honom och drefvo honom i landsflykt.

I början hade Gustaf Eriksson styrt landet såsom *riksföreståndare*, men 1523 blef han på en allmän riksdag enhälligt vald till Sveriges konung. Kort derpå måste det belägrade Stockholm öppna sina portar för konung Gustaf, och dermed var landets befrielse fullbordad. 1523.

Kyrkoförbättringen (reformationen). De utländske fienderna voro nu fördrifne, men landet befann sig i ett sorgligt tillstånd. Folket var utarmadt, och rikets tillgångar voro uttömda; det stod illa till med Sverige både i timligt och andligt hänseende.

På den tiden lefde i Tyskland **Mårten Luther**, som 1517 börjat striden mot påfvedömet och dess många villfarelser. Hans läror spredo sig hastigt i Tyskland och nådde snart de nordiska länderna. Bland Luthers lärjungar var äfven en svensk student vid namn **Olaus Petri**, son af en smed i Örebro. Denne omfattade med hänförelse Luthers nya läror och började efter hemkomsten att förkunna dem i sitt fädernesland, understödd af sin yngre bror *Laurentius Petri* *) och domprosten i Strängnäs *Laurentius Andreæ*. Deras predikningar väckte mycken oro i sinnena; det hände till och med, då de predikade mot de påfviska villfarelserna, att åhörarne kastade stenar och käppar emot dem. Andra åter hörde med glädje deras ord, och på konungens siune gjorde den nya läran ett djupt intryck. På det hvar och en skulle kunna sjelf döma, huruvida Luthers lära vore sann eller falsk, lät Gustaf öfversätta **nya testamentet** på svenska; och många blefvo härigenom öfvertygade. Men katolske prester och munkar uppviglade folket mot den nya läran, och till och med Dalkarlarne förleddes att två gånger göra uppror.

Vesterås' riksdag 1527. För att ordna rikets allmänna angelägenheter, sammankallade Gustaf en **riksdag i Vesterås.** **) Inför de församlade ständerna uppträdde konungen och yttrade, att han ej velat införa någon ny tro i landet, utan endast låtit predika Guds rena ord, samt förklarade slutligen, att han ej längre ville vara Sveriges konung, om ej rikets inkomster förbättrades. Derpå svarade den myndige *biskop Brask* å presternas vägnar, att de hvarken kunde bevilja några vidare afgifter eller medgifva några ändringar i läran utan påfvens samtycke; och häri instämde äfven

*) Se Läseboken s. 275: *Olaus och Laurentius Petri*.

**) Se Läseboken s. 281: *Vesterås' riksdag*.

flere adlige herrar. »Då», utbrast Gustaf vred, »hafve vi ej håller lust att längre vara eder konung. För all vår omak hafve vi ingen annan lön att vänta, än att I gerna sågen yxan sitta i hufvudet på oss, fast ingen törs hålla i skaftet. Derför ersätten oss, hvad vi af vårt arf och eget uppoßrat för riket, och vilje vi sedan draga vår kos och aldrig komma mer igen.» Konungen brast vid dessa ord i tårar och lemnade den bestörta församlingen.

Nu uppstod mycken oro bland ständerna, och flere dagar förflöto, utan att något beslut kunde fattas. Om-sider började borgare och bönder att knota och tvungo de motsträfvige att gifva efter för konungens fordringar. Gustaf återkallades, och ständerna beviljade allt, hvad han begärde. De beslut, som nu fattades, innehöllo, att *kyrkans öfverflödiga egendom skulle användas för rikets allmänna* 1527 *bästa, samt Guds ord rent och oförfalskad predikas.* Härigenom var kyrkoförbättringen grundlagd i vårt land och de andliges öfvermakt bruten. Den evangeliskt-lutherska läran utbredde sig efter hand i landet, och Laurentius Petri blef Sveriges förste evangeliske ärkebiskop.

Uppror och krig. Väl hade riket genom besluten i Vesterås erhållit ökade inkomster, men dess utgifter voro ännu större. Under befrielsekriget hade landet råkat i stor skuld, och, då denna skulle betalas, nödgades konungen pålägga nya skatter, deribland *klockskatten* eller en klocka från hvarje kyrka i riket. Detta väckte missnöje bland allmogen, och *Dalkarlarne gjorde för tredje gången uppror.* De blefvo härför strängt straffade, och från denna stunden vågade de ej mera visa konungen olydnad. — Vid samma tid återkom den afsatte konung Kristiern med krigsmakt och sökte återvinna sina förlorade länder. Han blef dock snart tillfångatagen af Danskarne och *insatt i fängelse.* Sjutton år tillbragte han, den forne konungen, i ett trångt fängelse-
rum, och först i sin sena ålderdom återfick han friheten.

Det farligaste af alla upproren mot konung Gustaf var det sista, som utbröt i *Småland* under ledning af bonden *Nils Dacke*, efter hvilken det kallades *Dackefejden*. Dacke

- samlade de missnöjde bönderna och drog omkring med dem i landskapet, mördade fogdar och adelsmän samt brände och plundrade deras gårdar. Upproret spred sig vida omkring i landet, och konungen var allvarligt bekymrad. Slutligen lyckades dock Gustaf slå de upproriske, och 1543. Dacke blef på flykten ihjälskjuten med pil.

- Arfföreningen.** Sedan lugnet blifvit återställt, sam- 1544. munkallade konungen en *riksdag i Vesterås* 1544, och der antogo ständerna **arfföreningen** eller en lag, som förklarade Sveriges krona arftlig inom Gustafs ätt. Sverige var dermed förvandladt till ett **arfrike**.

Gustafs inre styrelse. Nu hade Gustaf utfört sina tre storverk. Han hade genom **befrielsekriget** räddat fäderneslandet från det danska förtrycket; genom **kyrkoförbättringen** hade han renat trosbekännelsen från de katolska villfarelserna, och slutligen hade han genom **arfföreningen** grundlagt en stark och ärftlig konungamakt. Hans förnämsta omsorg blef sedermera att för framtiden betrygga dessa sina storverk. Detta gjorde han genom att ordna rikets *hushållning* och uppsätta en stark *krigsmakt* till lands och sjös.

Under Medeltiden hade all Sveriges *handel* legat i de tyske köpmännens händer, men Gustaf gjorde slut på deras öfvermakt, och nu uppblomstrade den svenska handeln hastigt. Äfven *jordbruk*, *bergshandtering* och *andra näringar* förkofrades. Grufvorna bearbetades med stor framgång, och *stångjärnssmidet* infördes. Sjelf föregick konungen med godt föredöme: han var en stor hushållare och skicklig jordbrukare samt undervisade allmogen, huru den skulle rätt bruka sina åkrar och rödja sina ängar; hans drottningar hade sjelfva uppsigten öfver de kungliga visthusen och ladugårdarne.

Gustaf den 1:stes person, familj och ålderdom. Gustaf den 1:ste var en kraftfull man af medelstor längd, med ädla anletsdrag, skarpa blå ögon, rödlett hy, silkesgult hår och ett stort yfvigt skägg. Han egde ett

klart förstånd, ett starkt minne och en kraftig vilja samt en ovanlig vältalighet. I sitt enskilda lif var han en föresyn för sitt folk, gudfruktig och ren i sina seder, enkel och sparsam, en god make och fader. Gustaf var *tre* gånger gift. Hans första gemål skänkte honom sonen **Erik**, som sedermera efterträdde honom på tronen. Hans andra och mest älskade gemål var *Margareta Lejonhufvud*, och med henne hade han tio barn, af hvilka sönerne **Johan** och **Karl** framdeles blefvo konungar *). I sitt testamente tilldelade Gustaf sina yngre söner *ärfvtliga hertigdömen* med stor makt, hvilket gaf anledning till häftiga strider emellan bröderna och medförde många olyckor för fäderneslandet.

När gamle kung Gustaf kände sitt slut nalkas, kallade han ständerna tillsammans, för att taga afsked af sitt folk. Omgifven af alla sina söner, uppträdde den vördnadsvärde landsfadern inför ständerna på rikssalen och talade till dem. Han tackade Gud, som utsett honom till ett redskap för Sveriges räddning ur trälldomen, och han liknade sig vid konung David, som Gud från en herde gjorde till en mäktig konung. Slutligen helsade han ständerna med tårar i ögonen och lemnade så den djupt rörda församlingen **). — 1560 Kort derpå dog han i Stockholm, 1560.

*)

Vasa-ätten:

Gustaf 1,

gift med 1. Katarina af Sachsen-Lauenburg, 2. Margareta Lejonhufvud,
3. Katarina Stenbock.

<i>Erik 14,</i> gift m. Karin Månsdotter.	<i>Johan 3,</i> g. m. Katarina af Polen.	<i>Karl 9,</i> gift m. 1. Maria af Pfalz. 2. Kristina af Holstein.
	<i>Sigismund,</i>	<i>Gustaf 2 Adolf,</i> g. m. Maria Eleonora af Brandenburg.
	<i>Karl 10 Gustaf,</i> stamfader för Pfalziska ätten.	<i>Kristina.</i>

**) Se Läseboken s. 287: *Gustaf 1:s sista tal till ständerna.*

Erik den 14:de.

1560—1568.

Konung Erik den 14:de, som nu besteg Sveriges tron, var en vacker och ståtlig herre samt mångkunnig och våltalig. Han egde dock äfven svåra fel, ty han var miss-tänksam och orolig till lynnet, och dessa fel förvärrades genom inverkan af dåliga vänner, bland hvilka märkes den duglige, men lågsinnade *Göran Persson*. — I början af sin regering gynnade han adeln och instiftade vid sin kröning *grefve-* och *friherre-värdigheterna*.

Krig och eröfringar. På andra sidan Östersjön, söder om finska viken, ligga de tre provinserna *Ingermanland*, *Estland* och *Livland*, hvilka pläga benämnas *Östersjö-provinserna* (Se kartan!). Dessa länder blefvo vid denna tid ett trätöfrö emellan grannstaterna Sverige, Danmark, 1561. Polen och Ryssland. *Estland* gaf sig 1561 frivilligt under Sverige, och derigenom kom Erik i krig först med Polen och sedermera äfven med *Danmark*, hvilka riken förvärfvat besittningar i dessa trakter. Den polske konungen sökte vinna på sin sida Eriks äldste broder, hertig Johan, och gaf honom sin syster till gemål. Detta väckte hos Erik den misstanken, att Johan ämnade förena sig med hans fiender; han lät därför fängsla hertigen, som nu jämte sin gemål fick tillbringa fyra år i fångenskap.

I början försvarade sig Sverige med kraft och framgång både mot Polen och Danmark. Till sjös lyckades den segerrike hjälten *Klas Kristersson Horn* att fullkomligt tillintetgöra de fiendliga flottorna, men till lands kämpade Svenskarne med mindre lycka.

Sture-morden. Konung Eriks misstänksamhet och onda böjelser hade med hvarje år tilltagit, och den illa-sinnade *Göran Persson* fick allt större makt öfver honom. Slutligen inbillade han konungen, att *Sturarne* och någre

andre af rikets förnämste herrar sammansvurit sig mot honom. De misstänkte fängslades och fördes till *Upsala*, för att der dömas. Under tiden hade Eriks fruktan och hat öfvergått till vansinne. I ett anfall af raseri störtade han in i *Nils Stures* fängelse, gaf honom tvänne dolkstygn och lät en drabant fullborda mordet. I nästa ögonblick greps han af samvetsqual, ilade till den mördades fader och bad på knä om hans förlåtelse. Då denne sade sig vilja förlåta allt, blott ej något ondt tillfogades hans son, rusade Erik i fullt raseri ur slottet och gaf befallning, att man skulle döda fångarne. I följd deraf blefvo två Sturar och två andre herrar dödade af konungens drabanter. Först tredje dagen derefter påträffades Erik, kringirrande på landsbygden i bondekläder och förvirrad till sina sinnen.

Eriks afsättning. Under konungens sinnessvaghhet rådde i styrelsen en allmän villervalla, och Danskarne trängde djupt in i landet, utan att möta något allvarsammt motstånd. Erik blef väl återställd till hälsan, men herrarne voro så förbittrade på honom, att de beslöto afsätta honom. Konungens bröder, hertigarne Johan och Karl, stälde sig i spetsen för upproret, och en stor del af landet öfvergick genast på deras sida. Konungens eget folk utlemnade den hatade Göran Persson, som afrättades; och slutligen insläpptes hertigarnes trupper i Stockholm, hvarpå Erik gaf sig fången, 1568. Ständerna *förklarade* 1568. *Erik afsatt och hyllade Johan såsom konung.*

Erik tillbragte sin återstående lefnad såsom fänge på flere olika ställen och afled efter nio års fångenskap på Örbyhus slott. Man tror, att han blifvit på konung Johans befallning dödad genom gift, blandadt i en ärtsoppa.

Johan den 3:dje.

1568—1592.

Krig och fredsslut. De krig, som under Eriks regering förts med Polen och Danmark, afstannade snart.

Men i stället råkade Sverige i krig med **Ryssland**, och detta krig varade under Johans hela regering. Sedan den tappre *Pontus de la Gardie* fått befälet öfver krigshären, vunno Svenskarne flere lysande segrar öfver Ryssarne, och den öfvermodige ryske zaren tvangs slutligen att begära stillestånd.

Religionsstrider. Konung Johan var en lärd och kunnig herre, men obeslutsam och vankelmodig till lynnet. Under sin fängelsetid hade han börjat grubbla i religionssaker, och hans gemål ingaf honom smak för den katolska tron. Sedan han blifvit konung, författade han en ny kyrkohandbok (*liturgi*), hvarigenom flere katolska kyrkobruk återinfördes i gudstjensten. Denna handbok antogs väl af ständerna på riksdagen, men väckte starkt motstånd hos många bland presterna. Dessa förföljdes på det häftigaste af konungen, men beskyddades af hertig Karl, som var en ifrig anhängare af den evangeliska läran.

Sigismund konung i Polen. Johan hade i sitt första gifte, med den polska prinsessan *Katarina*, en son vid namn **Sigismund**. Den unge prinsen uppfostrades i katolska läran, för att med tiden kunna blifva konung i Polen, som var ett katolskt land. Sigismund blef också vid polske konungens död *vald till Polens konung*, men detta lände hvarken konungafamiljen eller fäderneslandet till gagn.

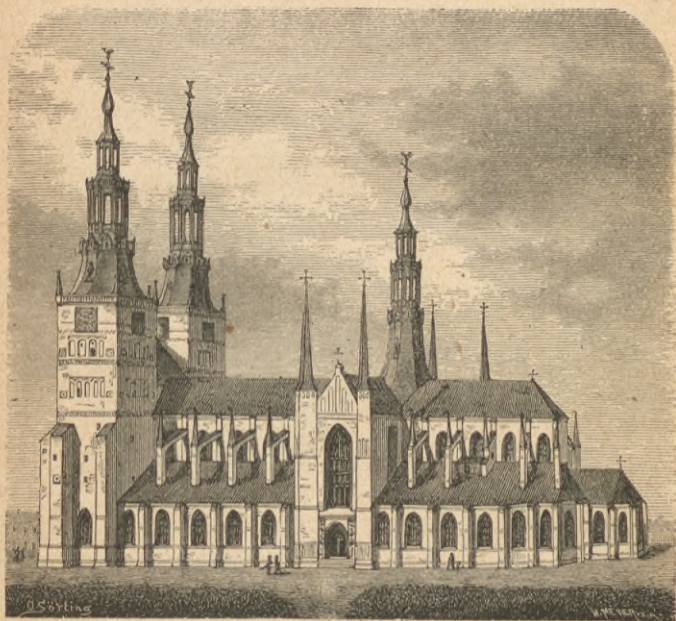
Rikets inre tillstånd var bedröfligt redan då Johan blef konung, men blef under hans regering allt sämre och sämre. Krigsmakten till lands och sjös fick förfalla, handel och näringar afstannade, och dertill kom missväxt, hungersnöd och pest. Det var därför ej många, som sörjde konung 1592. Johan, då han år 1592 afled.

Sigismund.

1592—1599.

Upsala möte. Konung Sigismund, som nu besteg Sveriges tron, var en ifrig katolik, och man fruktade der-

för att han skulle vilja åter införa katolska läran i Sverige. För att hindra detta, sammankallade hertig Karl, innan Sigismund återkommit från Polen, ett riksmöte i Upsala *) 1593. Der erkändes enhälligt, att *den heliga skrift är* ^{1593.} *endå rättesnöret för människans tro*, och derpå antogs den trosbekännelse, som under namn af *Augsburgska bekännelsen* var gällande för lutheranerna i Tyskland. De närvarande lofvade att för sin tro våga lif och blod, och derpå utropade ordföranden med hög röst: »nu är Sverige blifvet en man, och alla hafva vi en Gud.»

Upsala domkyrka, under reformationstiden.

*) Se Läseboken s. 290: *Upsala möte*.

Sigismunds första besök. Ej långt derefter ankom Sigismund till Sverige, för att låta kröna sig till konung. Hertig Karl fordrade dock, att han först skulle bekräfta Upsala mötes beslut, och nödgade honom slutligen dertill. Nu blef konungen krönt och återvände kort derpå till Polen. Under konungens vistelse i Polen styrdes riket af hertig Karl och rikets råd. Men Karl, som var en kraftfull och själfständig herre, råkade snart i öcnighet både med konungen och med rådet och sammankallade då en allmän riksdag. Här hade borgare och bönder mest att säga; de godkände allt, hvad hertigen gjort, och hyllade honom såsom *riksföreståndare*. De förnämste af rådsherrarne flydde nu till Polen, och ett inbörles krig utbröt mellan konungen och riksföreståndaren.

Sigismunds andra besök och afsättning. År 1598 begaf sig Sigismund med polska trupper till Sverige och landsteg vid Kalmar. Här samlade han sina anhängare och tågade mot hertigen. Vid *Stegeborgs* slott i Östergötland var Karl nära att blifva kringrand af Polackarne, men undkom genom konungens obeslutsamhet. Kort derpå angrep hertigen och slog den kungliga hären vid *Stångebro* i närheten af Linköping. Nu afslöts ett stillestånd, och Sigismund lofvade att sammankalla rikets ständer; men i stället för att fullgöra sitt löfte, afseglade han till Polen, qvælemnande i hertigens våld de svenska rådsherrar, som voro i hans följe.

Då Sigismund bröt sitt löfte och ej vidare lät höra af sig, så blef han på en riksdag 1599 af ständerna afsatt. — I Polen regerade han i många år, ända till sin död.

Karl den 9:de.

1599—1611.

Den ende af Gustaf den 1:stes söner, som ärft faderns stora egenskaper, var hans yngste son Karl. Det var också

Karl den 9:de.

han, som återupprättade faderns storverk, hvilka varit nära att tillintetgöras. Han räddade Sveriges frihet genom att upplösa förbindelsen med Polen, han återställde den evangeliska läran i Sverige genom Upsala möte, och slutligen befäste han arfriket och konungamakten.

Linköpings blodbad.

Karl hade länge miss-
tänkt, att rådsherrarne hyste fiendtliga planer mot konungafamiljen och ville åter införa valriket; han

hade dem nu i sitt våld och beslöt att näpsa dem. På riksdagen i *Linköping* 1600 anklagades de fängslade herrarne. 1600.
Någre erkände sig skyldige och fingo nåd; de öfrige dömdes till döden, och inga böner, ej heller knäfall och tårar af deras hustrur och barn kunde beveka Karl. Sålunda af-
rättades i Linköping fyra rådsherrar, bland hvilka märkes den lärde och statskloke *Erik Sparre*; de gingo modigt till

döden och bedyrade intill det sista sin oskuld. Flere stormän kastades i fängelse, andre gingo i landsflykt. Karl kunde ej glömma eller förlåta, och hans stränghet öfvergick stundom till grymhet.

Rikets inre styrelse vårdades af Karl den 9:de med största omsorg, och i alla viktiga ärenden rådförde han sig med rikets ständer. Han var en stor vän af de ofrälse stånden, skyddade allmogen och vårdade sig om dess bästa, hvarför han af adeln kallades »bondekonungen». Liksom fadern var Karl en stark *hushållare*, och vid hans hof gick det så sparsamt till, att drottningen sjelf med aln utmätte träden åt sina hofdamer.

Krig med Polen, Ryssland och Danmark.

Karl den 9:des regering var en orolig af krig uppfylld tid. Med **Polen** utbröt krig i följd af Sigismunds afsättning. Karl öfvergick med en här till *Livland* och angrep Polackarne, men led ett svårt nederlag. Konungen sjelf fick sin häst skjuten under sig och var nära att blifva tillfångatagen, då livländske adelsmannen *Henrik Vrede* lemnade honom sin häst; konungen kastade sig upp på hästen och undkom, men den trogne Vrede blef genast nedhuggen. Karl visade sin tacksamhet genom välgärningar mot den dödes hustru och barn.

Äfven med **Ryssland** kom Sverige i krig, men detta krig fördes med större framgång, och *Jakob de la Gardie**) framträngde ända till Rysslands hufvudstad *Moskvá*.

Under Karl den 9:des sista regeringsår invecklades Sverige i ett *tredje* krig, med **Danmark**. Karls äldste son, den sextonårige *Gustaf Adolf*, var i detta krig faderns stöd och öfvertog det mesta af krigsbestyren. Midt under 1611 kriget afled Karl den 9:de, 60 år gammal, 1611.

*) Son till *Pentus de la Gardie*.

Sveriges storhetstid.

1611—1718.

Gustaf den 2:de Adolf. 1611—1632.

Den sjuttonårige Gustaf Adolf mottog rikets styrelse under bekymmersamma förhållanden, ty Sverige hotades på en gång af tre fiender, Danmark, Ryssland och Polen. Af dessa var Danmark den farligaste,

Danska kriget fortgick under de två första åren af Gustaf Adolfs regering, och endast med möda kunde den unge konungen afvärja fiendens anfall. Slutligen ledsnade Danskarna vid kriget, och fred slöts i *Knäröd* *); dock på hårda villkor, ty Sverige måste för att återfå den vigtiga fästningen Elfsborg betala *en million riksdaler* **), och detta var en ofantlig summa på en tid, då en riksdaler var priset på en tunna råg.

Ryska kriget. Medan det danska kriget pågick, hade Jakob de la Gardie med stor framgång fortsatt sina eröfringar i Ryssland. Gustaf Adolf begaf sig sjelf tvänne gånger dit öfver, kämpade lyckligt mot Ryssarne och tvang dem att 1617 sluta freden i *Stolbóva*, hvarigenom Sverige erhöill det återstående af Finland samt *Ingermanland*.

Gustaf Adolf var en högväxt och reslig man, stark och fyllig samt blef med tiden temligen fet. Han hade ett nordiskt utseende: frisk, rödlett hy, klarblå ögon samt hår, mustascher och pipskägg af ljusgul färg, hvarför han i Tyskland kallades »guldkonungen från Norden». Liksom de flesta af Vasa-ätten var han häftig till sinnet, men han hade tillika ett mildt och försonligt hjertelag. Hans gudsfuktan var varm och lefvande; med bön började han alla sina företag och kunde därför sluta dem med tacksägelse. Ofta författade han sjelf psalmer och böner, och kort före sin död skref han den vackra psalmen: »Förfäras ej, du lilla hop!» (Svenska psalmboken nr 378.) — Gustaf Adolf var Sveriges störste konung och en af de ypperste konungar, som regerat i något land. Han var stor icke blott såsom regent, utan ock såsom hjelte och härförare; dessutom egde han en grundlig lärdom och stor förmåga att i tal och skrift uttrycka sina tankar.

Axel Oxenstjerna. En stor konung skaffar sig äfven utmärkte tjenare. Gustaf Adolf samlade omkring sig

*) By vid Lagaån i Halland.

**) Med en riksdaler menades i forna tider alltid en riksdaler *specie* (4 kronor).

en talrik krets af statsmän och hjeltar, med hvilkas bistånd han utförde sina storverk, såsom *Jakob de la Gardie*, *Johan Banér*, *Lenart Torstensson* och främst bland dem alla rikskansleren *) **Axel Oxenstjerna**.

Emellan konungen och hans kansler rådde en trofast vänskap, som aldrig stördes af oenighet eller afund, och som endast genom döden upplöstes. Sällan eller aldrig har världen skådat ett sådant par som detta. I fosterlandskärlek och snillegåfvor voro de hvarandra lika, och de sträfvade båda till samma mål, nämligen Sveriges

Axel Oxenstjerna.

ära och välfärd; men till sinnelaget voro de olika, ty *Gustaf Adolf* var liflig och eldig, *Axel Oxenstjerna* mera lugn och betänksam **).

Gustaf Adolfs inre styrelse. Ingen af Sveriges konungar, utom *Gustaf den 1:ste*, har utträttat så mycket för rikets inre förkofran, som *Gustaf Adolf*, och det oakadt han nästan ständigt var invceklad i krig. Under

*) Rikskansler var ungefär detsamma som utrikes-minister.

**) Se Läsoboken s. 294: *Konung Gustaf Adolf*, och s. 310: *Axel Oxenstjerna*.

1617. hans regering utfärdades den första **riksdagsordning**, hvarigenom det blef i lag stadgadt, att riksdagen skulle bestå af de fyra riksständen: adel, prester, borgare och bönder. Vidare inrättades nya öfverdomstolar, som kallades **hof-rätter**, en för Sverige och en för Finland. Flere *lärda skolor* stiftades, i hvilka kostnadsfri undervisning meddelades, så att torparensen lika väl som grefvesonen hade tillfälle att förvärfva kunskaper och uppstiga till statens högsta värdigheter. Åtskilliga nya städer anlades, deribland *Göteborg*. **Krigsmakten** till lands och sjös ökades och förstärktes, och konungen uppfann ett nytt sätt för härens beväpning och uppställning. I den svenska hären upprätthölls tukt, ordning och gudsfruktan bättre än i andra krigshärar. Konungen tog en faderlig vård om sina soldater och delade sjelf deras mödor; stundom såg man honom med spaden i hand taga del i belägringsarbetena, och der striden rasade häftigast, var man säker att träffa honom.

Men oaktadt allt hvad Gustaf Adolf gjorde för rikets bästa, var det dock en tung och bekymmersam tid, i synnerhet för allmogen, ty krigen medförde ständiga utskrifningar af soldater och flere nya skatter. Stundom var missnöje nära att utbryta bland allmogen, men det stillades lätt af konungen, som genom sitt höga föredöme lifvade alla till mod och uppoffringar.

Polska kriget. I Polen regerade fortfarande Sigismund, hvilken konung ännu ej hade afstått från sina anspråk på Sveriges krona. Gustaf Adolf beslöt nu att tvinga honom dertill och öfvergick med en här till *Livland*, 1621. der han efter en lång belägring eröfrade staden *Riga* och intog hela landet. Från Livland flyttade han sina vapen ännu närmare Polen, nämligen till *polska Preussen*, hvilket han efter flere års fälttåg till större delen eröfrade. Den hetaste striden stod vid *Stuhm*, då konungen flere gånger sväfvade i lifsfara; en gång undkom han blott genom att lemna hatt och värjgehäng i sticket, en annan gång frälsades han af en trogen undersåte från det dödande hugget. »Aldrig har jag varit i ett hetare bad»,

sade konungen efteråt. Ehuru Polackarne fingo hjälp af tyske kejsaren, ledsnade de slutligen vid kriget, och 1629 slöts ett *stillestånd*, hvarigenom Sverige behöll *Livland*. 1629.

Gustaf Adolf deltagar i trettioåriga kriget.

Allt ifrån Luthers tid voro Europas förnämsta folk delade i två stora partier, nämligen katolikerna, som voro påfvens anhängare, och protestanterna, som omfattade de nya läroarna. Tyskland var söndradt emellan båda; den tyske kejsaren och flere tyska furstar voro katoliker, under det att åtskilliga andra voro protestanter. Längre hade de båda partierna hyst fiendtliga afsigter mot hvarandra, och slutligen utbröt ett stort religionskrig, år 1618. Detta krig rasade i Tyskland under trettio år och har därför blifvit kalladt *trettioåriga kriget*. Under de första 12 åren hade kejsaren och katolikerna öfverhand och förföljde sina motståndare. De förtryckta protestanterna sökte slutligen hjälp hos Gustaf Adolf, hvars segerrika krig redan gjort honom ryktbar öfver hela Europa. Sedan han slutit stilleståndet med Polen, beslöt han att hjälpa sina trosförvandter och i tid bekämpa kejsarens farliga anslag.

Efter fullbordade rustningar sammankallade Gustaf Adolf ständerna och tog ett varmt farväl af dem. Han åkallade Gud såsom vittne, att han ej af krigslust kastade sig i denna nya strid, utan vore dertill drifven af de kejsarliges fiendtligheter och de förtryckta protestanternas böner. »Och eftersom ske plägar», yttrade han, »att kruskan bäres så länge till vatten, att hon slutligen brister, så varder ock mig så gångande, att jag, som i många faror för Sveriges välfärd måst gjuta mitt blod, men hittills fått behålla lifvet, dock på sistone måste det låta; därför vill jag Eder samtliga befalla under Guds skydd, önskande, att vi en gång må mötas i det himmelska och oförgångliga lifvet». — Derpå gick han med sitt folk ombord på flottan och ankom vid midsommartiden 1630 till tyska kusten; sjelf steg han först i land, knäföll och uppsände en bön till den Högste. Inom kort fördref han de kejsarliga trupperna ur *Pommern* och bemäktigade sig detta 1630.

land. Af folket emottogos Svenskarne såsom befriare och vänner.

Slaget vid Breitenfeld. Emellertid samlades de fiendtliga härarne under befäl af **Tilly**, som var katolikernas förnämste general. Efter åtskilliga mindre strider ryckte Tilly med sin här in i *Sachsen*, för att tvinga dess kurfurste till förbund med kejsaren. Då vände sig kurfursten till Gustaf Adolf med bön om hjälp; de båda furstarne slöto förbund och tågade med förenade stridskrafter mot fienden. De 1631. mötte Tilly och hans här vid **Breitenfeld** nära staden *Leipzig*, och här utkämpades 1631 ett stort slag, i hvilket Gustaf Adolf genom sin nya krigskonst och sina Svenskars tapperhet vann en lysande seger öfver den dittills obesegrade Tilly *). Denna seger räddade protestanternas sak och gaf Sverige en inflytelserik ställning i Europa.*

Gustaf Adolf i södra Tyskland. Nu gälde det att rätt begagna den stora segern.* Gustaf Adolf vände sig först mot sydvästra Tyskland och genomtågade under ständiga segrar detta rika, härliga land; provinser och städer föllo i Svenskarnes händer, och fienden vek öfver allt tillbaka. På våren 1632 tågade konungen mot *Bayern*, hvars kurfurste var näst kejsaren den mäktigaste bland de katolske furstarne. När Gustaf Adolf ville öfvergå Bayerns gränsflod *Lech*, fann han den fiendtliga hären under Tilly lägrad på andra sidan floden. Under häftig strid verkställes öfvergången, fienden måste vika, och Tilly själf sårades till döds. Nu eröfrade Svenskarne hela Bayern.

I sin nöd vände sig kejsaren till den berömda härföraren **Wallenstein**, som kort efter Gustaf Adolfs landstigning blifvit afskedad, samt förmådde honom att uppsätta en ny här. Wallenstein tågade derpå mot Gustaf Adolf, och de fiendtliga härarne voro i nio veckor lägrade i hvarandras närhet vid staden *Nürnberg*; slutligen skildes de åter, och Wallenstein vände sig mot det med Sverige förbundna *Sachsen*. Gustaf Adolf skyndade då till Sach-

*) Se Läsoboken s. 299; *Slaget vid Breitenfeld*.

sens hjälp och beslöt att anfalla Wallenstein, som stod med sin här vid staden *Lützen*.

Slaget vid Lützen. På morgonen den 6 november 1632 låg en tät dimma utbredd öfver slätten vid Lützen, hvarigenom Gustaf Adolf nödgades uppskjuta anfalllet. Hären gjorde först bön, hvarpå konungen red utefter leden och talade uppmuntrande ord till folket. Då dimman började skingra sig, kommenderade konungen framåt, i det han utropade: »Jesu, hjälp mig i dag att strida till ditt heliga namns ära!» Sedan striden begynt, märkte konungen, att fotfolket, som stod i midten, började vika. Han skyndade då i spetsen för Smålands ryttere till hjälp, men kom i dimman för nära det fiendtliga rytteriet. Hans häst sårades, sjelf träffades han af ett pistolskott i armen och fick, då han ville draga sig ur striden, ett nytt skott genom ryggen, så att han föll af hästen. Hans följeslagare sökte nu att hjälpa honom upp på en annan häst, då i detsamma några fiendtliga ryttere kommo fram och dödade honom. Emellertid hade Svenskarne blifvit kastade tillbaka. Man såg konungens blodiga häst med tom sadel springa utefter leden, och sorgeposten spred sig som en löpeld bland soldaterna. Alla fordrade högljuddt att åter föras mot fienden. Med oemotståndlig kraft stormade den svenska hären fram, en förbittrad kamp uppstod, och slutligen måste Wallenstein anträda återtaget och lemna Svenskarne såsom herrar öfver slagfältet, som var betäckt af 12,000 döde och sårade. Bland desse anträffades hjeltekonungens döda kropp, utplundrad och vanställd af nio sår. Den lysande segern var sålunda åtföljd af en oersättlig förlust *).

Sällan har ett dödsfall gjort ett sådant intryck öfver hela världen. Katolikerna jublade deröfver såsom öfver en stor seger; protestanterna sörjde Gustaf Adolf såsom sin befriare, sin Gideon, som Gud utkorat till deras räddning. För religionens och fäderneslandets sak hade Gustaf Adolf

*) Se Läseboken s. 308: *Kon. Gustaf Adolfs död*.

villigt gått i döden, och därför skall hans namn alltid lefva i välsignadt minne.

Gustaf Adolf efterlemnade blott ett barn, den sex-åriga **Kristina**.

Kristina.

1632—1654.

Förmyndarnes styrelse. Så länge den unga drottningen var omyndig, fördes regeringen af de *fem höge riksämbetsmännen*. Den mäktigaste bland dem var **Axel Oxenstjerna**, som var till namnet endast rikskansler, men i verkligheten Sveriges riksföreståndare och regent; af de öfriga märkes den gamle riksmarsken *Jakob de la Gardie*. Förmyndarnes styrelse var för fäderneslandet i många afseenden välgörande. *Riksstyrelsen* blef fullständigt ordnad. *Länsindelningen* blef nu fullbordad; hvarje län skulle styras af en *landshöfding*. *Postinrättningen* infördes och de första *tidningar* började utgifvas. Bergshandteringen och näringsfliten upplomstrade.

Kriget i Tyskland. Efter Gustaf Adolfs död för-
målde Svenskarne ej länge upprätthålla sin stora makt i
Tyskland; de ledo 1634 det svåra *nederlaget vid Nördlingen*
och voro nära att alldeles fördrifvas ur Tyskland. Den,
1634, som då räddade Gustaf Adolfs verk, var en af hans ypperste
lärjungar, den snillrike **Johan Banér**. Han vann
öfver de kejserlige flere segrar, den största vid *Wittstock*,
men hade äfven att kämpa med stora svårigheter och var
stundom nära att duka under för öfvermakten. En gång
var han på alla sidor innestängd af fienderna, hvilka redan
skröto, att de »stoppat Banér i säcken», men han lyckades
undkomma och sade skämtande, att de glömt »tillknyta
säcken». — Under fälttåget 1641 afled Banér.

Lennart Torstensson mottog nu befälet öfver svenska krigshären; han var mera försiktig än Banér samt mil-

dare och ädlare än denne. Han var så giktbruten, att han ofta måste bäras på en bår, men var det oakadt mycket snabb i sina krigsrörelser och tillkämpade sig flere lysande segrar, den största genom *andra slaget vid Breitenfeld*. Han vände sig mot kejsarens egna arfländer i sydöstra Tyskland, företog *tre* särskilda fälttåg till dessa trakter och framträngde ända till kejsarens hufvudstad *Wien*.

Danska kriget. Danmark hade under det tyska kriget visat sig ovänligt mot Sverige och begagnat alla tillfällen att skada det. Derfor vände Torstensson plötsligt sina vapen mot **Danmark** och bröt från Tyskland in på den danska halfön. En svensk här inföll samtidigt i Skåne, och oakadt den gamle konung *Kristian den 4:de* i Danmark med största tapperhet försvarade sitt land, blefvo Danskarne snart tvungne att sluta **freden vid Brömsebro** *) 1645. Till Sverige afträddes nu **Jämtland, Härjedalen och Gotland** samt på 30 år **Halland**. 1645.

Westfaliska freden. Ännu några år fortfor det trettioåriga kriget att rasa, men slutligen lyckades man öfverenskomma om fred 1648. Denna märkvärdiga fred, i hvilken de flesta af Europas makter deltog, kallas den **Westfaliska freden**, emedan den afslöts i tvänne städer belägna i det tyska landet Westfalen. Genom denna fred bekräftades de tyska protestanternas trosfrihet, och till Sverige afträddes flere tyska provinser, deribland större delen af **Pommern**. 1648.

Det tyska kriget hade för Sverige de viktigaste följder. Sverige var nu en af Europas stormakter och egde besittningar rundt omkring Östersjön. Det långa kriget hade dock utmattat landet, och dess tillgångar voro uttömda. För att kunna fortsätta kriget, hade regeringen nödgats försälja en stor del af kronans gods. Dessutom hade adeln, som tagit en ärofull del i kriget, till belöning erhållit vidsträckta områden såsom förlänningar, och då dessa till

*) Bro öfver Brömseback, som skiljer Bleking och Kalmar län.

stor del voro fria från skatt, minskades statsinkomsterna, och i stället måste nya skatter påläggas de ofrälse stånden. Detta gaf anledning till ett starkt missnöje, i synnerhet bland allmogen.

Kristinas inre styrelse. Den unga drottningen, som 1644 sjelf öfvertagit regeringen, var en högst ovanlig qvinna. Hon hade ärft sin faders lysande snille, var lärd och vitter samt älskade konster och vetenskaper, men hon hade tillika ett nyckfullt lynne, saknade allvar och visade mycken böjelse för nöjen och förlustelser. Hon hade ej kraft att afhjelpa missbruken och förbättra rikets hushållning, utan tvärtom gjorde hon genom sitt slöseri det onda ännu värre. Slutligen tröttnade hon vid regeringsbördan, och sedan hon förmått ständerna att välja hennes syskonbarn **Karl Gustaf** till tronföljare, *nedlade hon kronan* 1654. Hon var 1654. den sista regenten af den fräjdade Vasa-ätten.

Sedan Kristina lemnat fäderneslandet, öfvergick hon till den katolska tron och begaf sig till *Rom*, der hon tillbragte det mesta af sin återstående lefnad.

Karl den 10:de Gustaf.

1654—1660.

Med Karl Gustaf uppsteg på Sveriges tron en ny konungaätt, den **Pfalziska**'), men den nya ätten var inga-

')

Pfalziska ätten:

Pfalzgrafven Johan Kasimir,
gift med Gustaf Adolfs syster Katarina.

Karl 10 Gustaf.
gift m. Hedvig Eleonora af Holstein.

Karl 11.
gift m. Ulrika Eleonora af Danmark.

Karl 12. Ulrika Eleonora,
gift m. Fredrik 1.

lunda främmande för Sverige, ty Karl Gustafs moder var Gustaf Adolf syster, han sjelf var uppfostrad i landet och svensk till språk och seder. Karl Gustaf var, när han blef konung, 32 år gammal. Han egde flere stora egenskaper, men var i synnerhet utmärkt såsom krigare; han hade lärt krigskonsten under Lennart Torstenssons ledning och med heder deltagit i dennes förnämsta fälttåg i Tyskland och Danmark.

Karl den 10:de Gustaf.

Kriget med Polen.

Sveriges ställning började vid denna tid åter blifva färlig, ty dess grannländer *Polen*, *Ryssland* och *Danmark* hyste fiendtliga afsigter. Karl Gustaf beslöt att förekomma sina fiender och vände sig först emot **Polen**. Han lyckades att utan allvarsamt motstånd eröfra större delen af landet samt fördrifva den polske konungen. Snart började dock Polackarne hemta sig från den första förskräckelsen och reste sig mot det svenska väldet. De samlade sina stridskrafter vid sin hufvudstad *Varsjav* och intogo der ett befäst läger. Karl Gustaf beslöt att angripa den flerdubbelt starkare polska hären och vann efter *tre* dagars strider den lysande *segern vid Varsjav*. — Emellertid hade Sveriges framgångar i Polen väckt andra makters fruktan och afund, och snart kom underrättelse, att äfven *Danmark* förklarar krig. 1656

Första kriget med Danmark. Karl Gustaf beslöt att lemna Polen och i stället vända sig mot **Danmark**. Han tågade i ilmarscher från Polen till Danmark och kom öfver Danskarne oförberedde; de måste öfverallt vika för de segervane Svenskarne. Den danska halfön var snart intagen, och endast hafvet hindrade Svenskarne att framtränga längre. Då inträffade i januari 1658 en så stark köld, att alla sund och vikar tillfröso. Genast beslöt konungen att på isen öfvergå *Lilla Bält*; det var ett djerft företag att med en hel krigshär öfvergå ett fruset haf, hvars is ej var starkare, än att den bugtade sig under de marscherande. Allt gick dock väl; fienden, som stod på stranden af Fyen, blef slagen, och hela ön intogs. Men det svåraste återstod, nämligen att öfvergå det vida bredare *Stora Bält*. Isen undersöktes af *Erik Dahlberg*, och på hans råd beslöt konungen att företaga det djerfva tåget. Dahlberg red i spetsen och visade vägen öfver de vidsträckta isfälten; under hans ledning tågade hären öfver de danska öarna och sunden och stod snart på Seland^{*)}. Det stora vågspelet hade lyckats; Svenskarne närmade sig *Köpenhamn*, hvars fästningsverk befunno sig i ett förfallet skick, och Karl Gustaf kunde nu föreskrifva fredsvilkoren.

1658. Genom **freden i Roskilde 1658** afträdde till Sverige **Skåne, Halland, Bleking och Bohuslän**; härigenom uppnådde Sverige sin största utsträckning och erhöll naturliga gränser mot Danmark och Norge.

Andra kriget med Danmark. Snart ångrade Karl Gustaf, att han ej begagnat tillfället och fullkomligt tillintetgjort Danmark. Han beslöt därför att *bryta freden*, landsteg ånyo på Seland och ryckte mot Köpenhamn. Men den danska hufvudstadens befolkning beslöt med förtvivlans mod att försvara sig till det yttersta, och då Karl Gustaf följande vinter företog en nattlig stormning mot Köpenhamn, blef han efter en mördande kamp på de islupna vallarne med stor förlust tillbakaslagen. Nu blef Karl

^{*)} Se Läseboken s. 314: *Tåget öfver Bält*.

Gustafs belägenhet allt svårare; han sammankallade därför ständerna till riksdag i *Göteborg* och begaf sig sjelf dit, men insjuknade snart i en häftig feber, som inom några dagar lade honom i grafven, 1660.

Med sin gemål hade Karl Gustaf blott ett barn, den vid hans död fyra-årige **Karl**.

Karl den 11:te.

1660—1697.

Förmyndare-regeringen. Åter intogs Sveriges tron af ett barn. Styrelsens första omsorg blef nu att skaffa fred med landets fiender. 1660.

Med *Polen* slöts freden i *Oliva*, och derigenom bilades alla de stridigheter, som fortgått emellan Sverige och Polen allt sedan Sigismunds afsättning. Inom kort blef freden återsteld äfven med *Danmark* och *Ryssland* — Karl Gustaf hade förordnat till sin sons förmyndare enkedrottningen och de fem höge riksämbetsmännen. De förnämste af förmyndarne voro *Per Brahe* och *Magnus Gabriel de la Gardie*'), men de egde ej kraft att upprätt-

Karl den 11:te.

*) Son af fältherren Jakob de la Gardie.

hålla endrägt bland rådet och ständerna. Denna förmyndarestyrelse blef derför ej lika gagnelig för landet som den förra. Genom dålig hushållning kom hela styrelsen i olag, och krigsmakten fick förfalla. Dock grundades äfven flere nyttiga inrättningar, bland hvilka märkas *riksbanken* och *högskolan (universitetet) i Lund*, båda år 1668.

Krig. Sjutton år gammal förklarades den unge konungen myndig. Hans största nöje var att rida, jaga och deltaga i krigiska öfningar. Men den sorglöse ynglingen fick snart vigtigare saker att tänka på. Förmyndarne hade lättsinnigt ingått förbund med Frankrike, och derigenom invecklades Sverige i krig med kurfursten af *Brandenburg*. Kurfursten lyckades vinna en seger öfver Svenskarne, och detta gaf Sveriges hemliga fiender mod att öppet framträda: *tyske kejsaren, Holland och Danmark* förklarade nu krig.

Karl den 11:te beslöt att först vända sig mot **Danmark** och räknade dervid på flottans understöd. Men denna var illa utrustad och led svåra nederlag. Danskarne återtog flere af sina forna provinser, och Sverige råkade i stor fara. Då beslöt den unge konungen att våga en afgörande strid mot fienden, som stod i närheten af *Lund*. Här utkämpades nu ett af de blodigaste slag i vår historia, ty mer än hälften af de stridande lågo på platsen; slutligen måste Danskarne efter en hel dags mördande kamp vika*). Genom **segern vid Lund** bevarades Skåne åt Sverige. — Kriget fortsattes sedermera med växlande lycka, tills det äntligen genom Frankrikes bemedling lyckades Sverige att utan synnerlig förlust sluta fred med alla sina fiender, med Danmark i *Lund*.

Reduktionen och enväldet. Vid krigets slut befann sig Sverige i en sorglig belägenhet. Kriget har uttömt landets alla krafter, flottan var förstörd och hären försvagad, och man saknade medel att afhjelpa bristerna, emedan en stor del af Sveriges jord var i adelns händer och derigenom i det närmaste skattefri. Sverige behöfde

*) Se Läseboken s. 320: *Slaget vid Lund*.

en fullkomlig omskapning af hela den inre styrelsen, och en sådan var äfven beslutad af konungen och hans mäktige gunstling, **Johan Gyllenstjerna**. För detta ändamål kallades ständerna 1680 till *riksdag i Stockholm*, och här beslöts först en **reduktion** (indragning) af de gods, som förut tillhört kronan, men småningom blifvit skänkta eller sålda till adeln. Flere af de stora herrarne miste derigenom det mesta af sin egendom; den fordom så mäktige Magnus Gabriel de la Gardie måste nöja sig med en enda tjänare.

På samma riksdag grundlades äfven **konungens envælde**, och det förut så mäktiga rådet förlorade all makt. Vid följande riksdagar fullbordades enväldet; äfven ständerna förlorade nu sin forna betydelse, och Karl den 11:te förklarades för »en enväldig konung, som egde makt att *efter sitt behag* styra sitt rike».

Karl den 11:tes styrelse. De rika tillgångar, som Karl den 11:te erhållit genom reduktionen, använde han till rikets gagn, i första rummet till **krigsmaktens** återuppbyggande. Han fullbordade *indelningsverket* eller den inrättning, att jordegarna i landet mot frihet från utskrifning underhålla en viss krigsstyrka. Derigenom erhöill Sverige en stående och ständigt rustad krigshär; och krigarne, som fingo torp att bruka och bebo, blefvo i fredstid jordbrukare med eget hem. För *flottan* utsågs i Blekingsskären en ny lämpligare hamn, som erhöill namnet *Karlskrona*, och här bygdes småningom en ny flotta i stället för den under kriget förstörda.

Ehuru Karl den 11:te sjelf ej egde någon högre bildning, ifrade han varmt för *folkets upplysning* och ålade presterne att tillse, att en hvar finge lära sig läsa och inhemta kristendomens hufvudstycken. — Ofta reste han sjelf omkring i landet för att se allt med egna ögon och lära känna folkets tillstånd. Under sina resor umgicks han förtroligt med allmogen, och på ett bröllop i Mora dansade han daldansen med bruden och de andra kullorna. Han förde ett enkelt lefnadssätt och utmärkte sig för gudsfruktan och rena seder; till lynnet var han skygg och sluten, men tillika fast och oböjlig.

Under senare delen af sin lefnad led Karl den 11:te af en invärtes sjukdom, som i förtid borttryckte honom, endast 42 år gammal, 1697. Med sin gemål, den fromma, ädla *Ulrika Eleonora* af Danmark, hade Karl den 11:te tre efterlevande barn, nämligen sonen **Karl** samt två döttrar, af hvilka den yngre liksom modern hette **Ulrika Eleonora**.

Karl den 12:te.

1697—1718.

Kung Karl, den unge hjelte, var blott 15 år gammal, då hans fader dog. Redan i barndomen visade han en

Karl den 12:te.

afgjord lust för krigiska bragder; tidigt fick han följa fadern på ridter och jagter och sköt vid 12 års ålder den första björnen. Af sin fromma moder fick han från späda år lära sig allvar och gudsfruktan; men tillika visade han tidigt anlag för sjelffrådhets och egen sinne. Olyckligtvis fick han redan såsom barn vänja sig att i allt följa blott sin egen vilja, ty kort efter sin faders död

förklarades han af ständerna *myndig* och var således vid 15 års ålder Sveriges enväldsherskare.

Det stora nordiska krigets utbrott. Karl den 12:tes ungdom och oerfarenhet ingaf Sveriges fiendtlige grannar förhoppning att nu kunna återvinna, hvad Sverige i forna tider fräntagit dem. Af dessa grannar var **Ryssland** den farligaste, ty detta stora rike beherskades på den tiden af den kraftfulle *zar Peter*. I djupaste hemlighet öfverenskommo *zar Peter* samt konungarne *Fredrik den 4:de* af **Danmark** och *August* af **Polen** att gemensamt angripa Karl den 12:te, och år 1700 öfverfölo de Sverige utan krigsförklaring. Den 18-årige Karl lät dock ingalunda skrämman sig. Raskt och beslutsamt inskeppade han sina trupper på flottan, landsteg på kusten af Seland och hotade Köpenhamn. För att rädda sin hufvudstad, måste den danske konungen skyndsamt sluta fred. 1700.

Slaget vid Narva. Utan att töfva skyndade Karl den 12:te att öfverfara Östersjön, landsteg i *Livland* och vände sig först mot ryske zaren, som med en här af 50,000 man belägrade *Narva*. Med 8,000 man gick Karl utan att tveka rakt på fienden och anföll Ryssarne i deras befästa läger. Vid Svenskarnes anfall inträffade en häftig snöyra, som dolde deras rörelser, tills de voro alldeles inpå fienden. De öfverraskade Ryssarne grepos af en plötslig förskräckelse och spredos åt alla sidor liksom en skock skrämde får. Karl var med i värsta stridsvimlet, miste två gånger sin häst och nedsjönk en gång ända till halsen i ett träsk. Af fienderna tillfångatogs en sådan mängd, att man ej kunde bevaka dem, hvarför manskapet fick fritt aftåga, och endast befälet stannade i fångenskap. — Den lysande **segern vid Narva***) spred Karl den 12:tes rykte öfver hela Europa, men hade tillika den menliga följden, att den ingaf Karl ringaktning för Ryssarne, som dock voro Sveriges farligaste fiender. 1700.

Kriget med August. Följande vår ryckte Karl mot sin tredje fiende, konung *August* i Polen, som med

*) Se Läseboken s. 337: *Slaget vid Narva*. — Narva är en stad i Ingermanland, nära Estlands gräns.

sina trupper lägrat sig på andra sidan floden *Dyna*. *Öfvergången af Dyna* verkställdes på ett skickligt sätt af Karls generaler, hvarpå konungen i spetsen för sin här dref fienden på flykten.

Nu hade sålunda Karl den 12:te straffat alla sina fiender, men han var icke nöjd dermed, utan beslöt att helt och hållet tillintetgöra dem. Han började med August, på hvilken han var mest förbittrad, och inbröt i Polen. Han segrade i flere strider och intog större delen af landet samt förmådde Polackarne att afsätta August och välja en ny konung. Det oaktadt fortsatte August kampen, och först efter fleråriga strider kunde han förmås att sluta fred 1706. och afsäga sig Polens krona.

Kriget med zar Peter. Under de sex år, som Karl tillbragte i Polen, hade zar Peter icke varit overksam. Han hade förskaffat sig en duglig här och intagit en stor del af Sveriges Östersjöprovinser. Vid floden Nevás mynning anlade han en ny hufvudstad, som han kallade *Petersburg*.

Först år 1708 vände sig Karl den 12:te mot **Ryssland**, i spetsen för en här af 40,000 man. Han ämnade först tåga rakt på Moskvá, men beslöt sedan att taga omvägen till landet *Ukrajne* i södra Ryssland, för att der understödja zarens upproriske undersåtar. Detta tåg blef för Karl högst olyckligt. Då Svenskarne anländt till *Ukrajne*, inträffade en ovanligt sträng vinter, och hären sammansmälte allt mer i följd af köld, brist och lidanden. Soldaternes mod uppehölls dock derigenom, att konungen sjelf delade deras vedermodor; han nöjde sig ofta med mögladt bröd och eldade sitt tält med glödgade kanonkulor.

Slaget vid Pultáva. På våren 1709 började Karl att belägra staden Pultáva, och nu närmade sig zar Peter i spetsen för en stor här. Till Svenskarnes olycka blef konungen sårad i foten och kunde ej sjelf föra befälet, hvilket hos soldaterna framkallade nedslagenhet och miss-tröstan. Likväl beslöts att anfälla fienden i hans läger,

och nu stod det för Sverige så olyckliga **slaget vid Pultava**. Generalerne förlorade besinningen; anfallet skedde 1709. utan ordning och blef därför med stor förlust tillbakaslaget. Konungen, som på en bår låtit föra sig omkring i det värsta kulregnet, undkom med möda på sin stridshäst och uppnådde slutligen med några tusen följeslagare den turkiska gränsen. Hela den öfriga hären, omkring 14,000 man, måste i närheten af Pultava *gifva sig fången* åt Ryssarne; de fingo i fångenskapen utstå många lidanden, och få af dem återsågo fäderneslandet.

Magnus Stenbock. Så snart Sveriges olycka blifvit bekant, förklarade konungarne *August* och *Fredrik* åter krig. August blef ånyo erkänd såsom konung i Polen, och på hösten 1709 landsteg en betydlig dansk här i *Skåne*. Faran nalkades nu det egentliga Sverige, men till dess lycka fans en man, som hade både vilja och förmåga att värna det; denne man var **Magnus Stenbock** *). Denne utmärkte general, som kung Karl plägade på skämt kalla *Måns Bock*, hade före tåget till *Ukraine* blifvit hemsänd och utnämnd till befälhafvare i *Skåne*. I hast lät han uppsätta nya regementen till landets försvar, men de bestodo mest af oöfvadt folk och unge bonddrängar; många af dem voro klädde i getskinns-pelsar och träskor, hvarför Danskarne hånande talade om »bocken och hans getapojkar». Stenbock förstod dock att

Magnus Stenbock.

*) Se Läsoboken s. 340: *Magnus Stenbock*.

- ingifva sitt unga manskap mod och tillförsigt, och var det någon, som såg modfäld ut, så tog han honom under hakan och sade: »se morsk ut, min gosse, så springer Dansken för dig». Slutligen ryckte Stenbock med sin här mot Danskarne, som stodo vid *Helsingborg*, och efter en hårdnackad kamp måste fienden söka sin räddning bakom stadens vallar. Kort derpå vände Danskarne tillbaka till sitt land och hafva sedan dess aldrig såsom fiender öfvergått Öresund.

- Karl den 12:te i Turkiet.** Konung Karl hade blifvit gästfritt emottagen af Turkarne, hvilka hyste stor beundran för hans tapperhet. Han tog jämte sitt folk sin bostad vid staden *Bender* och sökte förmå turkiske sultanen till krig mot Ryssland. Sedan Karl den 12:te tillbragt fyra år i Turkiet, råkade han i tvist med sultanen, hvilken sände en här af 10,000 Turkar till Bender, för att be- tvinga honom och hans folk. Med 50 kämpar inneslöt sig Karl i sin boning och försvarade sig der med hjeltomod, till dess huset stod i lågor. Då störtade han med några följeslagare ut, för att slå sig igenom till ett närbeläget hus, men snafvade och föll och blef så tagen till fånga.
1713. Denna strid kallas *kalabaliken i Bender*. Karl fördes nu till ett turkiskt slott, men blef der väl behandlad.

- Emellertid hade på Karls befallning en ny här blifvit utrustad af Stenbock och öfverförd till Tyskland. Der lyckades den tappre Stenbock tillkämpa sig en ny seger öfver Danskarne, men kort derpå måste han med hela sin här innesluta sig i holsteinska fästningen *Tönning* och blef der *tillfångatagen* af Danskarne. — Nu var Sveriges sista krigshär tillintetgjord, och fienderna ansatte det från alla sidor; inom landet rådde nöd och elände. Man skickade till konungen ett sändebud, som underrättade honom om allt och förmädde honom att hemresa. Förklädd och under främmande namn tillryggalade konungen till häst på 14 dagar nära 200 svenska mil. En mörk november natt 1714 ankommo två damhöljde ryttare till stadsporten i *Stralsund* *) — den ene af dem var Karl den 12:te.

*) *Stralsund* var hufvudstaden i svenska Pommern.

Karl den 12:tes sista strider. Hemkommen ville Karl åter pröfva vapenlyckan och vägrade att afstå en fotsbredd af sitt rike. Hans envishet skaffade honom nya fiender på halsen. Snart voro alla Sveriges besittningar på andra sidan Östersjön i fiendens våld; i stället därför ville nu Karl den 12:te eröfra **Norge**. Med tillhjälp af den rådige *baron Görtz* och med ansträngande af landets sista krafter skaffade han sig penningar och utrustade en ny krigshär, med hvilken han på hösten 1718 inryckte i Norge. Här började Svenskarne att belägra *Fredriksstens* fästning vid staden *Fredrikshald*. Ett af utanverken togs med storm, och löpgrafvarne fördes allt närmare fästningen. På aftonen den 30 november besåg konungen arbetena i en löpgraf; han uppsteg på vallen och lutade sig med hufvud och armar öfver bröstvärrnet. Plötsligt såg man honom rycka till, och hans hufvud sjönk ned i kappan — en kula från fästningen hade ändat hans hjertelif. 1718.

Karl den 12:te var en smärt och välväxt man, hade hög panna, glesa bruna lockar, mörkblå ögon, stor bugtad näsa och fylliga skägglösa läppar. Han försmådde alla yttre tecken af sin kungliga värdighet och klädde sig i enkel svensk krigaredräkt: blå rock med messingsknappar, trehornig filthatt, höga kragstöflar med stålsporrar och vid sidan den väldiga huggvärjan.

Återblick

på Reformationstiden och Storhetstiden.

Rikets omfång. (Se kartan!) Genom Kalmar-unionens upplösning och Gustaf den 1:stes storverk blef **Sverige** åter ett sjelfständigt och oberoende rike; **Norge** deremot förvandlades till ett lydrike under **Danmark**. Under Erik den 14:de började Sverige göra eröfringar från sina grannar; dess värde ökades under Erik den 14:de med Estland, och under Gustaf Adolf med Ingermanland och Livland. Dertill lades genom Westfaliska freden större delen af Pommern och flere andra tyska provinser. Från Danmark och Norge eröfrades genom freden i Brömsebro Gotland, Jämtland och Härje-

dalen, genom freden i Roskilde Skåne, Halland, Bleking och Bohuslän. Efter sistnämnda fred, under Karl den 11:tes regering, hade Sverige uppnått sin största utsträckning, men redan under Karl den 12:te miste Sverige åter en stor del af sina eröfringar.

Rikets styrelse. Sällan eller aldrig har ett land egt en sådan rad af utmärkte, kraftfulle konungar, som Sverige under tiden från Gustaf den 1:ste till Karl den 12:te. Det var därför naturligt, att **konungamakten** blef allt starkare; sedan Gustaf den 1:ste grundlagt arfriket och Karl den 9:de befäst detsamma, införde Karl den 11:te slutligen ett fullkomligt envælde. Derigenom tillintetgjordes både riksrådets och riksdagens makt.

Före Karl den 11:tes envælde var **riksrådet** ganska mäktigt. I äldre tider bodde rådsherrarne spridda i landet och infunno sig på särskild kallelse hos konungen; men från Kristinas förmyndaretid voro de bosatte i hufvudstaden och bildade en ständig rådslammare.

Äfven **riksdagen** hade före Karl den 11:tes envælde stort inflytande på rikets styrelse, i synnerhet sedan Karl den 9:des tid. Endast med riksdagens samtycke egde konungen att stifta nya lagar och pålägga nya skatter.

Af de **fyra stånden**, som bildade riksdagen, var **adeln** ännu det mäktigaste. En stor del af Sveriges jord kom genom köp eller gåfva i adelns händer; adeln egde företråde till alla betydande ämbeten, erlade ringa skatt för sin jord och åtnjöt flere andra företrädesrättigheter (privilegier). Detta väckte med tiden starkt missnöje hos de tre ofrälse stånden. — **Presterskapet**, som under katolska tiden varit lika mäktigt som adeln, förlorade genom reformationen sin forna makt och slöt sig derefter till de andra ofrälse stånden. — **Borgareståndet** började få större betydelse, allt efter som handel och närings tillväxte. — **Allmogen** var den klass, som mest led genom adelns öfvermakt, och var på 1600-talet nära att mista både sin jord och sin frihet, men återfick genom Karl den 11:tes reduktion sitt förra oberoende. I följd af allmogens betryckta ställning gick åkerbruket tillbaka, och Sverige måste införa säd från andra länder.

Lefnadssättet bibehöll länge forntidens enkelhet, men då Sverige från Gustaf Adolfs tid kom i beröring med sydligare länder, började finare seder, yppighet och flärd vinna insteg i landet. Den tidens herrar lefde liksom små furstar på sina gårdar, bygde sig ståtliga slott och utvecklade der en lysande prakt. — Bland allmogen fortlefde fädrens enkla seder, ärlighet och fromhet, men äfven mycken råhet, våldsamhet och vidskepelse. (Se Läseboken s. 289 och 334.)

Frihetstiden.

1718—1772.

Ulrika Eleonora.

1718—1720.

Konungavalen. Karl den 12:tes död medförde stora förändringar i vårt fädernesland. Då Karl dog ogift och barnlös, valde ständerna till regerande drottning Karls yngre syster **Ulrika Eleonora**, som var gift med prins *Fredrik af Hessen*, men de gjorde det endast på det vilkoret, att hon **afsade sig enväldet** och samtyckte till betydliga inskränkingar af konungamakten.

Ulrika Eleonora förblef ej länge regerande drottning; redan 1720 afsade hon sig kronan till förmån för sin gemål, prins Fredrik, som derpå blef af ständerna vald och hyllad såsom Sveriges konung. Han måste dock medgifva, att konungamakten ytterligare inskränktes, och underskref **1720 års regeringsform** *), som sedermera blef gällande ända till 1772. 1720.

Krigen. Då Sverige ej ville underkasta sig Rysslands och Danmarks hårda fredsvilkor, upplågade kriget ånyo. *Ryssarne* anställde förfärliga härjningar på Sveriges östra kuster, der de brände städer och byar; och på *vestra* kusten gjorde *Danskarne* flere anfall. Endast med de två minst farliga fienderna (*Preussen* och *Hannover*) lyckades man under Ulrika Eleonoras regering sluta fred.

Fredrik den 1ste.

1720—1751.

Frederna. Konung **Fredriks** första bemödande blef att skaffa landet fred, men detta kunde ej ske utan stora

*) Med *regeringsform* menas en lag, som bestämmer rikets styrelsesätt samt konungens och folkets ömsesidiga rättigheter och skyldigheter.

upppoffringar. Vål lät *Danmark* nöja sig med en mindre vinst af det långa kriget, men till *Ryssland* måste Sverige 1721 genom den hårda freden i Nystad *) afträda *Ingermanland*, *Estland* och *Livland* samt *sydöstligaste delen* af *Finland*. Sverige hade sålunda med ens förlorat största delen af sina eröfringar på andra sidan Östersjön, och det trogna *Finland* var af *Ryssarne* nästan ödelagdt. Det nyss så mäktiga Sverige hade försjunkit i den djupaste vanmakt.

Det nya regeringssättet. Genom regeringsformen 1720 blef Sveriges styrelsesätt alldeles förändradt. Man hade funnit, hur skadligt enväldet varit för landet, och inskränkte därför konungamakten. Men man gick häruti för långt, så att konungen blef i rikets styrelse helt och hållet beroende af *riksrådet* och *riksdagen*. Makten tillhörde egentligen ständerna på riksdagarne. Det är därför, som man kallat denna tid **Frihetstiden**. Men den frihet, som vanns, var ej en frihet för *alla*, utan endast för ett herskande *parti*. Ty snart uppstodo vid riksdagen partier, hvilka sletos om väldet och förföljde hvarandra. Dessutom hade ej alla stånd lika mycket att säga; adeln egde största makten, och bondeståndet var uteslutet från allt egentligt inflytande.

Arvid Horn. Den mäktigaste och mest ansedde man i Sverige på den tiden var greve **Arvid Horn**. Han hade tagit en ärofull andel i Karl den 12:tes krig, men tidigt återvändt hem och derefter tjänat sitt fädernesland i fredens värf. Efter Karl den 12:tes död stälde sig Horn i spetsen för dem, som ville afskaffa enväldet; han blef den främste i rådet (*kanslipresident*), och då konung Fredrik var svag och lättledd, blef Horn den styrande i riket. I aderton år styrde han Sverige med klokhet och försigtighet, och denna tid var den fredligaste och lyckligaste, som landet på mycket länge upplefvat. Svenska folket sökte nu genom idoghet, arbete och inre förkofran ersätta, hvad det förlorat i yttre storhet och makt.

*) Stad i sydvestra Finland vid kusten.

En man, som verksamt bidrog att upphjelpa näringsfliten och industrien i Sverige på den tiden, var köpmannen **Jonas Alströmer**^{*)}. Med stora faror och besvär anskaffade han utrikes både arbetare och redskap för drifvande af ylle-, bomulls- och siden-väfverier. I sin födelsestad, *Alingsås*, anlade han en storartad fabriksinrättning med väfverier och spinnerier. Han införskref äfven utländska får och getter och främjade odling af tobak samt af *potates*, hvilken rotfrukt nu först infördes i Sverige.

Arvid Horn.

På detta sätt steg välmågan i landet hastigt, och snart kunde Sverige till främmande land utskeppa lika mycket som det införde derifrån.

Ny lagbok. Under denna tid utarbetades en ny svensk lagbok, hvilken antogs af ständerna 1734. Det är densamma, som ännu gäller i Sverige, ehuru hon efter hand blifvit i många stycken förbättrad.

Hattar och Mössor. Arvid Horns styrelse äsyftade att upprätthålla endragt inom landet och fred med främmande makter. Emellertid bildade sig snart ett mot Horn fiendtligt parti, som önskade att Sverige i förbund med Frankrike skulle angripa Ryssland och derigenom söka återvinna, hvad det förlorat. Detta partis anhängare hånade fredsvännerna och gäfvu dem öknamnet **Mössor** (nattnössor); sjelfve kallade de sig i motsats dertill **Hattar**. Efter

^{*)} Se Läsoboken s. 342: *Jonas Alströmer*.

1738. häftiga partistrider vid riksdagen *segrade Hattarne* och tvungo Arvid Horn att begära afsked, 1738.

Ryska kriget. Hattarne, som nu egde makten, genomdrefvo, att *krig förklarades mot Ryssland*, och gjorde sig så säkra om framgång, att fredsvilkoren på förhand uppsattes. Kriget blef dock ett af de nesligaste, som Sverige någonsin fört. Svenska hären, illa utrustad och illa anförd, drog sig utan strid tillbaka för fienden och måste slutligen *utrymma hela Finland*. — En allmän förbittring uppstod i landet emot dem, som genom sitt lättsinne dragit skam och olycka öfver fäderneslandet. I *Dalarne* utbröt till och med *uppror*. De missnöjde Dalkarlarne väpnade sig och tågade till *Stockholm*; de inryckte utan hinder i hufvudstaden, men der kommo de i strid med trupperna och skingrades utan svårighet. Denna folkrörelse har blifvit kallad »*stora Daldansen*».

För att erhålla fred med Ryssland, måste ständerna välja till tronföljare den, som ryska kejsarinnan önskade, nämligen hennes släkting, *Adolf Fredrik af Holstein-Gottorp*. Genom *freden i Åbo*, som kort derpå afslöts, återfick Sverige Finland, undantagande ett litet stycke vid östra gränsen.

Genom kriget kom rikets hushållning och penningväsen i olag, och därför började landets välmåga snart att sjunka. Deremot uppblomstrade under Hattarnes styrelse konst och vetenskaper mera än någonsin.

Karl von Linné. Den berömdaste vetenskapsman i Sverige och en af de ypperste i hela världen och för alla tider var *Karl von Linné* *). Han föddes i Småland, der hans fader var komminister. Redan såsom gosse visade Linné en afgjord lust för naturkunnigheten; han ströfvade omkring i skog och mark för att samla märkvärdiga örter, stenar och djur, men framför allt älskade han blommorna och egnade sig åt växtläran. Men på den tiden ansågs denna vetenskap alldeles onyttig, och därför sökte Linnés föräldrar förmå honom att vända sin hog derifrån. Såsom student hade han att kämpa med den största fattigdom, och stundom

*) Se Läseboken s. 347: *Karl von Linné*.

led han till och med brist på skodon och kläder; men hans brinnande hog och kraftiga vilja besegrade alla hinder, och slutligen blef lyckan honom bevågen. Han blef med tiden professor i Upsala; hans stora upptäckter och lärda arbeten gjorde hans namn känt ej blott i Sverige, utan öfver hela verlden, och från alla länder kommo naturforskare att mottaga hans undervisning. Han ordnade och utvidgade hela naturkunnigheten, men i synnerhet växtläran (*botaniken*), och med skäl har han därför blifvit kallad *blomsterkonungen*.

Karl von Linné.

Vid samma tid lefde flere andre berömde vetenskapsmän, bland hvilka *Svedenborg* är den ryktbaraste. Flere lärda och vittra samfund inrättades, bland hvilka det förnämsta var *Vetenskaps-akademien* i Stockholm.

Den gamle kung Fredrik, som länge varit skröplig och svag, afled 1751, vid 75 års ålder.

1751.

Adolf Fredrik.

1751—1771.

Försök till statshvälfning *). Konung Adolf Fredrik var en mild och godsint man, men tillika svag och obeslutsam, och beherskades därför af sin gemål, *Lovisa Ulrika*, som var en stolt och hersklysten qvinna. Drottningen harmades mycket öfver de förnärmelser, som konungafamiljen måste tåla af ständerna, och öfvertalade därför sin gemål att söka skaffa sig större makt. För detta ändamål anstiftade hon en hemlig *sammansvärjning*. Planen var så uppgjord, att hofvets anhängare skulle på gifvet

*) Med *statshvälfning* menas en våldsam förändring af regerings-sättet.

teeken nattetid samla sig, göra sig till herrar i hufvudstaden och genomföra en statshvälfning. Men natten före den ut-
 1756. sätta tiden röjdes planen för ständerna. Konungens förnäm-
 ste anhängare fängslades och blefvo sedermera afrättade. Följden af den misslyckade statshvälfningen var, att konun-
 gen förlorade äfven den lilla återstod af makt, som han
 dittills egt.

Partistrider. Under hela Adolf Fredriks regering
 oroades landet af häftiga strider mellan de båda partierna,
 Hattar och Mössor. De främmande makterna inblandade
 sig i riksdagsstriderna, understödde hvar sitt parti och betalde
 stora penningssummor till sina anhängare. Att sålunda
 riksdagsmännen läto muta sig af utländska makter, var
 ett af Frihetstidens svåraste missbruk. Hattarne, som
 stödde sig på Frankrike, indrogo Sverige i ett onödigt och
 kostsamt *krig med Preussen* och blefvo i följd deraf störtade.
 I deras ställe kommo Mössorna till makten, och de slöto
 sig till Ryssland. — Under alla dessa partistrider blef lan-
 dets tillstånd allt bedröfligare; genom styrelsens okloka åtgär-
 der uppkom nöd och penningbrist; missuöjet och tvedräkten
 tilltogo för hvarje år. Konungen blef häröfver så misslynt,
 att han till och med afsade sig regeringen; i sex dagar
 var landet utan konung, men slutligen lät Adolf Fredrik
 förmå sig att återtaga kronan.

1771. Konung Adolf Fredrik dog 1771 och efterlemnade fyra
 barn), af hvilka sönerne **Gustaf** och **Karl** båda blefvo
 Sveriges konungar.

) **Holstein-Gottorpska ätten.**

Adolf Fredrik,
 gift m. Lovisa Ulrika af Preussen.

Gustaf 3,
 gift m. Sofia Magdalena af
 Danmark.

Karl 13,
 gift med Hedvig Charlotta af
 Oldenburg.

Gustaf 4 Adolf,
 gift med Fredrika af Baden.

Gustavianska tiden.

1772—1818.

Gustaf den 3:dje.

1771—1792.

Konung Gustaf den 3:dje, som vid 25 års ålder efterträdde sin fader, var en medelstor man, med spenslig växt, vackert ansigte, hög panna, stora och lifliga ögon. Han hade en ovanlig förmåga att göra sig omtyckt af människor, en liflig fattningsgåfva och lätthet att tala samt älskade varmt sitt fosterland. Men tillika var han orolig och ostadig till lynnet och hade smak för flärd och fåfänglighet.

Statshvälfningen 1772. Då Gustaf den 3:dje blef konung, befann sig Sverige i en sorglig belägenhet. Inom landet rådde split och söndring emellan partierna, och Sveriges fiendtliga grannar traktade efter dess förderf. Den unge konungen hade länge insett fäderneslandets fara och var besluten att våga allt, för att rädda det från undergång. När alla andra medel voro fruktlösa, beslöt han att försöka en **statshvälfning**. En stor del af Hattarne hade öfver-
 1772. gått på konungens sida; befolkningen och militären i hufvudstaden voro honom tillgifna. Den 19 augusti 1772, då vaktombytet skulle ske på Stockholms slott, samlade konungen officerarne omkring sig och höll till dem ett kraftigt, bevekande tal, som slöt med de orden: »Viljen I följa mig såsom edra förfäder följde Gustaf Vasa och Gustaf Adolf, så vill jag våga mitt lif för fäderneslandets räddning.» Hans tal mottogs med bifall och lefverop; både officerare och soldater förklarade sig för honom. Derpå lät han tillfångataga det församlade rådet och de förnämste partimännen och red slutligen genom Stockholms gator, följd af folkets fröjderop och välsignelser. På andra dagen der- efter kallades ständerna tillsammans på rikssalen. Klädd i sin kungliga skrud intog konungen tronen, skildrade i väl- taliga ordalag fäderneslandets förnedring och fara samt lät slutligen uppläsa en ny regeringsform, hvilken ock blef af ständerna antagen. — Statshvälfningen helsades öfver hela landet med bifall, och Gustaf den 3:dje blef föremål för folkets kärlek och beundran.

Genom **regeringsformen af 1772** återställes rikets gamla styrelsesätt, ungefär sådant det varit före Karl den 11:tes envælde.

Gustaf den 3:djes styrelse. Gustaf den 3:dje ifrade varmt för upplysning och förbättringar i samhället och uträttade mycket till landets bästa. I synnerhet omhuldade han konster och vetenskaper, inrättade flere *akademier* (*svenska akademien* m. fl.) samt umgicks gerna med skalder och vittre män, hvilka han belönade och upp- muntrade. Bland dessa märkas i synnerhet skalderna *Kell-*

gren och *Bellman*. Konungen var sjelf författare och har skrifvit flere vittra arbeten.

De första tio åren efter statshvälfningen förflöto lugnt och lyckligt, men derefter visade sig flere tecken till missnöje i landet. Orsakerna härtill voro flere. Så hade konungen för att inskränka den förderfliga *bränvinsbränningen* och tillika skaffa kronan en inkomst, företagit sig att inrätta *kronobrännerier*. Detta ledde dock mot konungens vilja till allahanda missbruk och ökade, i stället för att minska, bränvinssupandet. Dessutom klagade man allmänt öfver konungens misshushållning, hans böjelse för yppighet och flärd och hans kostsamma utländska resor. Gustaf den 3:dje kom nu på den tanken att genom någon ärofull bragd söka återvinna folkets gunst och beslöt därför, då Ryssland vid samma tid invecklades i krig på annat håll, att begagna tillfället och angripa denne Sveriges gamle fiende.

Ryska kriget. På sommaren 1788 begaf sig Gustaf den 3:dje öfver till Finland och ryckte i spetsen för sin krigshär in på det ryska området; men han hade ej hunnit långt, då ett *uppror* utbröt inom hären. Flere officerare, som voro missnöjde öfver kriget, trädde i underhandling med fienden och slöto sins emellan en förening, som kallades *Anjala-förbundet* *). I denna svåra belägenhet, omgifven af upproriska trupper, var konungen villrådlig om, hvad han skulle företaga sig, till dess underrättelse kom, att *Danmark förklarar krig*. Då skyndade han genast tillbaka till Sverige, genomreste Dalarne och andra landskap och kallade folket till vapen; han vidtog så kraftiga försvarsanstalter, att Danskarne inom kort måste aftåga ur landet. 1788.

Ny statshvälfning. Gustaf den 3:dje hade nu genom sin raskhet och sitt mod återvunnit sin forna gunst hos de ofrälse stånden, och han beslöt att begagna sig häraf för att öka sin makt. Detta skedde på *riksdagen i Stockholm 1789*. Konungen gjorde sig nu nästan *enväldig* och

*) *Anjala* var en gård i Finland nära ryska gränsen.

genomdref alla sina fordringar, och då adeln motsatte sig hans vilja, lät han häkta dess förnämste ledare. — Efter riksdagens slut *upplöstes riksrådet*, och *högsta domstolen* inrättades såsom den högsta dömande myndigheten i landet.

Vid denna riksdag erhöilo de ofrälse stånden rättighet att besitta *frälsehemman*.

Följande år lyckades konungen att med den svenska skärgårdsflottan vinna en ärofull seger öfver den ryska vid *Svensksund**); han kunde nu sluta *fred med Ryssland* utan förlust, men någon vinst af det kostsamma kriget erhöil Sverige icke.

Gustaf den 3:djes död. Gustaf den 3:dje hade genom den sista statshvälfningen ådragit sig adelns oförsonliga hat, och några djerfve adelsmän sammansvuro sig att rödja konungen ur vägen. En dag i mars månad 1792 var en maskerad-bal**) tillstäld på kungliga teatern i Stockholm. Konungen, som älskade dylika nöjen, infann sig på balen, utan att bry sig om de varningar, han emottagit. Klädd i maskerad-dräkt blandade han sig i vimlet, men hade ej hunnit långt, då han omgafs af personer i svarta masker. En af dessa aflossade i trängseln ett pistolskott mot konungen, som utropade: »jag är sårad, tag fast honom!» Drypande af blod återfördes konungen till slottet; hans sår ansågs i början ej vara lifsfarligt, men det onda förvärrades, och Gustaf den 3:dje afled, endast 46 år gammal, 1792. Mördaren, en kapten *Ankarström*, blef sedermera afrättad.

Gustaf den 4:de Adolf.

1792—1809.

Förmyndare-styrelsen. Gustaf den 3:djes son, Gustaf den 4:de Adolf, var vid faderns död 13 år gammal. Så länge konungen var omyndig, fördes styrelsen af

*) Ett sund vid Finlands södra kust. Se Läseboken s. 355.

**) *Maskerad-bal* är en sådan bal, der gästerna äro utklädda och bära konstgjorda ansigten (*masker*).

hans farbror, **hertig Karl**. Hertigen var en svag och obestutsam man och lät helt och hållet leda sig af sin gunstling, friherre *Reuterholm*.

Gustaf den 4:de Adolfs egen styrelse. Gustaf den 4:de Adolf, som vid 18 års ålder sjelf öfvertog regeringen, ingaf i början goda förhoppningar, ty han utmärkte sig för sparsamhet och rena seder, och hans fel, som voro egensinne och högfärd, visade sig först senare. I flere år skötte han styrelsen oklanderligt och till landets båtнад; men olyckorna började, då han råkade i strid med den mäktige kejsaren i Frankrike, **Napoleon den 1:ste**. Till denne kejsare fattade Gustaf den 4:de Adolf ett oförsonligt hat och slöt sig därför till ett stort förbund, som bildade sig mot honom. Men kriget aflopp olyckligt för de förbundne, och då Gustaf Adolf likväl vägrade att sluta fred med Napoleon, förmådde denne **Ryssland** och **Danmark** att anfalla Sverige.

Nu råkade Sverige i den våldigaste belägenhet. En här af Danskar och Fransmän stod färdig att landstiga i Skåne, en norsk här hotade från vestra sidan, och *Ryssarne* 1808. inryckte utan krigsförklaring i *Finland*. Sverige gjorde stora ansträngningar att försvara sig, och hela landets ogifta manliga befolkning emellan 18—25 år utskrefs såsom *landtvärn*. Men alla dessa bemödanden blefvo fruktlösa i följd af konungens egensinne och oförstånd. Landtvärnet förgicks till stor del genom brist och sjukdomar, och det trogna Finland lemnades åt sitt öde.

Finska kriget. Den tappra finska hären, som önskade hålla stånd mot fienden, måste tvärtom enligt konungens befallning draga sig tillbaka och tågade allt längre mot norr i djup snö och sträng köld. Ryssarne fingo ostörde besätta hela södra Finland och började derpå belägra *Sveaborg*, Finlands starkaste fästning*). Den kunde ej intagas med härsfakt, och därför tog fienden sin tillflykt till svek. Några af befälet mutades med penningar, och kommen-

*) Omkring 60 år förut anlagd på öar i finska viken utanför Helsingfors.

danten skrämdes genom falska underrättelser att åt fienden öfverlemnade fästningen med dess besättning och ofantliga förråd. — Detta nidingsdåd spordes med harm och förtviflan af den finska hären, som ändtligen efter 50 mils återtag fått tillstånd att göra halt och vända sig mot fienden. Den tappra general *Adlercreutz* slog de påträngande Ryssarne vid *Sikajoki* *) och tvang dem att draga sig tillbaka. Nu framträngde Finnarne allt längre mot söder, och deras generaler, *Adlercreutz*, *Sandels* och *Döbeln*, slog Ryssarne i flere drabbningar. Men emellertid hade fienden samlat betydliga förstärkningar, och derpå började för den hjeltmodiga finska hären ett nytt återtag mot norden. Slutligen blefvo Finnarne vid *Oravais* **) angripne af en stor öfvermakt och måste efter ett tappert motstånd vika. Den finska hären var nu så försvagad genom de 80 strider, den utkampat, så medtagen af frost och svält, brist och sjukdomar, att den måste utrymma Finland och 1808. draga sig tillbaka till Torneå (nov. 1808).

Gustaf den 4:de Adolfs afsättning. Sverige stod nu vid branten af sin undergång; dess fiender stodo färdige att från tre håll infalla i landet. I denna öfverhängande fara beslöto några modige män att afsätta den oduglige konungen, emedan detta vore enda utvägen till räddning. En dag i mars månad 1809 inträngde general 1809. *Adlercreutz* med sex följeslagare i konungens rum och gjorde honom till sin fånge. Intet allvarligt försök skedde att hjälpa honom, utan statshälfningen försiggick i största lugn och utan blodsutgjutelse.

Karl den 13:de.

1809—1818.

Regeringsform och konungaval. På allmän begäran öfvertog konungens farbror, hertig Karl, styrelsen såsom riksföreståndare, till dess ständerna hunne samlas

*) Nära staden Uleåborg. **) Mellan städerna Vasa och Ny-Karleby.

och förordna om kronan. På våren 1809 sammanträdde den riksdag, som skulle gifva Sverige ny konung och ny författning. Först förklarades Gustaf den 4:de Adolf och hans ätt förlustiga Sveriges krona *); derpå utarbetades och antogs en ny **regeringsform** (densamma som ännu gäller), och slutligen valdes **Karl den 13:de** till Sveriges konung. 1809.

Vid denna riksdag fingo de ofrälse stånden rättighet att besitta *säterier*, hvilka dittills varit adeln förbehållna.

Frederna. Det utmattade Sverige hade ej annat val än att foga sig efter segrarens stränga villkor och underskrifva freden, den hårdaste Sverige någonsin slutit. Genom freden i **Fredrikshamn** 1809 måste Sverige till Ryssland *afträda* hela **Finland** med *Åland*. Det hade sålunda lyckats Ryssarne att frånslita Sverige det kära finska broderlandet, som i 600 år delat ljuft och ledt med Sverige och troget stått vid dess sida i med- och motgång. — Kort derefter slöts fred äfven med *Danmark* och *Frankrike*. 1809.

Tronföljare-val. Då Karl den 13:de var gammal och barnlös, behöfde landet en tronföljare. Härtill utsågs först danske prinsen *Karl August*, men denne högt älskade furste bortgick hastigt; på en ridt föll han plötsligt af hästen och dog af slag. Då kom man på den tanken att välja till tronföljare någon utmärkt general, som kunde återställa Sveriges forna anseende; och valet föll på den franske marskalken **Johan Bernadotte** **). 1810.

*) Efter sin afsättning måste Gustaf den 4:de Adolf lemna Sverige och tillbragte sina återstående dagar i landsflykt.

) **Johan Bernadotte var född i södra Frankrike af borgerlig familj; hans fader var sakförare. Vid 16 års ålder öfvergaf han fädernehemmet och tog värfning såsom simpel soldat. Han tjenade sig snart upp till underofficer, men såsom ofrälse kunde han ej få någon vidare befordran. Men då utbröt den stora franska revolutionen, som borttog alla ståndsskilnader och gjorde alla jämlika. Nu steg Bernadotte genom sina lysande egenskaper hastigt i graderna; i de stora krig, som fördes på den tiden, utmärkte han sig såsom krigare och befalhafvare och var inom få år general. Derefter tjenstgjorde han såsom ståthållare och krigsminister. Då kejsar Napoleon kom till makten i Frankrike, upphöjdes Bernadotte till marskalk och slutligen till furste af *Ponte-Corvo*.

Karl Johan mot Napoleon. Den nye kronprinsen, som nu kallade sig **Karl Johan**, blef, från första stunden han satte foten på svensk jord, den egentlige styresmannen i landet, ty den gamle konungen var skröplig och svag. Redan förut hade Karl Johan råkat i misshällighet med den hersklystne kejsar Napoleon, och då denne nu ville behandla Sverige såsom ett lydrike, satte sig Karl Johan till motstånd och slöt sig till Napoleons fiender. Sedan kejsaren på ett tåg mot Ryssland förlorat större delen af sin här, bildade sig emot honom ett stort *förbund*, hvari äfven Sverige deltog. År 1813 öfvergick Karl Johan med en svensk här till Tyskland och började i förening med Ryssar, Preussare och Österrikare en häftig kamp mot Napoleon.

1813. Vid staden **Leipzig** stod en afgörande drabbning, i hvilken Napoleon efter tre dagars strider led ett fullständigt nederlag. Han flydde tillbaka till Frankrike och måste efter nya strider afsäga sig kronan.

1812. Det var i dessa oroliga tider, som allmänna **beväringen** inrättades i Sverige, för att stärka landets försvarskraft.

Norges förening med Sverige. Efter slaget vid Leipzig tågade Karl Johan med sin här emot **Danmark**, som var Napoleons bundsförvandt, och inträngde från söder i landet. Danskarne måste gifva vika och avsluta freden i **Kiel**, hvarigenom de till Sverige afträdde **Norge** och i stället erhöilo, hvad Sverige hade qvar af Pommern. — Visserligen nekade Norrmännen att erkänna denna fred och ville sjelfve bestämma öfver sitt öde; de valde en egen konung och förklarade Norge för ett sjelfständigt konungarrike. Men då Karl Johan med en svensk krigshär inryckte i Norge och tillika erbjöd Norrmännen fördelaktiga villkor, så funno de slutligen för godt att bifalla föreningen med Sverige, på det villkor att Norge fick behålla sin sjelfständighet, och Karl den 13:de valdes till **Norges konung** den 4 november 1814. Denna förening har mer än något annat betryggat de båda rikenas lycka och fred ').

1818. Några år derefter afled den gamle Karl den 13:de, 1818.

*) Se Läseboken s. 363: *Föreningen med Norge*.

Återblick

på Frihetstiden och Gustavianska tiden.

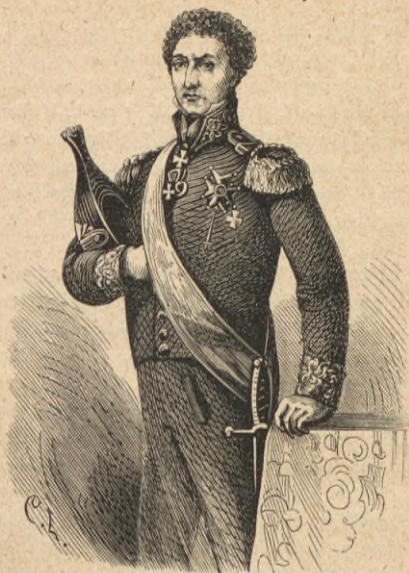
Rikets omfång. (Se kartan!) Under denna tid förlorade Sverige efter hand alla sina besittningar på andra sidan Östersjön och behöll af sina eröfringar endast hvad det tagit från Danmark och Norge (Skåne, Halland, Bleking, Gotland, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen). Pommern tillföll Preussen; Östersjöprovinserna och Finland kommo i Rysslands våld genom frederna 1721, 1743 och 1809. Genom alla dessa förluster minskades Sveriges område till hälften. En ersättning härför erhöll Sverige genom föreningen med Norge 1814.

Rikets styrelse. Under denna tid blef styrelsesättet i Sverige fyra gånger förändradt. Först efter Karl den 12:tes död, då konungen förlorade all makt och ständerna blefvo de herskande. Men som detta ledde till split och ständiga partistrider, företog Gustaf den 3:dje sin första statshvälfning 1772 och återupprättade en stark konungamakt. Snart ansåg han sig behöfva ännu större makt och gjorde sig enväldig genom sin andra statshvälfning 1789. Då slutligen hans son Gustaf den 4:de Adolf groft missbrukade sin enväldsmakt och bragte landet till förderfvets rand, så genomfördes 1809 ännu en statshvälfning, och vårt nu gällande regeringssätt antogs, genom hvilket makten fördelades emellan konungen och riksdagen.

Adeln hade väl genom Karl den 11:tes reduktion förlorat sin förra öfvermakt, men bibehöll äfven under Frihetstiden stort inflytande och flere företrädesrättigheter. Dessa rättigheter gingo dock sedermera förlorade, och adeln egde efter 1809 endast obetydligt företräde framför de ofrälse stånden. **Bondeståndet**, som äfven under Frihetstiden varit tillbakasatt, blef småningom lika berättigadt med de ofriga stånden.

Lefnadssättet vid hofvet och bland de högre stånden utmärkte sig under Gustaf den 3:djes tid för prakt och fina seder, men äfven för lättsinne och lård. — Bland allmogen inrotade sig andra farliga missbruk, nämligen den omåttliga bränvinsbränningen samt dryckenskapslasten.

Nutiden.

Karl den 14:de Johan.

1818—1844.

Det nya statsskick, som svenska folket gifvit sig 1809, var bestämdt genom de **fyra grundlagarne**: *regéringsformen, riksdagsordningen, successionsordningen* (tronföljdslagen) och *tryckfrihetsförordningen* *). Enligt dessa lagar är det konungen, som ensam eger *styra* riket, men han måste i alla ärenden höra sina rådgifvare eller *statsrådet*, som väl af honom tillsättes, men tillika är inför ständerna ansvarigt för sina rådslag. Konungens högsta domsrätt utöfvas af *högsta domstolen*. Lagstiftningen utöfvas af konungen och ständerna gemensamt; beskattningen

*) Se Läseboken s. 361: *Sveriges grundlagar*.

åter tillhör ständerna ensamt. Rikets ständer sammankommo till riksdag hvar femte (sedermera hvar tredje) år. — Föreningen med Norge, som är närmare bestämd genom *riksakten*, består deri, att båda rikena hafva en gemensam konung samt i förhållande till utlandet betraktas såsom en enda stat.

Karl den 14:de Johan *) var, då han blef konung, redan 54 år gammal, men ännu ungdomlig och kraftfull. Hans utseende var vördnadsbjudande; det högburna, af svarta lockar omgifna hufvudet, den skarpa befallande blicken, hans lifliga rörelser och tal, hela hans väsen gjorde ett starkt intryck på dem, som kommo i beröring med honom. Genom sitt snille såsom krigare och konung hade han inom få år lyft Sverige ur den djupaste vanmakt till en aktad ställning bland Europas riken och derigenom förvärfvat sig rätt till svenska folkets tacksamhet. Väl uppkom med tiden partisöndring vid riksdagen och motstånd (*opposition*) mot konungens styrelse, men det oakadt bibehöll Karl Johan ända till slutet folkets tillgifvenhet.

Landets inre förkofran. Sverige har aldrig varit i åtnjutande af ett så långvarigt fredslugn, som det, hvilket tog sin början med 1814, och det har derigenom kunnat raskt tillväxa i folkmängd och välstånd. — För att afhjelpa den penningenöd, som efter krigens slut yppat sig i landet, genomfördes en *myntreglering*, hvarigenom godt mynt åter kom i omlopp. — Den inre rörelsen befrämjades

*)

Bernadottska ätten.

Karl 14 Johan,
gift med Desideria Clary.

Oskar 1,
gift m. Josefina af Leuchtenberg.

Karl 15, gift m. Lovisa af Nederland.	Gustaf.	Oskar 2, gift m. Sofia af Nassau.	Eugenia.	August, gift m. Therese af Sachsen-Altenburg.
Lovisa, gift m. kronprins Fredrik af Danmark.	Gustaf.	Oskar.	Karl.	Eugène.

i hög grad genom anläggningen af *Göta kanal*, hvarigenom Vesterhafvet sattes i förbindelse med Östersjön. Detta stortartade verk erfordrade omkring 20 års arbeten och kostade öfver 15 millioner riksdaler.

Vetenskap och *vitterhet* hafva i Sverige aldrig stått högre än på denna tid. Bland vetenskapsmännen var kemisten *Berzelius* den förnämste; hans namn är liksom Linnés känt öfver hela världen. På den tiden lefde ock Nordens störste historieskrifvare *Erik Gustaf Geijer*, tillika skald och tonsättare, samt ärkebiskop *Vallin*, som utarbetade vår nu gällande *psalmbok*. Slutligen var det under denna tid, som Sveriges störste skald, *Esaias Tegnér*, författade sina berömda dikter (*Frithiofs saga* med flere).

Berzelius.

Karl den 14:de Johan dog, 80 år gammal, 1844. Med sin 1844. gemål, drottning *Desideria*, hade han blott ett barn, sonen *Oskar*.

Oskar den 1:ste.

1844—1859.

Oskar den 1:ste var, då han blef konung, 45 år gammal. Han egde ett klart förstånd, ett godt omdöme och omfattande kunskaper. Vid 24 års ålder hade han äktat den sköna, sextonåriga prinsessan *Josefina* och hade med henne fem barn, nämligen sönerna *Karl*, *Gustaf*, *Oskar* och *August* samt dottern *Eugenia*.

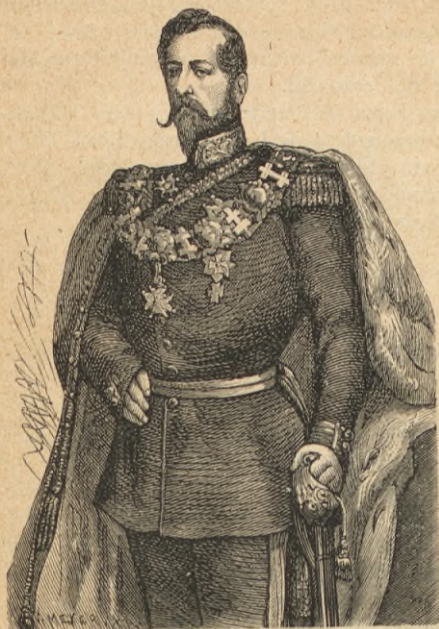
Landets inre förkofran. Konung Oskars tronbestigning helsades af svenska folket med allmän glädje. Vid hans första riksdag antogs en lag, som stadgade *lika arfsrätt*

för bröder och systrar. Dryckenskapslasten, som allt mer tagit öfverhand bland allmogen, städfjades slutligen genom

afskaffande af den förderliga husbehofsbränningen.

Genom sin klohet och mätta mildrade konung Oskar partisöndringen vid riksdagarne och stärkte endrögt i landet.

Ingen af Sveriges regeringar har, att uppvisa en så hastig förkofran af den allmänna välmågan, som Oskar den 1:stes. *Fabriksväsendet* uppblomstrade; *jordbruket* gjorde stora framsteg. *Handeln* tillväxte på 12 år lika mycket, som för-

Oskar den 1:ste.

ut under ett helt århundrade. Näringstvänet upphäfdes, tullarne nedsattes, och samfärdsmedlen förbättrades, i det att *telegrafer* och *järnvägar* började anläggas.

Den allmänna *upplysningen* främjades i hög grad genom undervisningsväsendets förbättring. *Folkskolor*, som redan 1842 blifvit påbudna, inrättades nu i alla Sveriges församlingar, och det förordnades, att alla barn skulle erhålla undervisning.

De förenade rikena och Danmark. Under den långa fred, som efter 1814 rådde i Norden, började de tre skandinaviska folken att närma sig hvarandra samt inse

sin frändskap och sina gemensamma intressen. När därför Danmark 1848 hemsöktes af ett svårt uppror i sina tyska provinser och tillika angreps af Tyskarne, följdes dess kamp med allmänt deltagande i Sverige och Norge; många frivillige kämpade i de danska leden, och konung Oskar bistod Danmark med råd och dåd.

Konung Oskars helsa blef under hans senare lefnadsår så bruten, att han måste med ständernas bifall öfverlemna styrelsen åt sin äldste son, kronprinsen **Karl**. Efter ett långsamt aftynande dog han 1859, begråten af sina folk och följd af deras välsignelser.

Karl den 15:de.

1859—1872.

Under **Karl den 15:des** styrelse har Sverige gjort stora framsteg i alla riktningar. *Kommunal-väsendet* har blifvit ombildadt, religionsfriheten utvidgad, folkundervisningen förbättrad, och vidsträckta *järnvägar* äro anlagda. — Den viktigaste förändringen var dock antagandet af vår nu gällande **riksdagsordning**, hvarigenom ständsfördelningen upphäfdes och riksdagsmannavalen blefvo *samfälda*, d. v. s. gemensamma för alla stånd och klasser. Riksdagen sammanträder *hvarje* år och är fördelad i *två kamrar*, hvilka ega lika makt. *Första* kammarens ledamöter, hvilka ej åtnjuta arvode, väljas för en tid af nio år af landstingen och af stadsfullmäktige i några större städer. *Andra* kammaren består af ombud för domsagorna på landet samt för städerna; dessa ombud väljas för en tid af tre år och uppbära arvode. Konungen eger att, när honom för godt synes, upplösa riksdagen och påbjuda nya val.

Konung Karl var en högväxt, kraftfull man med sköna manliga anletsdrag. Säsom regent visade han sig städse fosterländsk och rättänkande, och genom sitt öppna och flärdfria väsen förvärfvade han folkets tillgifvenhet. Hans

af naturen starka helsa bröts i förtid genom en tärande sjukdom, och på återvägen från en utländsk badresa afled han i Malmö sept. 1872, endast 46 år gammal. Hans gemål, den milda drottning *Lovisa*, hade redan året förut bortgått.

Oskar den 2:dre.

Konung **Oskar den 2:dre**, som efterträdde sin broder på tronen, är född den 21 januari 1829 och förmäld med drottning *Sofia*, med hvilken han har sönerne *Gustaf*, *Oskar*, *Karl* och *Eugène*.

Fäderneslandets historia har sålunda lärt oss, huru våra förfäder i förgångna tider lefvat och verkat, kämpat och lidit, samt huru vårt fädernesland småningom blifvit hvad det nu är. Sverige är väl ett af Europas fattigaste och minst befolkade länder, men har det oaktadt förvärfvat ett ärofyllt namn i historien och utmärkt sig på mångahanda sätt, både genom fredliga värf och krigiska bedrifter. Måtte vi, som nu lefva, visa oss värdiga Sveriges stora minnen och af dem lifvas till dygd och fosterlandskärlek — endast då hafva vi rätt studerat Sveriges historia.

Gud bevare vårt älskade fädernesland!

Riksvapnet.

Bihang.

I. Om Sveriges fornlemningar.

Med *fornlemningar* menas allahanda lemningar och minnesmärken efter landets äldste invånare, såsom husgeråd, vapen och andra saker, som man funnit i jorden, samt grafvar och minnesvårdar, inristningar m. m. Dylika fornlemningar äro mycket viktiga, ty det är endast genom dem vi ega någon kännedom om vårt fäderneslands äldsta tillstånd och kunna bilda oss en föreställning om, huru människorna på den tiden lefde. Det är därför hvarje fosterlandsväns pligt att taga vara på alla fornsaker han påträffar samt väl vårda sådana fasta fornlemningar, som t. ex. grafhögar, runstenar, kummel och stensättningar.

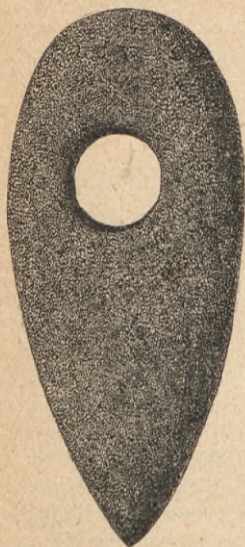
Den tid, då människorna ännu ej kände bruket af metaller, utan tillverkade sina redskap af ben eller *sten*, plägar kallas **Stenåldern**. De äldsta sten-redskapen äro grofva och tillverkade genom knäckning med andra stenar; sedermera lärde man sig att glätta och slipa verktygen och gifva dem ett prydligt utseende. De stensaker, som oftast påträffas, äro knifvar, yxor, mejslar, hamrar, pil- och spjut-spetsar; någon gång finnas äfven nålar och metkrokar af ben, lerkärl samt perlor af lera eller bernsten. Vanligen anträffas dylika saker i grafvarne från denna tid. Dessa grafvar, hvilka kallas stendösar, hällkistor, gånggrifter, äro stora och innehålla många lik; de äro uppförda af väldiga stenhällar och vanligen täckta med jordhögar.

Med tiden lärde sig människorna konsten att smälta metaller, såsom guld, tenn och koppar. Genom blandning af koppar och tenn bildades en ny metall, som kallas *brons*, och det var en tid, då man hufvudsakligen använde densamma till redskap och vapen; denna tid kallas därför **Bronsåldern**. Af brons tillverkades dels verktyg (knifvar, yxor, sågar m. m.), dels vapen (svärd, dolkar, sköldar m. m.), dels smycken (spännen, ringar m. m.), vanligen fint arbetade

och vackert utsirade. Äfven guldet var känt, men ej silfret. Skrifkonsten var ännu ej känd, men märkliga tilldragelser afbildades genom ristningar på bergväggarna (*hällristningar*). Det vanliga begrafningssättet var att bränna liken och nedlägga benen i urnor eller stenistor, öfver hvilka uppkastades stenkummel och jordhögar. — Så väl bronsålderns som stenålderns fornlemningar förekomma talrikast i Götaland.

Slutligen kom en tid, då människorna lärde sig att bereda *järnet* och af detta förfärdigade de flesta af sina redskap och vapen. Denna tid kallas **Järnåldern** och börjar i Norden omkring Kristi födelse. Under järnåldern stodo Nordens invånare i liflig beröring med främmande land; derifrån infördes en mängd dyrbarheter af guld och silfver, såsom hals- och armringar, spännen och andra smycken, äfvensom mynt. Man lärde äfven känna och bruka vissa skriftecken, de s. k. *runorna*, hvilka ristades i trä, metall, men förnämligast i sten. Begrafningssättet var ungefär lika med det, som under bronsåldern brukades; dock äro järnålderns grafplatser ofta utmärkta genom minnes-stenar eller stensättning af olika former, t. ex. i form af ett skepp, en triangel o. s. v. Stundom insattes liket i högen obrändt i full rustning, jämte den aflidnes stridshäst eller fartyg. — Järnålderns fornlemningar finnas spridda öfver hela Sverige; dock förekomma grafhögar och runstenar talrikast i Mälare-trakten, i synnerhet i Upland.

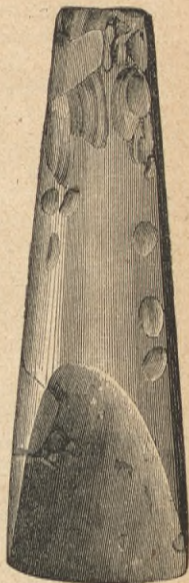
Äfven ifrån senare tider förekomma märkvärdiga fornlemningar, som böra tillvaratagas och vårdas. Sådana äro t. ex. gamla kyrkor med allt hvad till dem hör, såsom takmålningar, grafvårdar, altarskåp, helgonabilder och kyrkokärl, vidare lemningar af kloster och borgar, gamla svärd och andra vapen, runstafvar, sigill och permebref, fornåldriga drägter, husgeråd och smycken, m. m. Äfven gamla sägner och visor, plägseder och ordstäf böra noga tagas i akt och upptecknas. Allt sådant bidrager att upplysa Sveriges historia och våra förfäders lefnadssätt och är väl värdt att uppmärksammas af en hvar, som vördar fädrens minne.

Stenyxa. $\frac{1}{2}$.
(Bohuslän).

Pilspets af flinta. $\frac{1}{2}$.
(Skåne).

Hålmejsel af slipad
flinta. $\frac{1}{2}$. (Bohuslän).

Säg af flinta. $\frac{1}{2}$. (Skåne).

Stendös (graf från stenåldern) i Stala socken på ön Orust (Bohuslän).

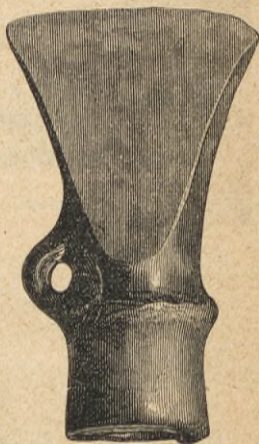
Gånggrift (graf från stenåldern) befriad från den omgifvande jordhögen. (Vestergötland).

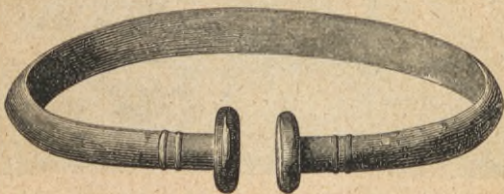
Spjutspets af brons.
 $\frac{1}{2}$. (Nerike).

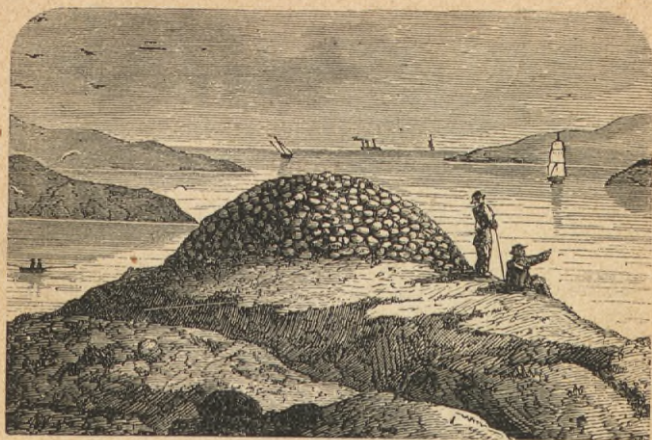
Dolk af brons.
 $\frac{1}{2}$. (Vestergötland).

Liten yxa af brons ("hålcelt").
Ett knäböjdt skaft har varit
instucket i hålet och fast-
bundet vid öglan. $\frac{1}{2}$. (Skåne).

Armring af brons. $\frac{3}{4}$. (Gotland).

Stenkummel, graf från bronsåldern. Bohuslän.

Hällristning på ett berg vid Tegneby i Bohuslän, framställande
en strid till häst. $\frac{1}{24}$.

Spänne af förgylld brons. $\frac{1}{1}$.
(Helsingland).

Svärd från vikingatiden.
(Småland).

Armring af silfver. $\frac{1}{1}$. (Dalarne).

"Skeppsformig" stensättning (graf från järnåldern)
vid Blomsholm i Bohuslän.

Sveriges äldsta mynt, slaget under Olof Skötkonung. Silver. $\frac{1}{4}$.

Runbokstäfverna voro följande sexton:

ƿ ƚ ʀ ʁ ʀ ʁ ʀ ʁ ʀ ʁ ʀ ʁ ʀ ʁ ʀ ʁ ʀ ʁ

f u, v t h o r k, g h n i, e a s t, d b l m r

2. Den fornnordiska gudasagan.

(Se Läseboken s. 234.)

Enligt våra hedniska förfäders gudalära funnos i tidens början två verldar, nämligen *Muspelhem* eller eldens verld, och *Niflhem*, mörkrets och köldens hemvist. Dessa båda verldar voro skilda genom ett stort svalg, som hette *Ginnungagap*. I detta svalg möttes frosten från Niflhem af gnistor från Muspelhem, och deraf bildades dels jätten *Yme*, som blef stamfader för jätteslägtet, dels kon *Ödhumla*, från hvilken *Åsarne* eller gudarne leda sitt upphof. Jorden har enligt sagans berättelse tillkommit på det sättet, att *Åsarne* dråpo *Yme*, förde hans kropp ut i den tomma rymden och deraf skapade jord och himmel, hvarpå de satte sol och måne att lysa på fästet. Denna skapelse beskrifves i de gamla sångerna sålunda:

Af jättens kött
vardt jord skapad,
och haf af hans blod.
Skog blef af håret
och berg af benen,
men af hufvudskålen himmel.

Och af hans ögons bryn
gjorde blide gudar
Midgård åt menskors barn;
och af hans hjerna
himmels alla
mörka moln blefvo skapta.

En dag funno gudarne på stranden tvänne träd, som hette *Ask* och *Embla*, och af dem skapade de det första menniskoparet; sjelfve togo gudarne sin boning i det himmelska *Ásgård* och styrde derifrån verlden. Men de voro ej allsmäktige, äfven de måste böja sig under de tre *Nornornas* domar; dessa voro tidens och ödets gudinnor och hade sin bostad vid roten af asken *Yggdrasil*, som med sina rötter och grenar omsluter all verlden. Om Nornorna sjunges:

De lagar stiftade,
de lif korade
för menniskors barn,
och mäns öden de sade.

Den mäktigaste och visaste af gudarne var *Oden*, äfven kallad Allfader. När han färdades, red han på en åttafotad häst, och tvänne korpar tillförde honom tidender från all verlden. Han bodde i salen *Valhall*, som var så stor, att den hade 540 portar, och hvarje port var så rym-

lig, att 800 kämpar kunde i bredd gå derigenom, då de drogo ut till strid.

Spjutskaft äro takets sparrar,
salen med sköldar täckt,
brynjor på bänkarne bredda.

Här samlade Oden omkring sig alla kämpar, som föllo för svärd, och desse förde hos honom ett härligt lif; hvarje dag förlustade de sig med kämpalekar, och hvarje qväll undfägnades de med mjöd samt med fläsket af en galt, som på aftonen slagtades, men på morgonen åter var hel.

Jämte Oden funnos tolf andre gudar. **Tor** var den starkaste och väldigaste bland dem, godmodig till lynnet, men fruktansvärd, när han blef vred. Hans idrott var att kämpa med jättarne, hvilka han krossade med sin strids-hammare *Mjölne*. Då Tor slungade hammaren, träffade den alltid sitt mål och återvände derefter af sig sjelf i hans hand. Stundom for Tor i härnad på sin stridsvagn, som drogs af tvänne bockar, och då dånade och blixtrade det i rymden — deraf kommer åska eller *tordön*. Om Tors bockar berätta de gamla sångerna:

De hastigt blefvo
hem från marken tagna,
i skacklar satta,
och skulle de skynda:
då brusto berg,
då brann jord i låga,
när väldig Tor
for å jättarnes väg.

Balder var den fagrade Åsen, allas älskling, oskul-dens och fromhetens gud. **Njord** eller **Njörd** rådde öfver luften och vindarne, hans son **Frej** eller **Frö** öfver regn och solsken. **Brage** var skaldekonstens gud. **Hemdall** var Åsarnes väktare; han spejade oförtröttad från bron *Bäfrast* (regnbågen), som sammanbinder himmel och jord, och då han ville varsko gudarne, blåste han i sitt horn, så att det hördes öfver all världen.

De förnämsta bland Åsynjorna eller gudinnorna voro **Frigg**, Odens maka, **Fröja**, kärlekens gudinna, och **Idun**, som förvarade i en ask den eviga ungdomens äpplen. Af

dessa åto gudarne, då de åldrades, och härigenom blefvo de åter unga. Men då en gång Idun blifvit bortröfvad af en jätte, blefvo gudarne gamla och mycket gråhåriga.

I begynnelsen rådde endrägt och lycka bland gudar och menniskor, och de fiendtlige jättarne förmådde ej skada dem. Men småningom fick det onda insteg äfven bland gudarne. De hade nämligen bland sig upptagit guden Loke, som var af jätteslägt; han var till utseendet blid och fager, men ond till sinnet och anstiftade endast tvedrägt och olyckor. Han hade tre barn, lika onda som han sjelf, nämligen de båda vidundren **Fenresulfven** och **Midgårdsormen** samt **Hel** eller *dödens gudinna*, som råder öfver det rike, dit de onda och fega efter döden komma. I Hels rike rådde endast sorg och bedröfvelse, ty hennes sal hette *armod*, hennes fat *hunger*, hennes knif *svält* och hennes säng *sjukdom*.

Så länge den renhertade Balder lefde, hade gudarne ej mycket att frukta af de onda makterna. Men slutligen lyckades den svekfulle Loke förleda den blinde guden **Höd** att liksom på lek kasta ett spjut mot Balder; den fromme guden föll, och nu var gudarnes makt bruten. Väl led Loke sitt välförtjenta straff, i det han fjättrades vid kliporna med en etterdrypande orm öfver sig. Men både han och hans onda afföda komma slutligen lösa, och då tillstundar *Ragnarök* eller världens undergång. Då rubbas alla naturens krafter, himmelen reppnar, och Muspelhems herskare **Surt** kommer dragande, omgifven af lågor. På *Vigrids* slätt utkämpas den slutliga striden, då de goda och onda makterna förgöra hvarandra och den gamla världen går under.

I den förgångna världens ställe uppstiger ur hafvet en ny jord, evigt grön och fager, och på henne skall lefva ett nytt lyckligare slägte; men de onda förvisas till Niflhem och få der sina gerningars lön. Då kommer en annan mäktigare gud, hvars namn ej får nämnas, och han skall råda öfver den förnyade världen.

Då kommer en annan,
i kraft än större,
men namnet icke
jag nämna vågar.

3. Sveriges regent-längd.

Sagotiden.

Ynglinga-ätten.

Yngve.
Fjölne.
Svegde.
Vanlande.
Visbur.
Domalde.
Domar.
Dygve.
Dag.
Agne.
Alrek och Erik.
Alf och Yngve.
Huglek.
Jorund.
Ane den gamle.
Egil.

Ottar Vendelkråka.

Adils.

Östen.

Yngvar.

Bröt-Anund.

Ingjald Iltråde.

Ivarska och Sigurdska ätterna.

Ivar Vidfamne.

Harald Hildetand.

Sigurd Ring.

Ragnar Lodbrok.

Björn Järnsida.

Erik och Refil.

Erik Refilsson.

Emund och Björn.

Den historiska tiden.

Björn omkring 830.

Erik Emundsson.

Björn Eriksson.

Erik Segersäll † omkring 992.

Olof Skötkonung † omkring 1022.

Anund Jakob.

Emund gamle † omkring 1060.

Stenkilska ätten.

Stenkil omkring 1060—1066.

Halsten och Inge den äldre omkring 1080—1111.

Filip och Inge den yngre omkring 1111—1125.

Sverkerska och Erikska ätterna.

Sverker den äldre omkring 1130—1155.

Erik (9) den helige omkring 1150—1160.

Karl (7) Sverkersson 1155—1167.

Knut Eriksson 1167—1195.

Sverker den yngre Karlsson 1195—1208.

Erik (10) Knutsson 1208—1216.

Johan (1) Sverkersson 1216—1222.

Erik (11) Eriksson 1222—1250.

Folkunga-ätten.

Birger jarl, riksförmyndare 1250—1266.

Valdemar 1250—1275.

Magnus Ladulås 1275—1290.

Torgils Knutsson, riksförmyndare 1290—1298.

Birger 1290—1318.

Magnus Eriksson 1319—1365 (förmyndare-styrelse 1319—1332).

Erik (12) 1357—1359 och Håkan 1362—1371.

Albrekt af Mecklenburg 1365—1389.

Unions-regenter och inhemska regenter
omväxlande.

Margareta, regentinna 1389—1412.

Erik (13) af Pommern 1396—1439.

Engelbrekt, rikshöfvidsman 1435—1436.

Karl Knutsson (Bonde), riksföreståndare 1436—1440.

Kristoffer 1440—1448.

Karl (8) Knutsson, första gången konung, 1448—1457.

Kristiern (1) 1457—1464.

Karl Knutsson, andra gången konung, 1464—1465, och tredje gången 1467—1470.

Sten Sture den äldre, riksföreståndare 1470—1497.

Hans (Johan 2) 1497—1501.

Sten Sture den äldre, andra gången riksföreståndare 1501—1503.

Svante Sture, riksföreståndare 1504—1512.

Sten Sture den yngre, riksföreståndare 1512—1520.
Kristiern (2) Tyrann 1520—1521.

Vasa-ätten.

Gustaf den 1:ste 1521—1560 (riksföreståndare till 1523).
Erik den 14:de 1560—1568.
Johan den 3:dje 1568—1592.
Sigismund 1592—1599.
Karl den 9:de 1599—1611 (riksföreståndare till 1604).
Gustaf den 2:dre Adolf 1611—1632.
Kristina 1632—1654 (förmyndare-styrelse 1632—1644).

Pfalziska ätten.

Karl den 10:de Gustaf 1654—1660.
Karl den 11:te 1660—1697 (förmyndare-styrelse 1660—1672).
Karl den 12:te 1697—1718.
Ulrika Eleonora 1718—1720.
Fredrik den 1:ste af Hessen 1720—1751.

Holstein-Gottorpska ätten.

Adolf Fredrik 1751—1771.
Gustaf den 3:dje 1771—1792.
Gustaf den 4:de Adolf 1792—1809 (förmyndare-styrelse 1792—1796).
Karl den 13:de 1809—1818.

Bernadottska ätten.

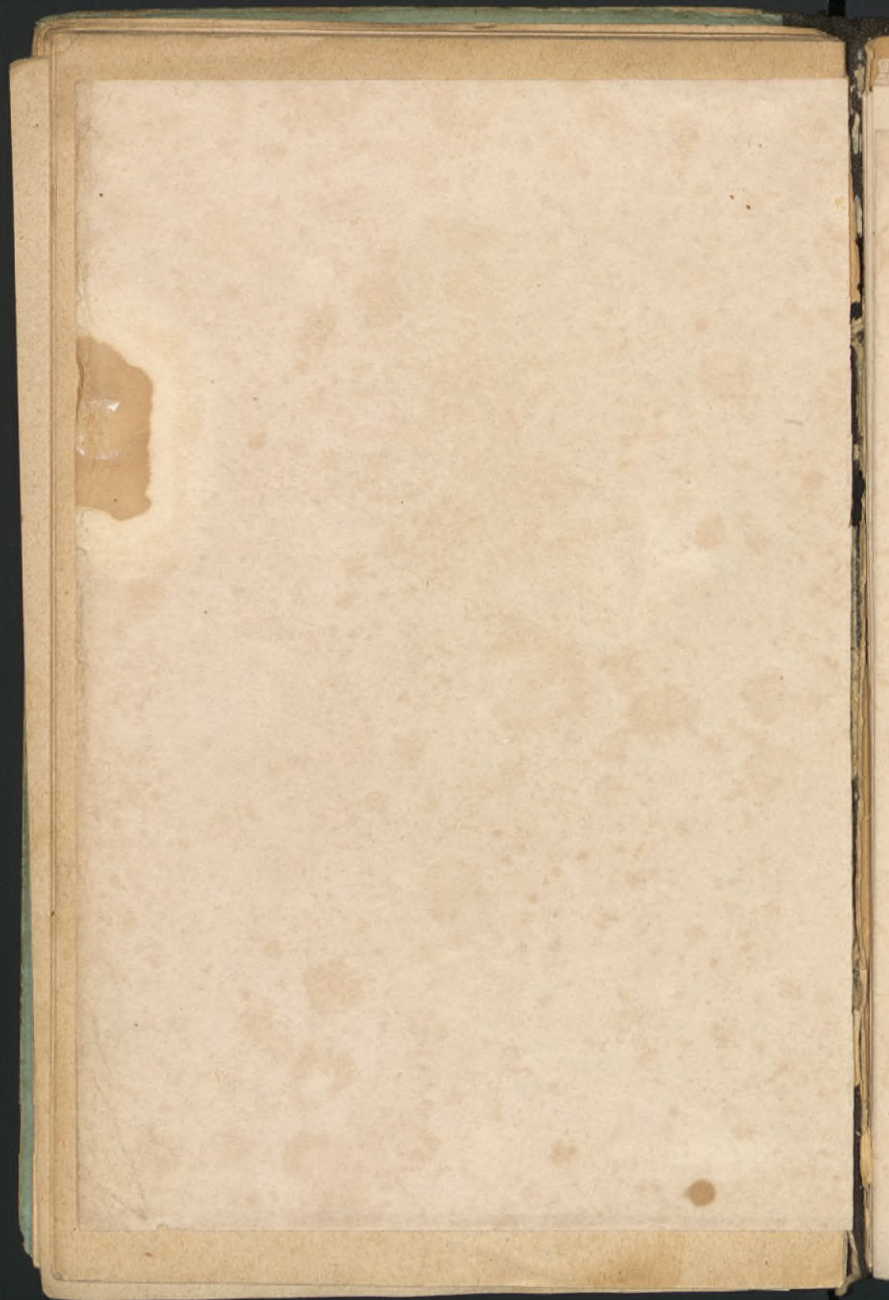
Karl den 14:de Johan 1818—1844.
Oskar den 1:ste 1844—1859.
Karl den 15:de 1859—1872.
Oskar den 2:dre 1872—

Innehålls-öfversigt.

- A. Forntiden eller Hedniska Tiden, till omkring 1060.
 - B. Medeltiden eller Katolska Tiden, 1060—1521.
 - C. Nyare Tiden eller Lutherska Tiden, från 1521 till
n. v. tid.
 - 1. Reformationstiden, 1521—1611.
 - 2. Sveriges Storhetstid, 1611—1718.
 - 3. Frihetstiden och Gustavianska Tiden, 1718—1818.
 - 4. Nutiden, från 1818 till n. v. tid.
-

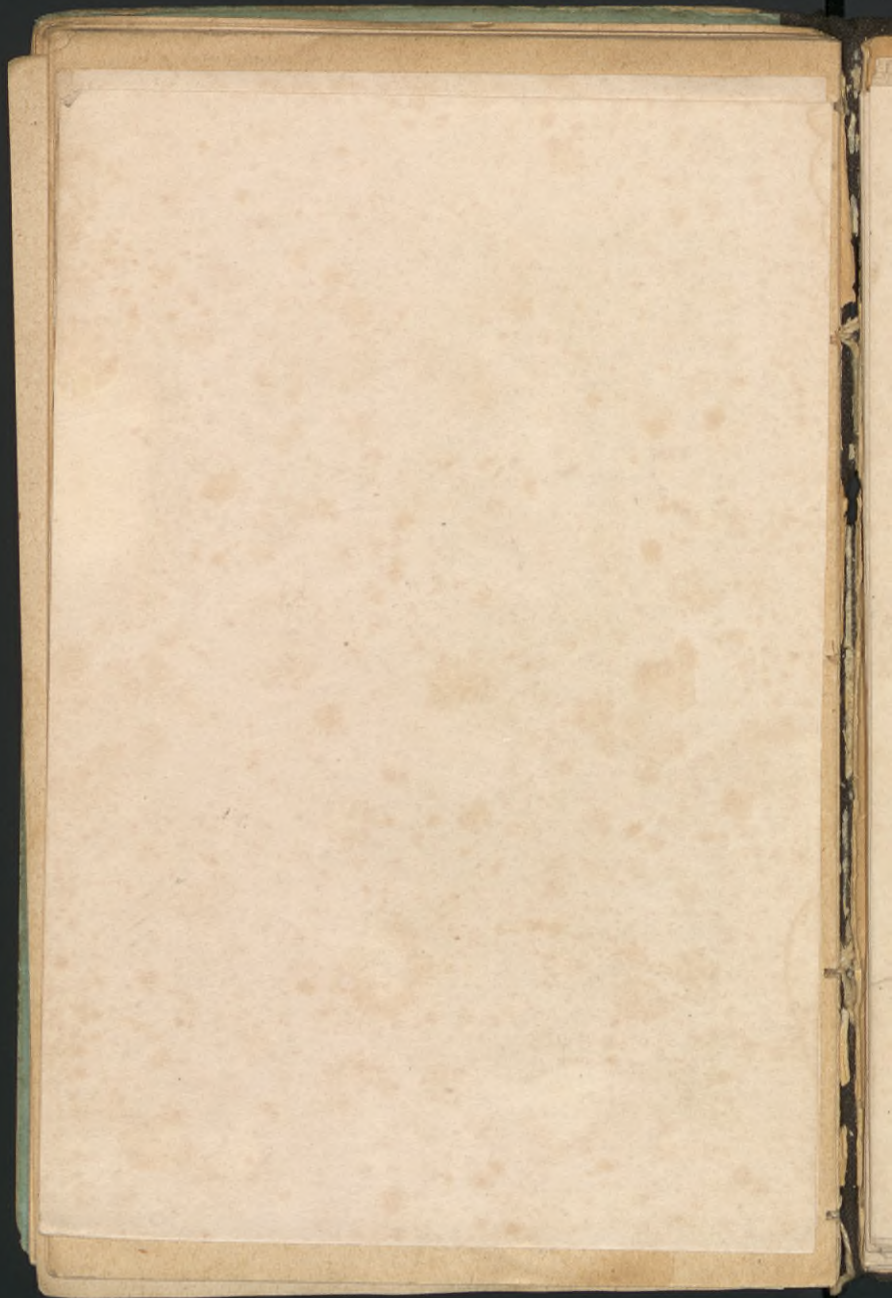

Carl XII: Björnjagt vid Lungsör.

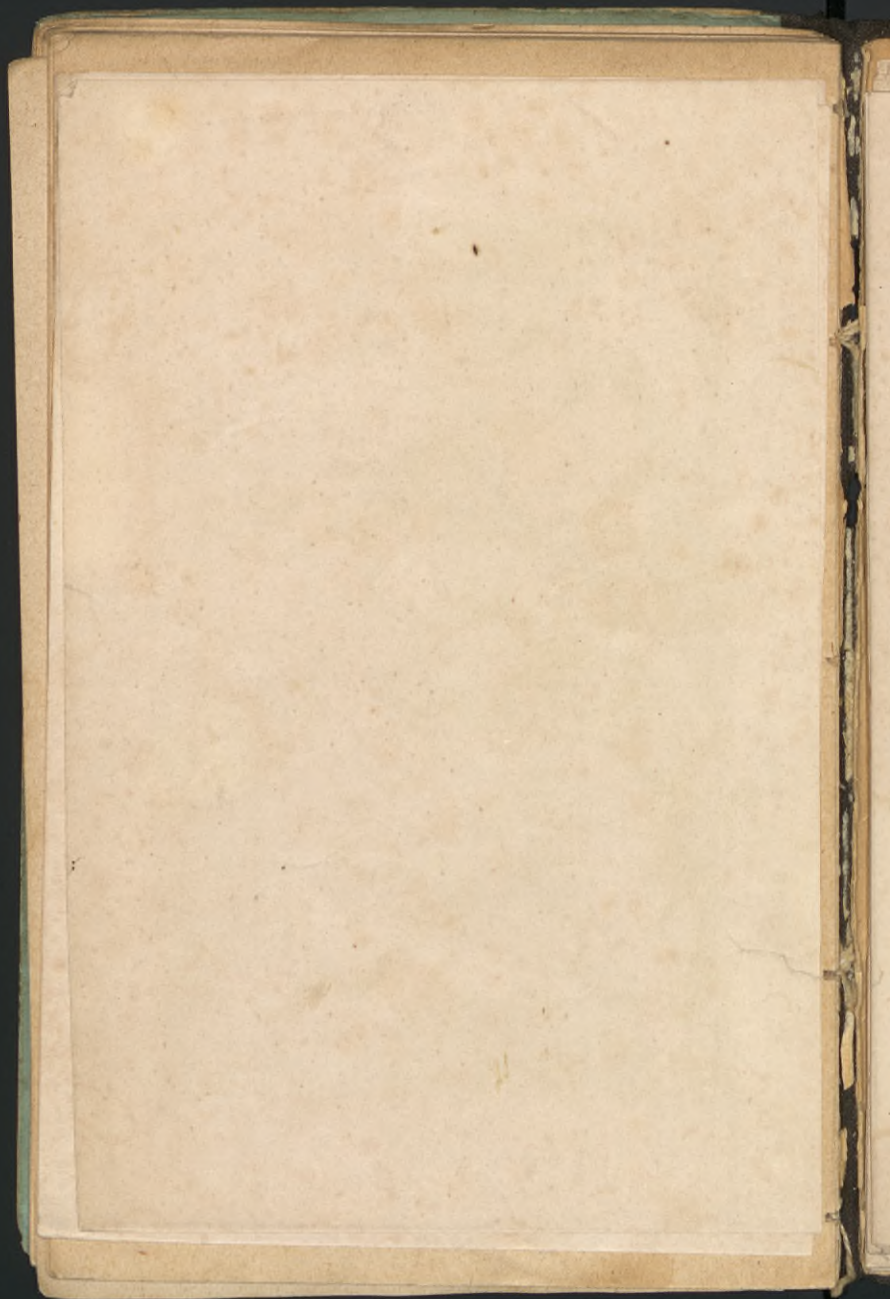

Gustaf Adolfs Landstigning i Tyskland.

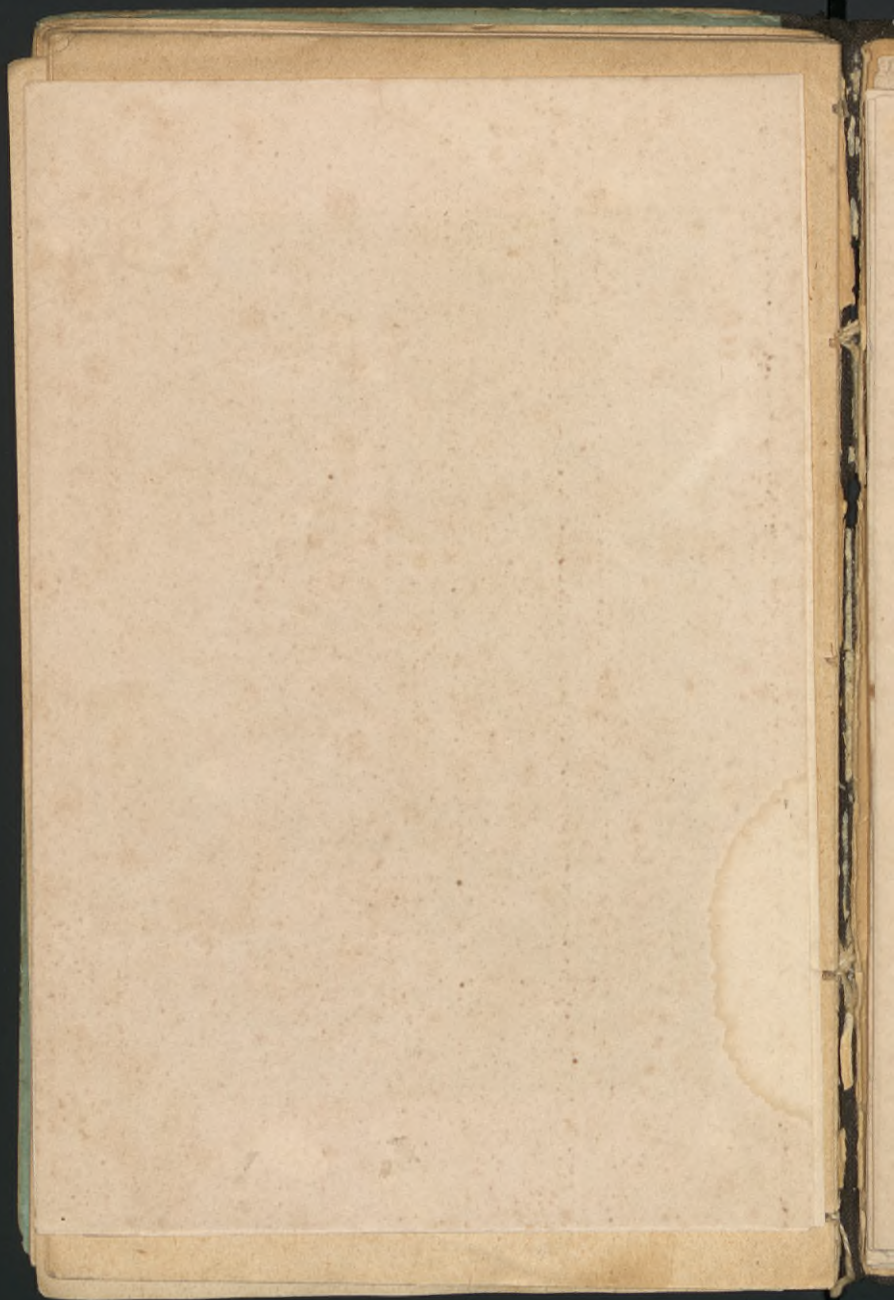
Engelbrecht mördas af Mins. Bengtsson.

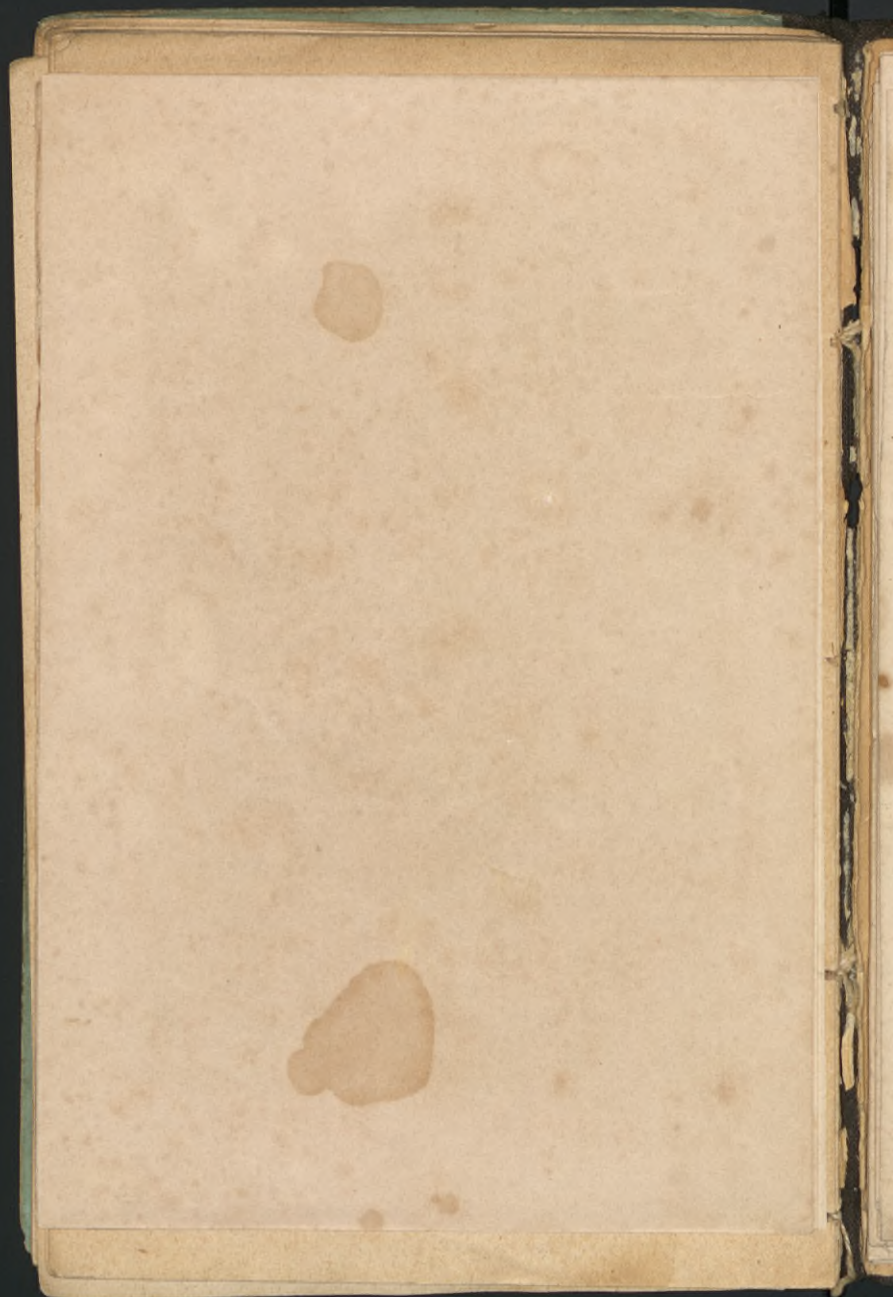
Westerås Recess.

Te hos Salmson 1852.

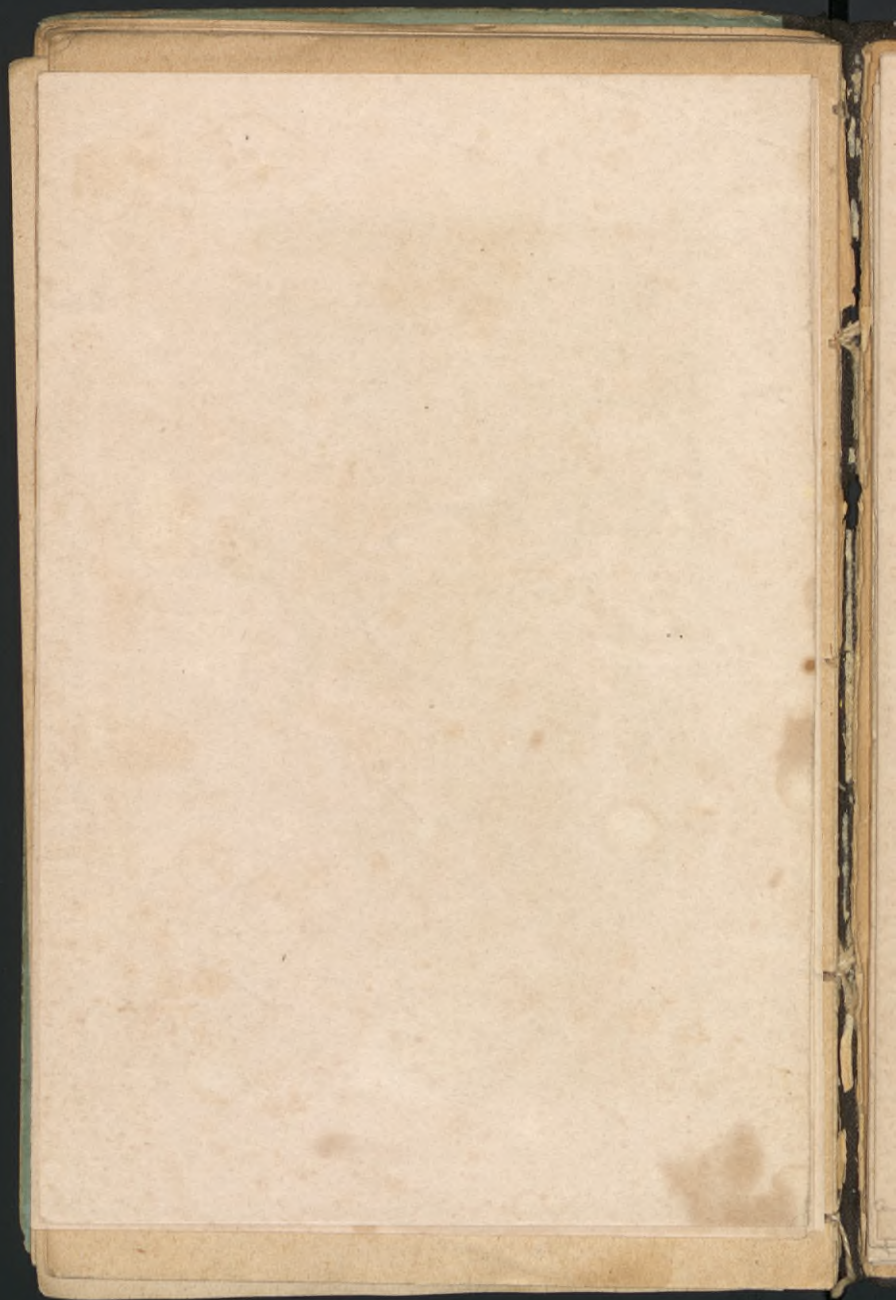

Slaget vid Lund.

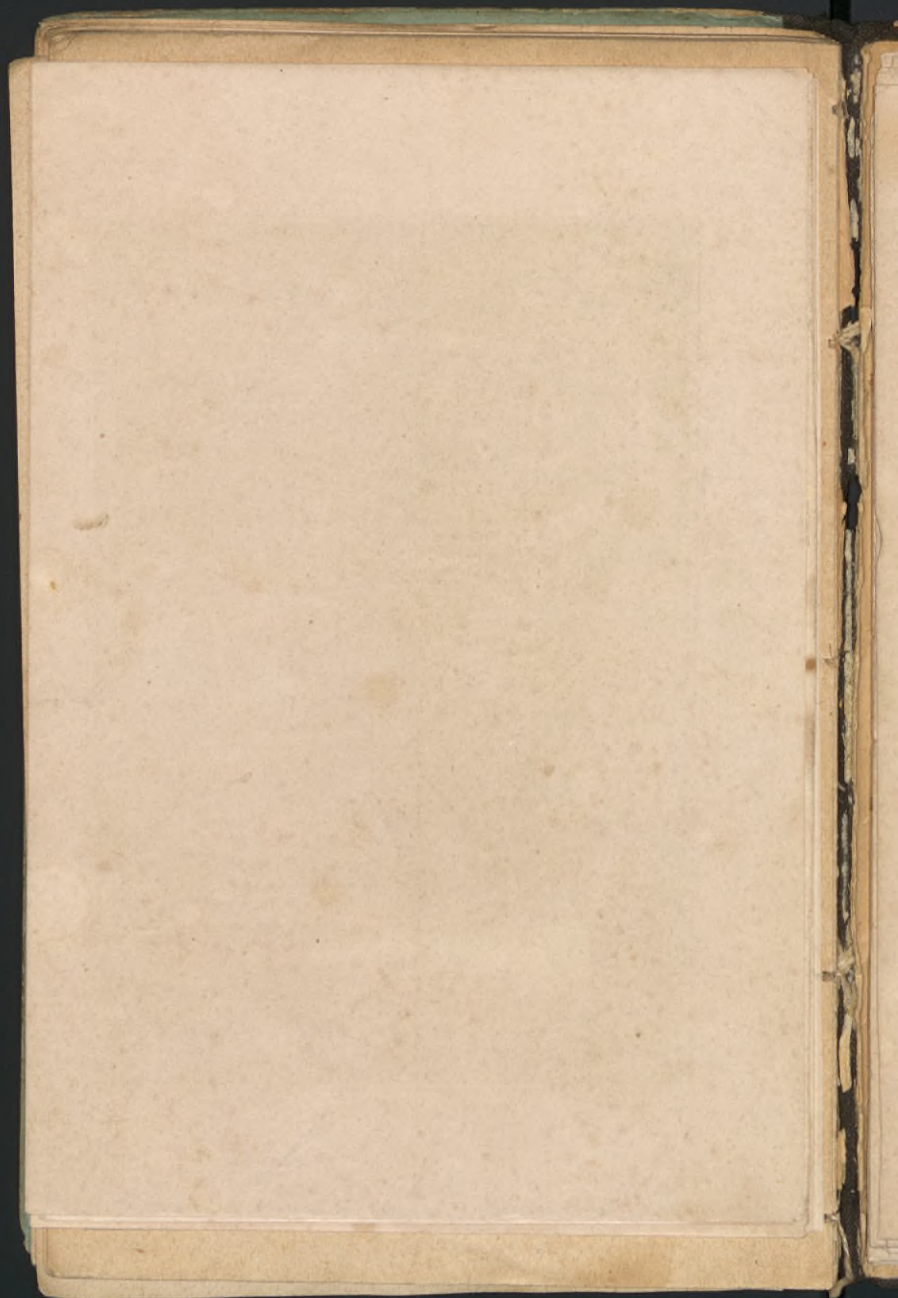
Läger öfver Bält.

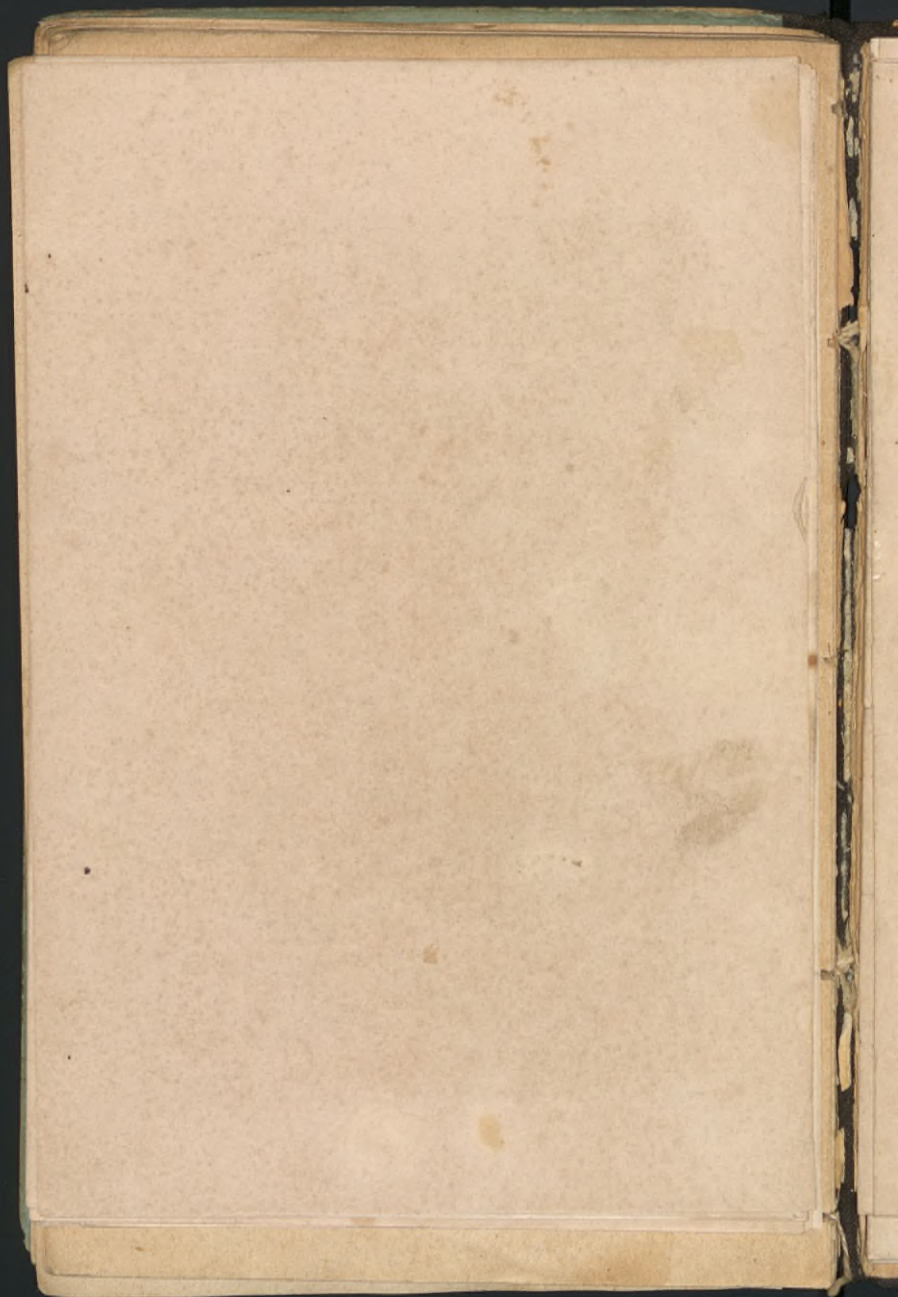
Mila Dares Död

Tr. hos Salmson 1652

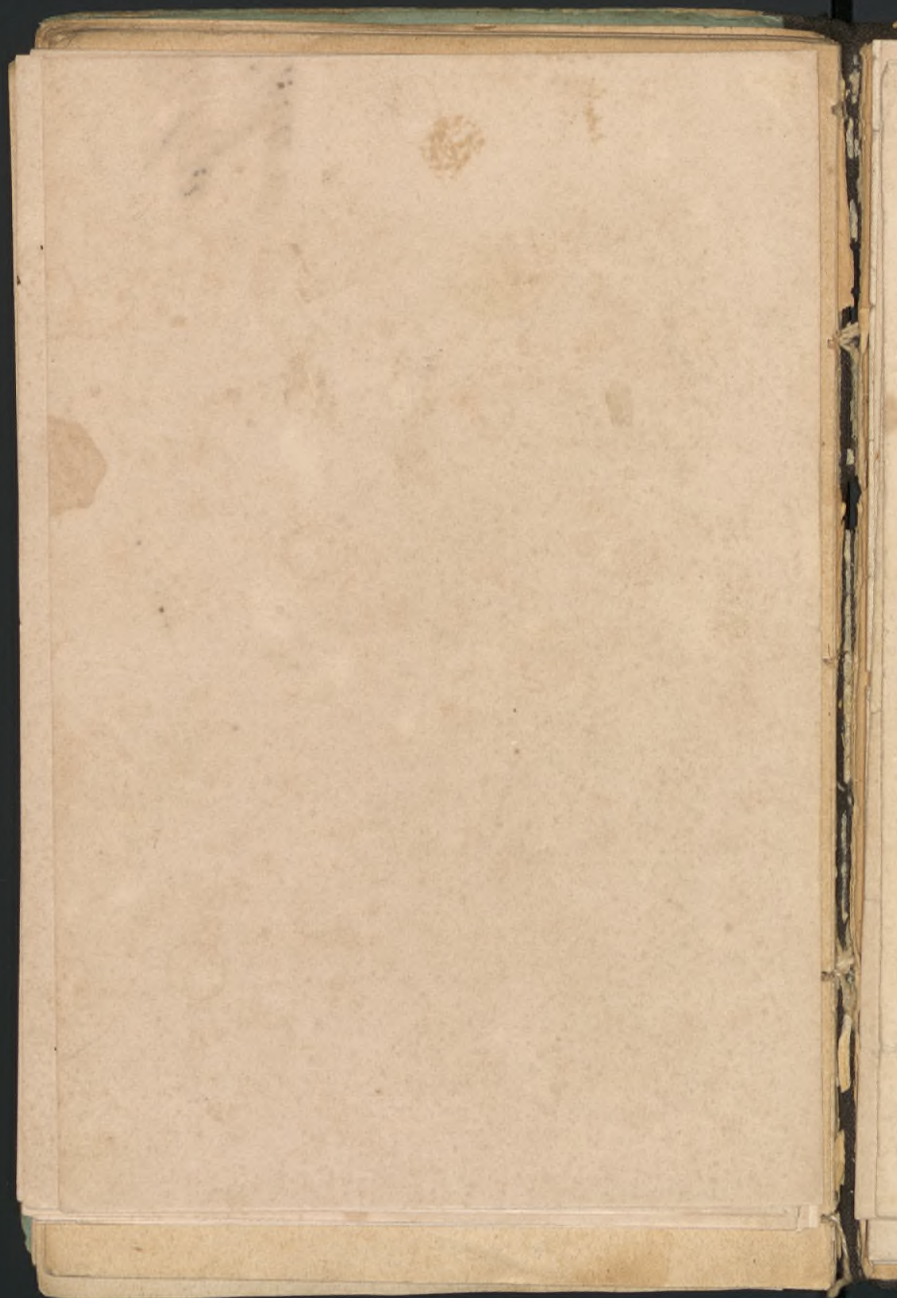
Gustaf Adolfs död.

Helga
Kruke

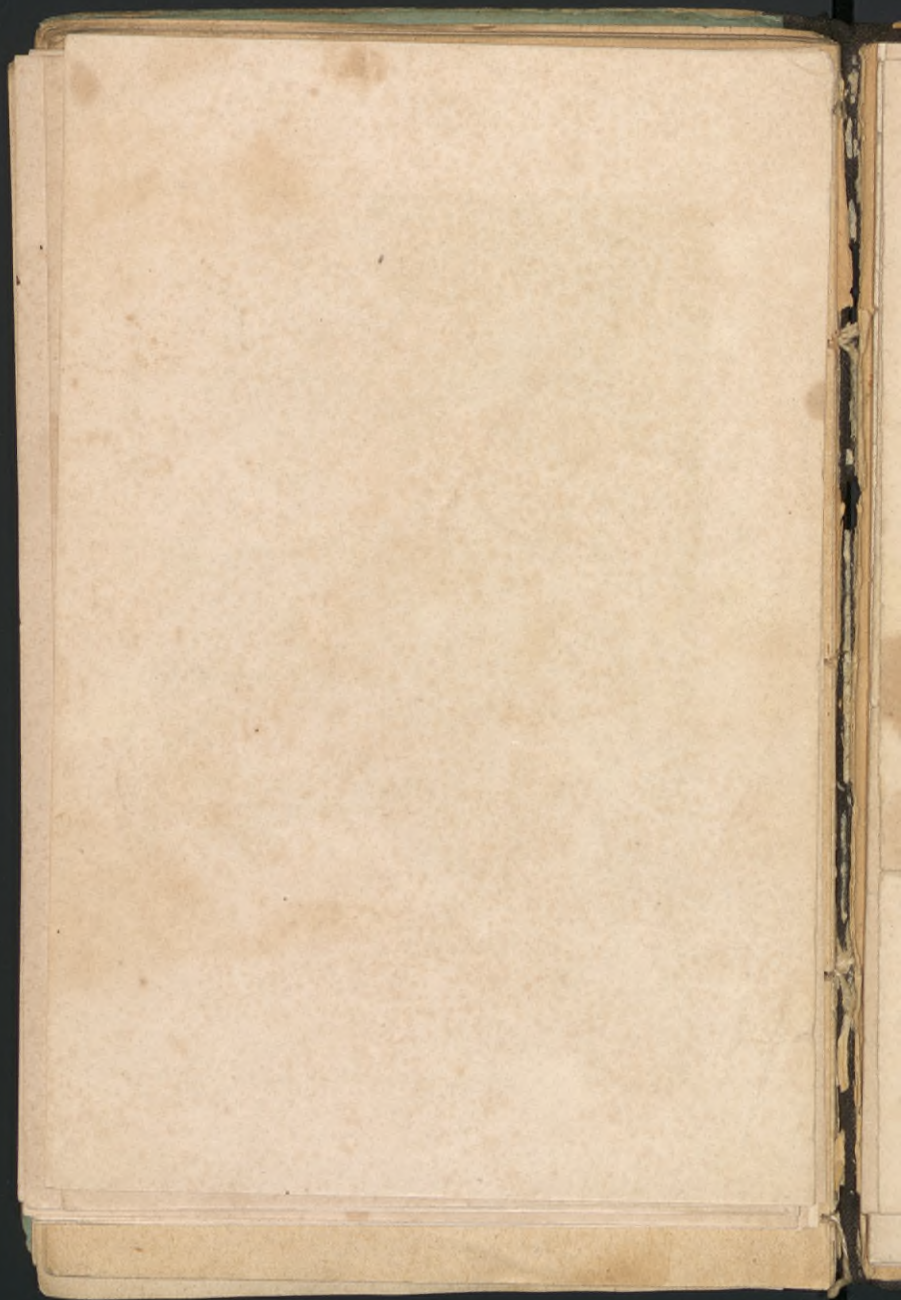
Carl XIII:s död.

Slaget vid Ewolner.

fr. 1910

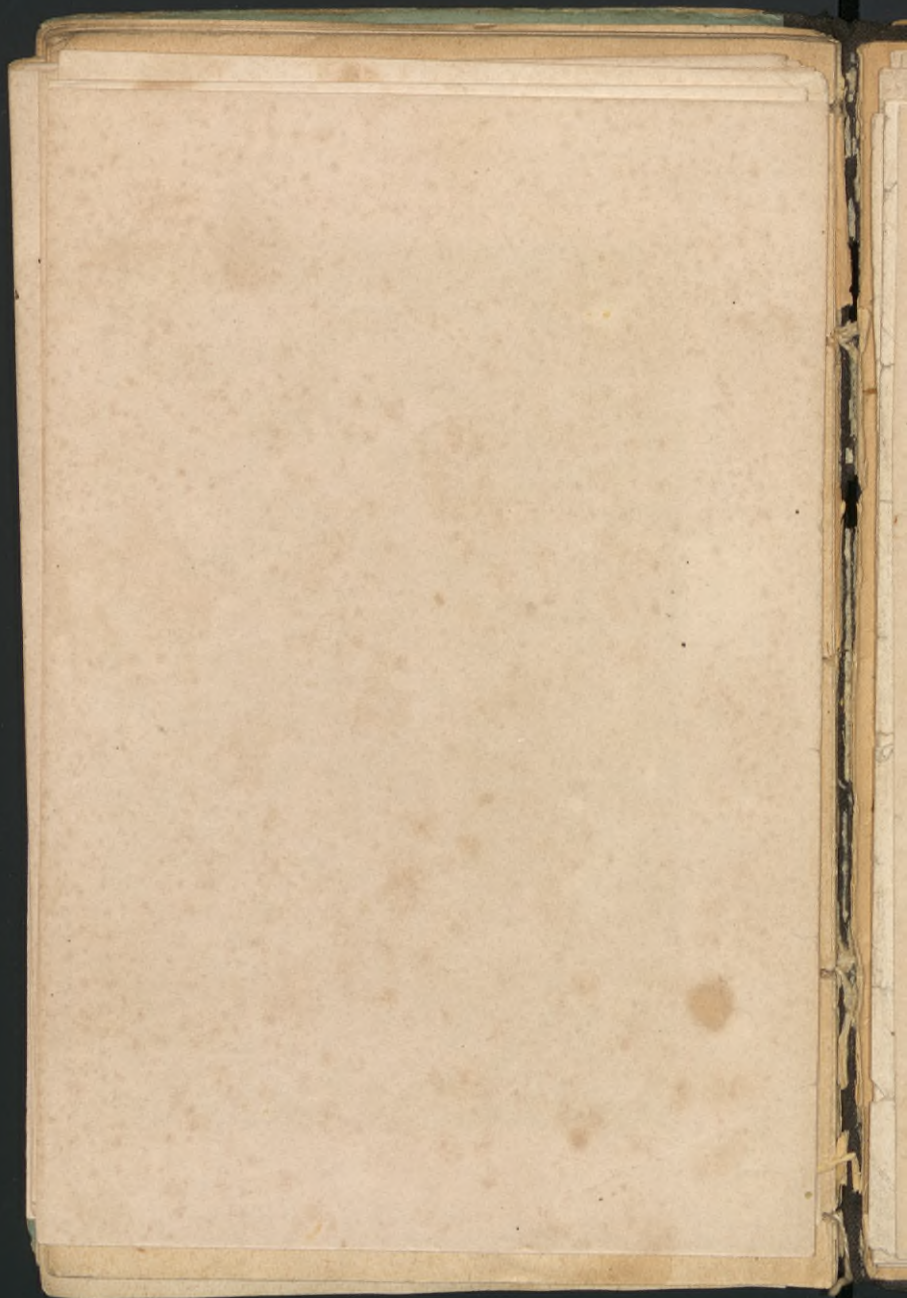

Carl XII. Landstigning på Seland.

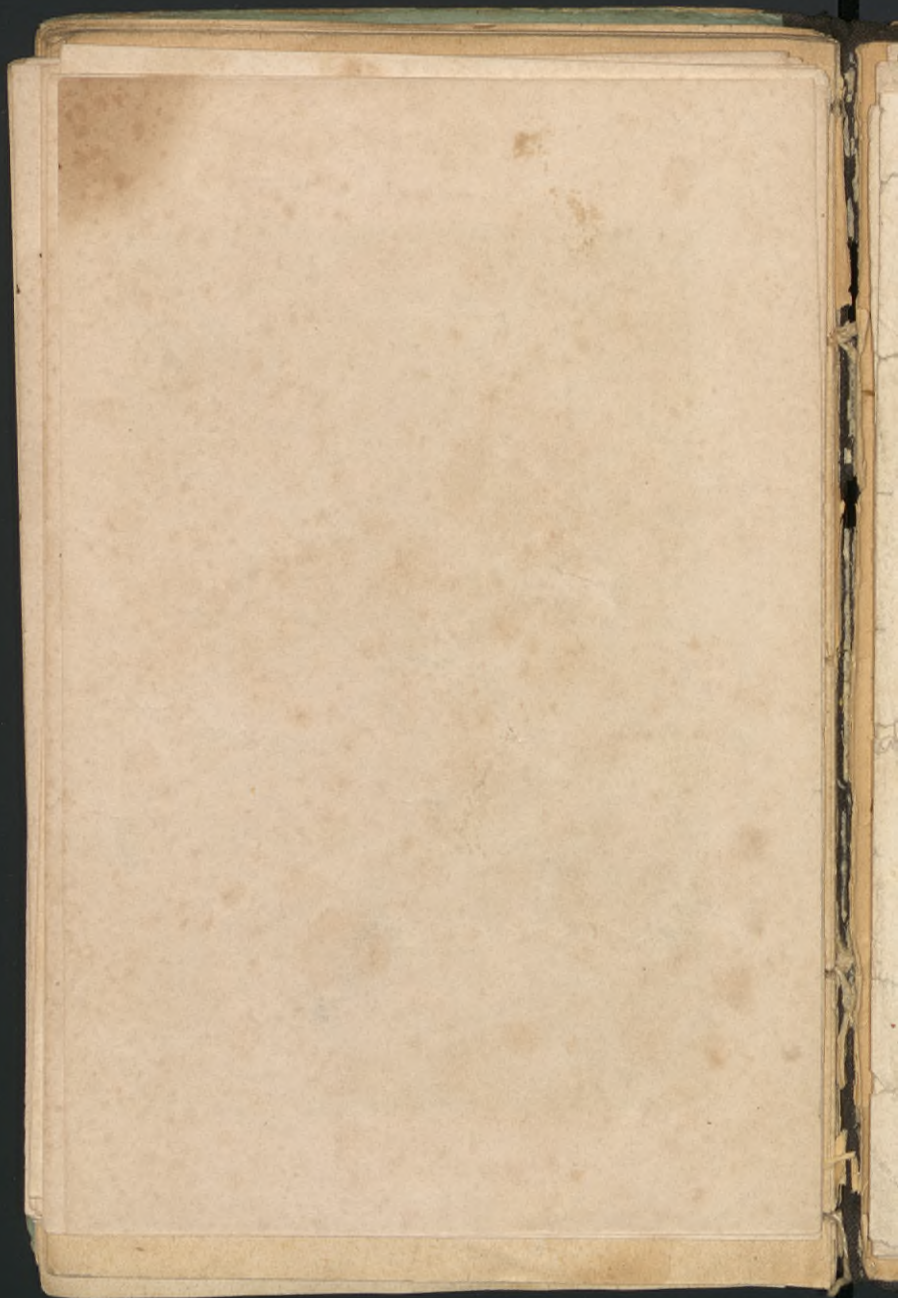

Drottning Sofia underrättas om nederlaget vid Hofva.

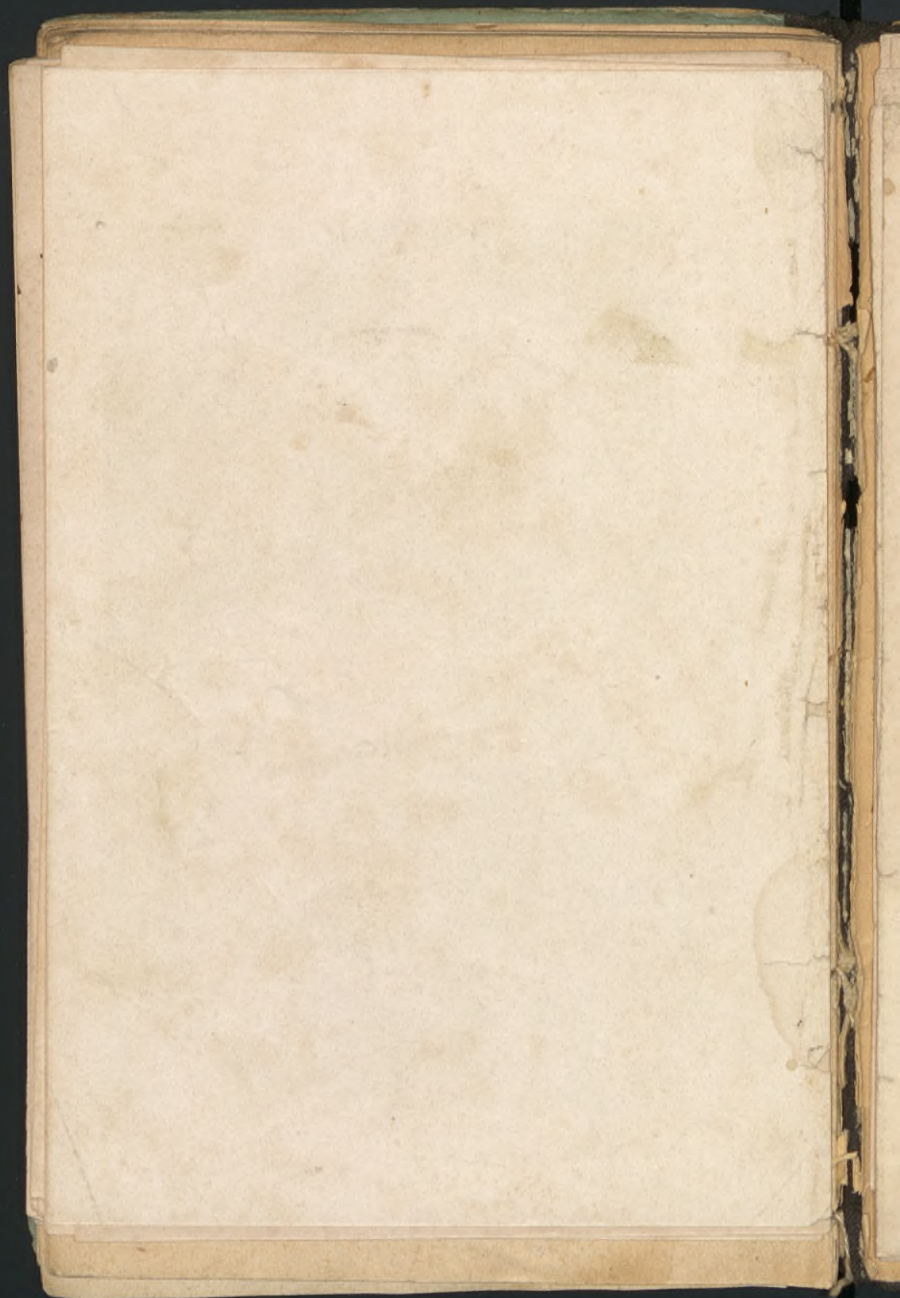

Kalabaliken i Bender.

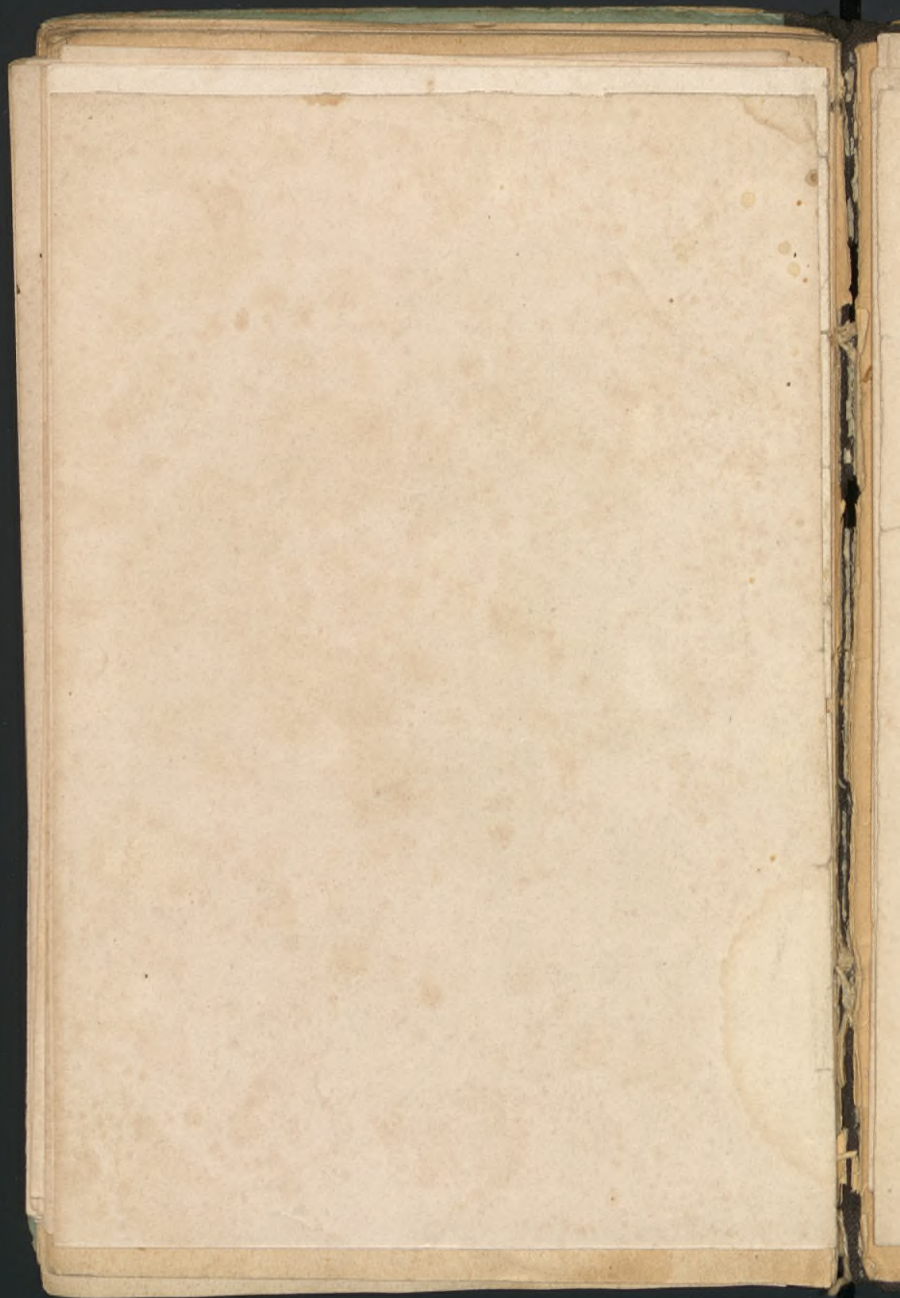

Konung Agnes död på Alneshult.

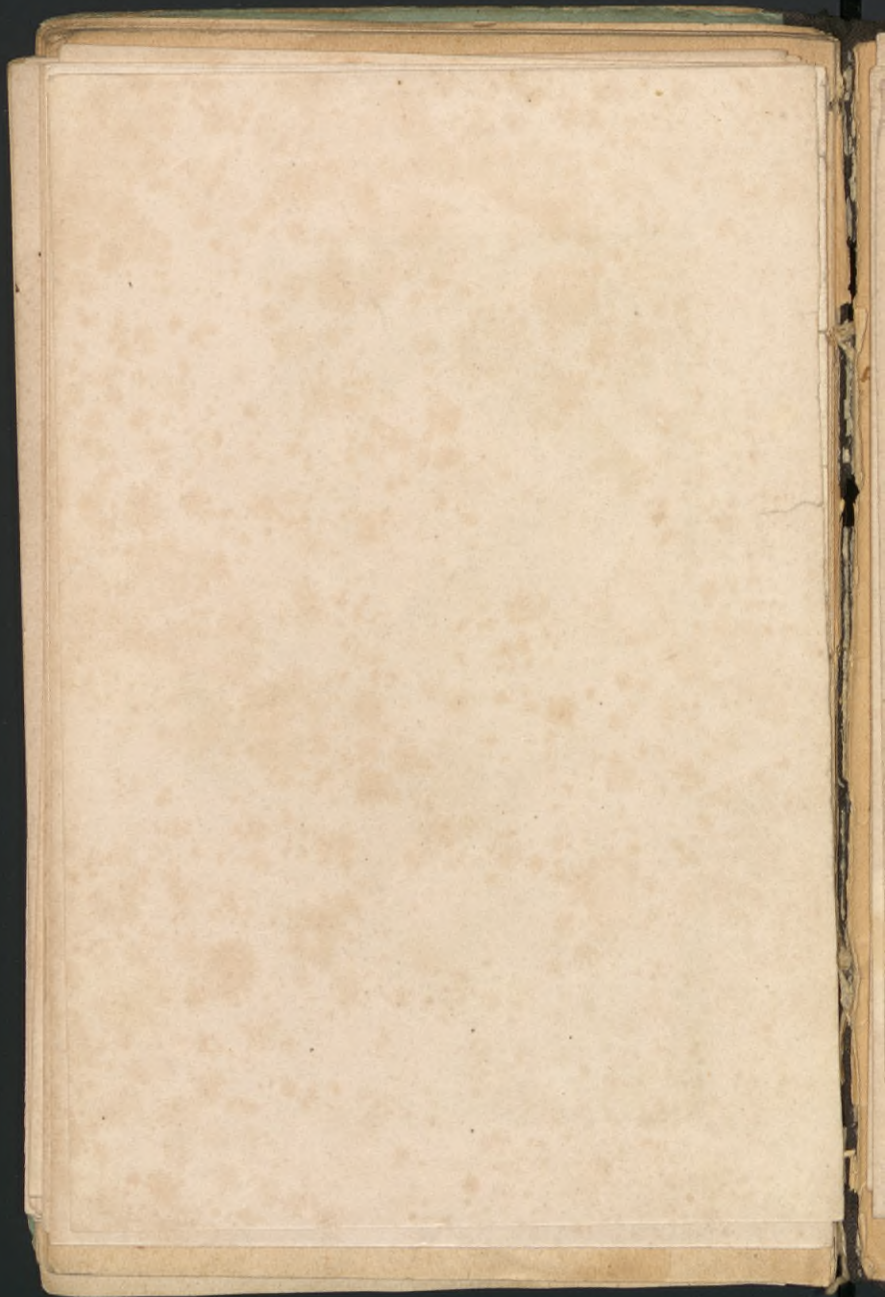

Gustaf Wasa vid Mora.

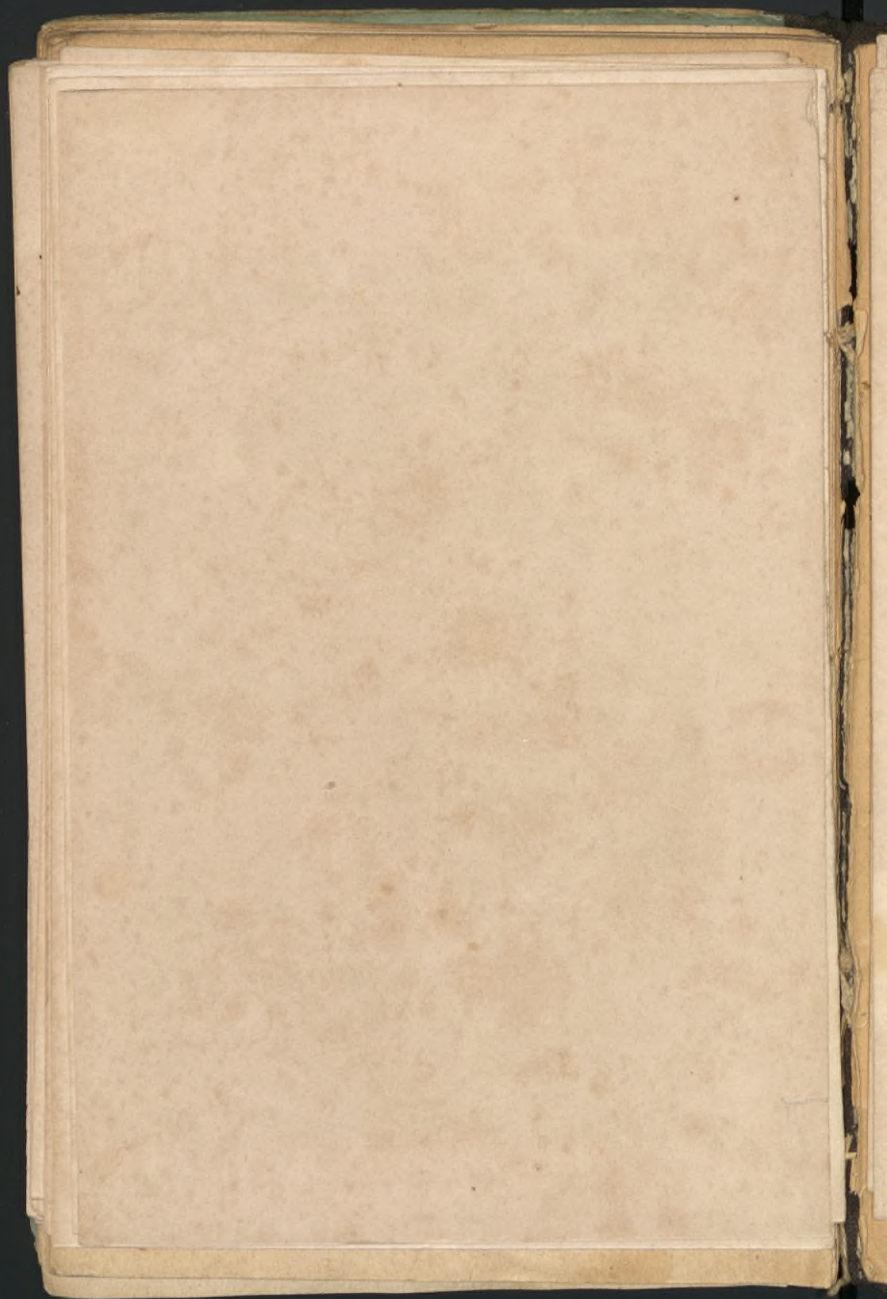

Carl d. IX^{des} fara i slaget vid Kirchholm.

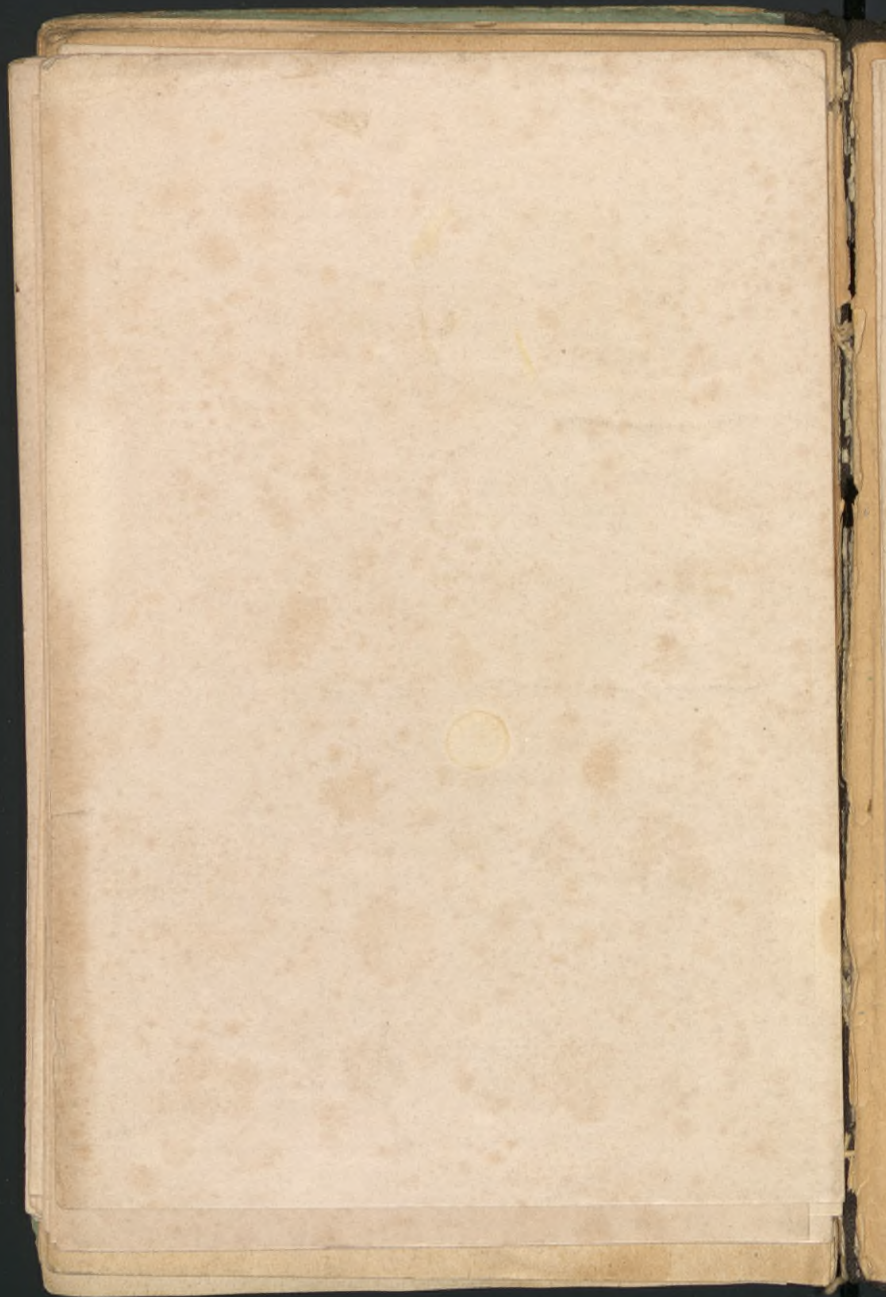

Christinas Thronafsägelse.

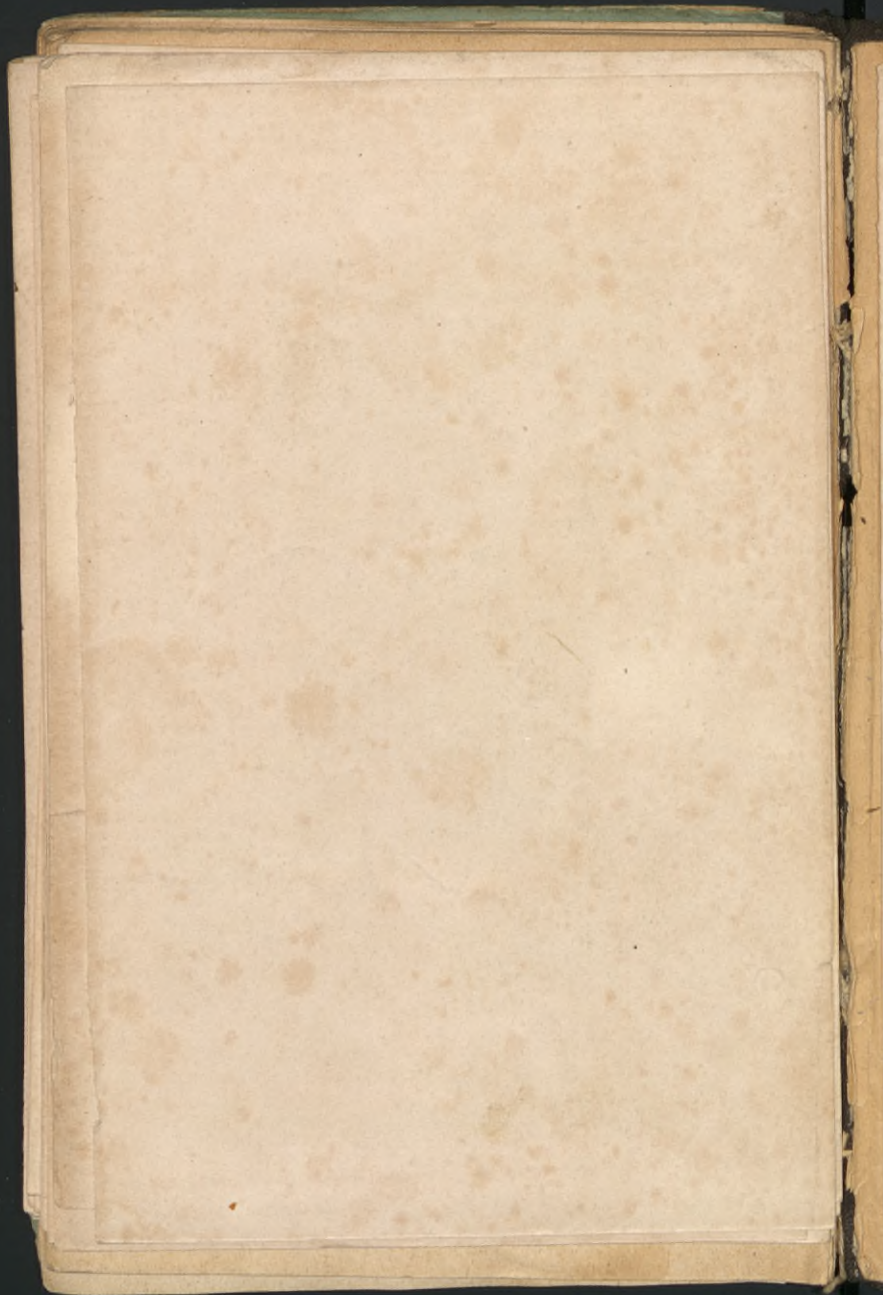

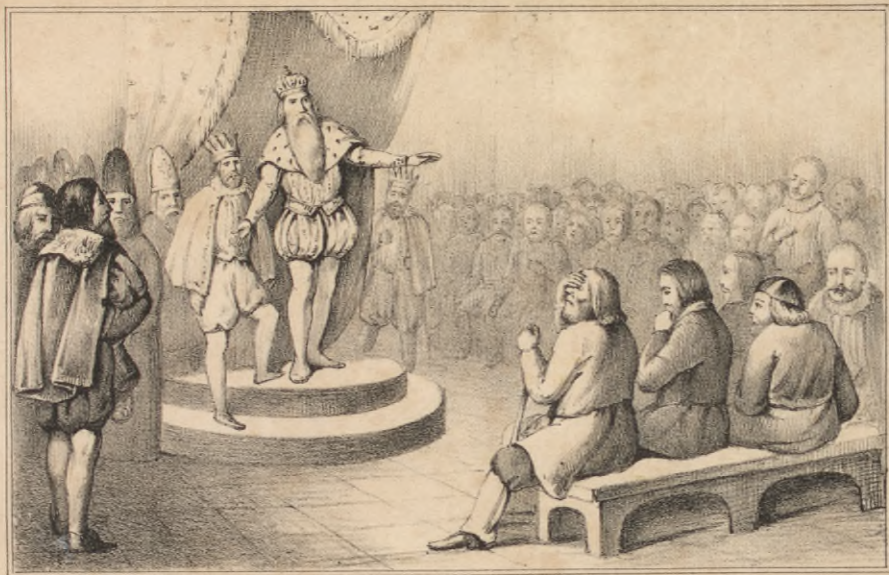
Carl X Gustaf i slaget vid Warschau.

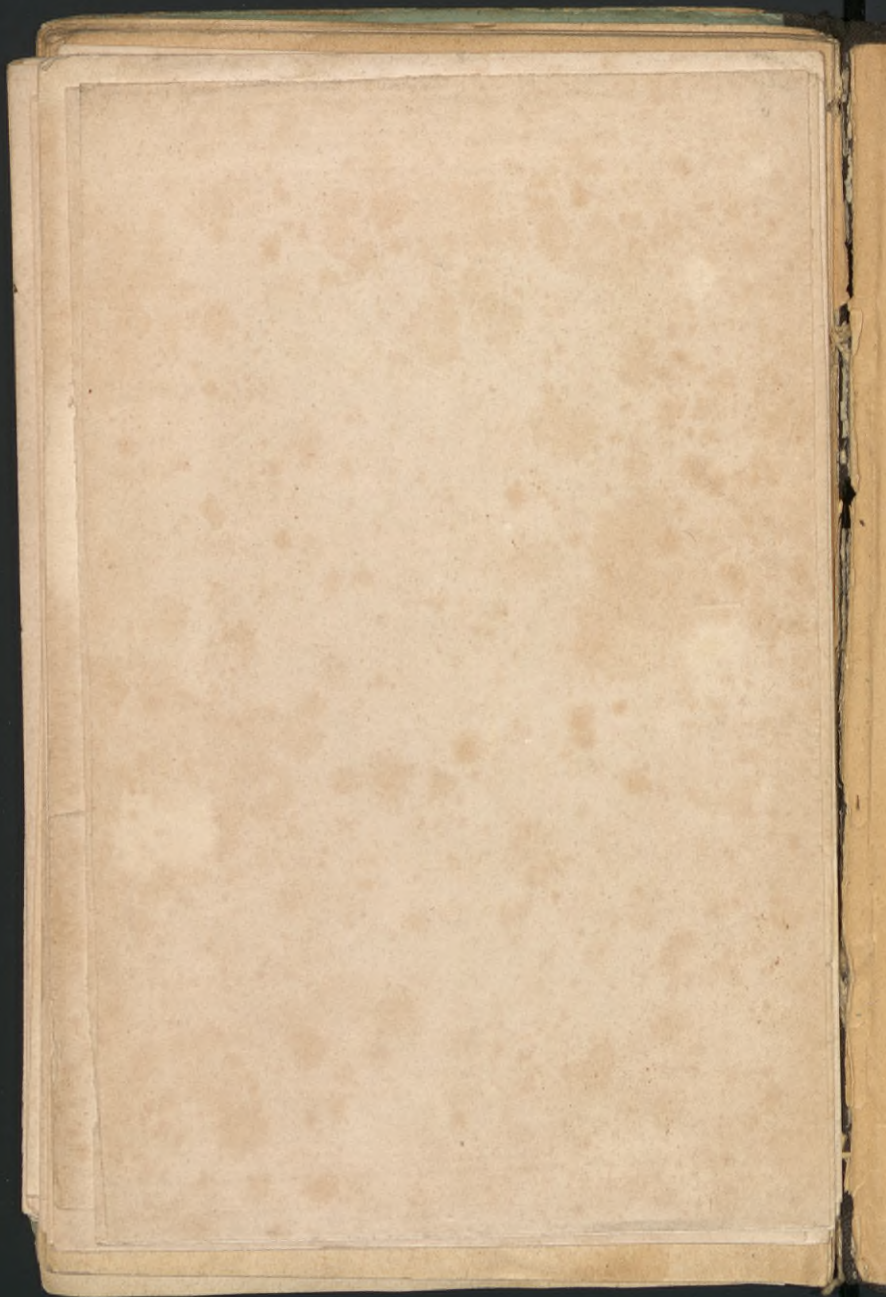

Calmar-Union.

Gustaf den 1ste tager afsked af Ständerna.

1001850824

På P. A. NORSTEDT & SÖNERS förlag har i
bokhandeln utkommit:

Lärobok i Geografi (N:o 4) för Sveriges folkskolor af Prof. Ed. Erslev. Andra upplagan. Med 34 illustrationer. Pris 40 öre, inb. 50 öre.

Denna lärobok är afsedd att läsas i sammanhang med Professor Odhners för folkskolan utarbetade lärobok i Fäderneslandets Historia.

Lärobok i Allmänna historien för elementarläroverkens mellanklasser af J. R. Pallin. Pris 1 kr. 50 öre; kart. 1,75; inb. 2 Kr.

Författningar rörande folkundervisningen. 4:e omarbetade och tillökta upplagan. Pris 1 kr. 25 öre.

Folkskolestadgar rörande folkundervisningen. Pris 75 öre.

Pris: häftad 50 öre, kart. 60 öre, bättre band 75 öre.